

**T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

HİTİT DİPLOMASİSİ

Yüksek Lisans

Ferda GÖKCE TURGUT

Çorum 2018

HİTİT DİPLOMASİSİ

Ferda GÖKCE TURGUT

**Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. İlknur TAŞ**

ÇORUM-2018

KABUL VE ONAY

Ferda GÖKCE TURGUT tarafından hazırlanan *Hitit Diplomasisi* başlıklı bu çalışma, 18/12/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak yüksek lisans / doktora / sanatta yeterlilik tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Turgut YİĞİT (Başkan)

İmza

Prof. Dr. İlknur TAŞ (Danışman)

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali BOZKUŞ

İmza

(Unvan, Adı ve Soyadı)

İmza

(Unvan, Adı ve Soyadı)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

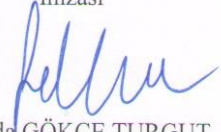
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İmza

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı beyan ederim. (18/12/2018)

İmzası

Ferda GÖKCE TURGUT

ÖZET

GÖKCE TURGUT, Ferda. *Hitit Diplomasisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2018.

Diplomasi, milletlerarası anlaşmazlıkları, savaşa başvurmadan barışçıl yollarla çözmeyi öngören bir dış politika aracıdır. Diplomasi, tarihin eski devirlerinden günümüze kadar devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde birinci dereceden rol oynamaktadır. Bu durum toplumlar arası ilişkilerde, diplomasinin önemini bize göstermektedir.

Çalışmamızın amacı, Hititler'in Diplomasi anlayışını tüm yönleri ile ortaya koymaktır. Bu nedenle çalışmada ilk olarak Hitit diplomasisi; birincil filolojik kaynaklar yani Hititçe çivi yazılı belgeler ve bu konu hakkında daha önce çalışmalar yapmış bilim insanlarının araştırmaları yani ikincil kaynaklar ışığında incelenmiştir. Bu doğrultuda öncelikle diplomasi kavramı tanımlanmış ve tarihsel gelişimi açıklanmıştır. Daha sonra, Hitit Devleti kurulmadan önce Anadolu'da varlığını devam ettirmiş şehir devletleri arasındaki diplomatik ilişkiler, söz konusu döneme ait belgeler ışığında ele alınmıştır.

Hitit Devleti'ndeki diplomasi geleneği incelenirken, diplomasi ile ilgili temel kavramlar açıklanmış olup; bu kavramların Hitit Diplomasisi ile ilişkileri incelenmiştir. Hitit diplomasi geleneğinin oluşturulmasında, Hitit kral ve kraliçesi başta olmak üzere çeşitli devlet görevlileri ile dış politikayı yürütmekle görevli olan diplomatların önemli katkıları olmuştur.

Çalışmamız kapsamında Hitit Devlet Arşivleri'nde ele geçmiş her türlü yazışma (mektup, genelge, ferman), diplomatik antlaşma metinleri (eşit devlet antlaşmaları ve vassal devlet antlaşmaları) ve mühürler diplomatik açıdan ele alınmıştır.

Hitit Devleti, uluslararası alanda diplomatik barışı sağlamak için çeşitli dış politika uygulamaları geliştirmiştir. Söz konusu uygulamalar ise çalışmamızda; adalet ve eşitlik durumu, antlaşmalarda mülkiyet hakkı tanıma, antlaşmalara bağlılık ve devlet itibarını koruma başlıkları altında ele alınmıştır. Ayrıca çalışmamızda diğer önemli dış politika uygulamaları olan diplomatik evlilikler ve din olgusuna da ayrı başlıklar altında ayrıntılı şekilde yer verilmiştir. Hititler, uluslararası ilişkilerde yeni ittifaklar kurmak, mevcut ilişkilerini güçlendirmek ve vassal devletler üzerindeki hâkimiyetlerini artırmak

amacıyla evlilik ve din kurumlarını kullanmayı adeta bir gelenek haline getirmişlerdir. Diplomatik evlilikler, Hitit Devleti'nin dış politikada uyguladığı dikkati çeken önemli, siyasi bir stratejidir. Hititler'de, din–devlet ilişkisinin, uluslararası ilişkilerin şekillenmesinde ve dış politikanın oluşmasındaki etkisi kanıksanamayacak derecede önemlidir. Hitit kralları tarafından yazdırılan siyasi içerikli belgelerde, dinin dış politikadaki etkisi sürekli hissettirilmiştir.

Çalışmamız sonucunda, bir eskiçağ devleti olan Hitit Devleti'nin diplomasiyi etkin ve aktif kullanmış olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Hititler'in yaptıkları antlaşmalarda sözleşmenin kutsallığı ilkesini kullandıkları anlaşılmıştır. Gerek kullanılan yöntemler gerekse diplomasinin işlerliğini sağlayan kurum ve görevliler, Hitit Devleti'nin dünya diplomasi tarihine önemli katkılar yaptığını bizlere göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Hitit Devleti, diplomasi, antlaşma, elçi, diplomatik evlilik.

ABSTRACT

GÖKCE TURGUT, Ferda. *Hittite Diplomacy*, (Master Thesis), Çorum, 2018.

Diplomacy is a tool mainly purposing to solve international problems without resorting war. Since the oldest time to present, diplomacy have taken a role as primary in relationship between countries. This kind of statement proves us importance of diplomacy.

This study aims to explain Hittite approach to diplomacy from all sides. For this purpose, sources are chosen from Hittite cuneiform writings as primary and researches by scientist as secondary. As a first attempt to explanation, definition and evolution through the history of diplomacy is introduced. Then, diplomacy between Anatolian city states established before Hittite is explained with contemporary sources.

When analysing diplomatic customs of The Hittite Empire, fundemantal conceptions of diplomacy and effects to “The Diplomacy of Hittite” are explained. The Hittite diplomacy is patterned on contributions of Hittite king and queen as highest contributors, diplomats and government officers, carrying varying responsibilities in government.

Letters, public mandates and royal decrees, obtained from Hittite State Archive, diplomatic letters of agreement between equal or vassal countries and public seals are handled with diplomatic side of view. Varying foreign affairs implementations, aimed international pacification, were developed by Hittite Empire. These implementations are explained in this study within subtitles; equilibrium status, enfranchisement of property at concordats, adherence to treaty, preserving political reputation. Furthermore, diplomatical marriages and fact of religion as foreign affairs implementations are retailed in separate topics. Usage of “Marriage” and “Religion” to seal new alliances, strengthen existing relations, increase sovereignty on vassal countries is almost traditionalized by The Hittite Empire. Diplomatic marriage is seen as striking feature used in foreing politics by Hittite. Relationship between state and religion is emphasised with usage in forming international relations and foreign affairs. Effects of religion to foreign diplomacy is regularly mentioned in forign policy documents, been written by Hittite king. All in

summary, The Hittite Empire as an ancient state used the diplomacy actively and in effective way. Moreover, adopting of principle of the sanctity of the contract was seen on Hittite Implementations, institutions and state officials, proving operability to diplomacy, prove that The Hittite Empire contributed to world diplomacy history in very effective way.

Key words: The Hittite Empire, diplomacy, treaty, ambassador, diplomatic marriage.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	i
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
TRANSKRİPSİYONDA KULLANILAN BAZI İŞARETLER	x
ÖNSÖZ	xii
GİRİŞ	1
I. DİPLOMASİNİN TANIMI	1
II. TARİHSEL SÜREÇTE DİPLOMASİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ	2
III. HİTİTLERDEN ÖNCE ANADOLU'DA DİPLOMASİ	6
1. HİTİT SİYASİ TARİHİNE GENEL BAKIŞ	13
2. HİTİT DİPLOMASİSİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ	19
3. HİTİT DEVLETİ'NDE DİPLOMATİK ORGANİZASYON	24
3.1. KRAL	24
3.2. KRALİÇE	29
3.3. ELÇİLER	37
3.4. KÂTİPLER	40
4. HİTİT DEVLETİNE AİT DİPLOMATİK BELGELER VE MÜHÜRLER	43
4.1. ANTLAŞMALAR	43
4.2. DİPLOMATİK MEKTUPLAR	52
4.3. DİPLOMASİDE MEŞRUIYET GÖSTERGESİ OLAN MÜHÜRLERİN YERİ VE ÖNEMİ	66

5. ARŞİVLER.....	70
6. HİTİT DEVLETİ'NDE DİPLOMATİK BARIŞIN SAĞLANMASINA YÖNELİK DIŞ POLİTİKA UYGULAMALARI.....	73
6.1. ADALET VE EŞİTLİK DURUMU.....	73
6.2. ANTLAŞMALARDA MÜLKİYET HAKKI TANIMA.....	76
6.3. ANTLAŞMALARA BAĞLILIK.....	79
6.4. DEVLET İTİBARINI KORUMA.....	82
7. DEVLETLERARASI DİPLOMASİDE EVLİLİK KURUMU.....	86
8. HİTİT DIŞ POLİTİKASINDA TEOKRASİNİN ETKİLERİ.....	90
SONUÇ.....	99
KAYNAKÇA.....	102

KISALTMALAR

ArAn	Archivum Anatolicum (Ankara).
AnSt	Anatolien Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara.
A.Ü.D.T.C.F.	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi (Ankara).
ATHE	B. Kienast, Die Altassyrischen Texte des Orientalischen Seminars der Universität Heidelberg und der Sammlung Erlenmeyer- Basel, Berlin 1960.
BMSAES	The British Museum Studies in Ancient Egyptand Sudan.
Bk.	Bakınız
Bo	Inventory numbers of Boğazköy tablets excavated 1906-1912.
BoTU	E. Forrer, Die Boğazköi-Texte in Umschrift (WVDOG 41/ 42), Leipzig, 1922,1926.
c.	Cilt
CDA	A Concise Dictionary of Akkadian.
CAD	The Assyrian Dictionary of the University of Chicago.
CANE	Civilizations of the Ancient Near East. Editedby J. Sasson. 4 vols. New York, 1995.
CTH	E.Laroche, Cataloguedes Textes Tittites (Etudeset Commentaires 75,Paris,1971)
D.T.C.F.	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (Ankara).
ÇÜ	Çukurova Üniversitesi (Adana)
Der	Derleyen.
dn.	Dipnot
EA	J.D. Knudtzon, Die El-Amarna-Tafeln, Leipzig,1915.X

ed.	Editör
Fs Liverani	Homenaje a Mario Liverani, fundador de una ciencia nueva / Omaggio a Mario Liverani, fondatore di una nuova scienza, vol. 2
Hethitica	Hethitica, Travaux édités par Guy Juquois. Travaux de la faculté de philosophie et lettres de l'université catholique de Louvain. Section de philologie et histoire orientale, Louvain 1972 vd.
hk.	Hakkında
IBOT	İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletlerinden Seçme Metinler. I, 1944; II, 1947; III, 1954.
ICANAS	International Congress of Asian and North African Studies.
JCS	Journal of Cuneiform Studies, New Haven 1947 vd.
JNES	Journal of Near Eastern Studies; continuing the American Journal of Semitic Languages and Literatures
KBo	Keilschrifttexte aus Boğazköi. Leipzig/Berlin, 1919 vd. XIII
Kt	Kültepe Tabletleri.
KUB	Keilschrifturkunden aus Boghazköi, Berlin 1921 vd.
LSU	Riemschneider, K. K., Die hethitischen Land schenkungs urkunden, MIO 6, Berlin 1958.
M.Ö.	Milattan önce
M.S.	Milattan sonra
Num.	Numara
Or.	Orientalia, Roma 1931 ff.
PRU IV	J. Nougayrol. Le Palais royal d'Ugarit 6. Mission de Ras Shamra 12. Paris: Imprimerie Nationale/ Klincksieck, 1970
RS	Ras Şamra.
S.	Sayı.
SDÜ	Süleyman Demirel Üniversitesi.
SANTAG	Arbeiten und Untersuchungen zur Keilschriftkunde

ss.	Sayfa Sayısı.
StBoT	Studienzu den Boğazköy-Texten.
Wiesbaden, 1965 vd.	
vb.	Ve benzeri.
vd.	Ve devamındaki.
Vol.	Volume
TAD	Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya
Fakültesi, Tarih Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Araştırmaları Dergisi. Ankara.	
TDK	Türk Dil Kurumu.
TTKY	Türk Tarih Kurumu Yayınları.
ZA	Zeitschrift für Assyriologie.
4HitCongr	Aktendes IV. Internationalen Kongresses für
Hethitologie, Würzburg, 4.-8. Oktober 1999.	
AkWisseLitAbhGeistSozialwissKlas	Akademie der Wissenschaften und der
Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse.	
LAPO	Litteratures anciennes du Proche-Orient.

TRANSKRİPSİYONDA KULLANILAN BAZI İŞARETLER

[ ]	Tabletin o kısmının tahrip edilmiş olduğunu gösterir.
L J	İşaretlerin yarısının tahrip edilmiş olduğunu gösterir.
[( )]	Metnin tahrip edilmiş kısımlarının, duplikatyada paralel metinler aracılığıyla tamamlandığına işaret eder.
<>	Metni yazan kâtip tarafından unutulmuş olan muhtemel işaretleri belirtir.
( )	Tercümenin daha iyi anlaşılabilmesi için yapılan ilaveyi gösterir.
x	Belgede okunamayan işaret veya işaretleri gösterir.
x+1	Metnin ilk satır sayısında bulunur. Tablet baş kısmının tam olmadığını, buyüzden numaralamanın görülen bu ilk satırdan başlatıldığına işaret eder.
.	Sümerce sözcüklerin transkripsyonlarında hece arasına konur.
-	Hititce ve Akadca sözcüklerin transkripsyonlarında hece arasına konur. XIX
'	Satır numarası üzerine (4', 5',14' gibi) konulan bu işaret, tabletin baş kısmının tam olmadığını, numaralamanın görülen ilk satırdan başladığını belirtir.
.	Sesli harfler altında ilgili işaretin tahrip edilmiş olduğunu gösterir.
..	Sesli harfler altında ilgili işaretin çok tahrip edilmiş olduğunu gösterir.
//	Birbirine paralel metinlerin kısaltmaları arasına konur.
+	Direkt olarak birleştirilebilen, aynı tablete ait fragmanları gösterir.

(+)	Direkt olarak birleştirilemeyen, aynı tablete ait fragmanları gösterir.
?	Kendinden önce gelen işaretin okunuşunun kesin olmadığını gösterir.
!	Kendinden önce gelen işaretin anormal olduğunu gösterir.
:	Tabletin paragraf ayrımını gösterir.

ÖN SÖZ

Diplomasi, devletlerarası ilişkileri şiddet yöntemine başvurmadan antlaşmalar ve diyaloglar yoluyla düzenlemeyi öngören sistemdir. Eski Çağlar'dan itibaren tüm devletler uluslararası ilişkilerini düzenlerken diplomasi yöntemini kullanmışlardır. Bu devletlerden biriside Hitit Devleti'dir. Hitit Devleti M.Ö. 1650 yılında orta Anadolu'da kurulmuş olup; varlığını takriben M.Ö. 1200 yıllarına kadar devam ettirmiştir. Çalışmamız kapsamında Hitit Devleti'nin, yakın doğudaki diğer devletler ile gerçekleştirmiş olduğu diplomatik ilişkiler incelenmiştir.

Hitit siyasi tarihi hakkında birçok çalışma mevcuttur. Ancak Hitit Diplomasi geleneği, Hitit diplomatları ve Hitit Devleti diplomatik belgelerinin bir arada incelendiği bir çalışmaya biz literatürde rastlamadık. Söz konusu tez çalışmamız ile bu eksiği elimizden geldiğince tamamlamaya çalıştık.

Öncelikle tezimin başlangıcından bitimine kadar olan süreçte bana bilimsel olarak katkı sağlayan, çalışmamın tamamlanabilmesi için her zaman yol gösteren, yaşadığım zorluklarda bana destek olan ve bu zorlukları aşabilmem konusunda sabırla yaklaşan saygıdeğer hocam ve tez danışmanım Sayın Prof. Dr. İlknur TAŞ' a teşekkürü bir borç bilirim.

Sadece bu tez çalışmam sırasında değil, tüm hayatım boyunca bana destek olan, kardeşlerime ve canım anneme sonsuz sevgilerimle birlikte çok teşekkür ediyorum. Bu çalışmayı yaptığım sırada hayata gözlerini yuman sevgili Babam Mustafa GÖKCE'yi minnet ve saygı ile anıyorum.

Son olarak tezimi bitirebilmem için her türlü desteği sağlayan, beni teşvik ederek çalışmamın tamamlaması ve tezimin düzenlenmesi konusunda yardımcı olan eşim Abdüsselam TURGUT'a sevgilerimle birlikte teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

I. DİPLOMASİNİN TANIMI

Diplomasi sözcüğü Eski Yunanca ‘diploma’ kelimesinden türemiştir. ‘Diploma’ kelimesi Eski Yunanca da ‘ikiye katlamak’ anlamını taşımaktadır. Bu anlam müzakerecilerin belgelerini ikiye katlamasından gelmektedir. Bu sebepten dolayı ‘diploma’ kelimesi günümüzde kullanılan diplomasi kelimesinin kökeni haline gelmiştir (Şahin, 2009, s.823).

Diplomasi kavramı; “Uluslararası ilişkileri düzenleyen antlaşmalar bütünü; yabancı bir ülkede ve uluslararası toplantılarda ülkesini temsil etme işi ve sanatı; bu işte çalışan kimsenin görevi, mesleği; bu görevlilerin oluşturduğu topluluk” şeklinde açıklanmaktadır (TDK, 2018).

Diplomasi, milletlerarası anlaşmazlıkları, savaşa başvurmadan barışçıl yollarla çözmeyi öngören bir dış politika aracıdır. Diplomasinin öncelikli niteliği müzakeredir. Sonunda barış yapılmak üzere, savaş içinde yapılan müzakereler de diplomasinin içine girmektedir (Dağ, 2004, s.153).

Diplomasi ve toplumlar arası diplomatik ilişkiler tam olarak bugünkü şekliyle olmasa da eski çağlara kadar dayanmaktadır. Eski çağlarda topluluklar arasındaki problemlerin savaşlarla sonuçlanması, savaşçı kazanan ve kaybedenler arasındaki düzenin kurulmasında araçların kullanıldığı ve bu kişilerin savaşçılardan farklı bir statüde yer aldığı bilinmektedir (Nicolson, 1970, s.33). Diplomasi kelimesi, günümüze gelindiğinde ise eski kullanımından daha farklı ve geniş bir kavramı kapsamaya başlamıştır.

Diplomasi kavramını ‘devletlerarası ilişkilerin yürütülmesi’ anlamıyla ilk kez 1796 yılında İngiliz devlet adamı Edmund Burke kullanmıştır (Reçber, 2011, s.4).

‘Diplomasi’ kavramı, ‘dış politika’ ya da ‘uluslararası politika’ kavramları ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Oysa diplomasi kavramı dış politika, ya da uluslararası politikanın içeriğinden çok yürütülme biçimiyle ilgilidir (Gönlübol, 2000, s.112).

Diplomasi tarihin eski devirlerinden günümüze kadar devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde birinci dereceden rol oynamaktadır. Bu durum toplumlar arası ilişkilerde diplomasinin ne kadar önemli olduğunu bize göstermektedir.

Eski Çağlar'da uluslararası ilişkilerde güç sahibi olan devletler arasında haberleşmeyi sağlayan elçilerin çeşitli ayrıcalıkları, yasalarla belirlenmiş olmasa da kabul edilmiştir. Bu nedenle elçiler veya habercilerin kötü muamele görmesi ya da öldürülmeleri gibi durumlarda devletlerarası ilişkiler zarar görmüştür (Reçber, 2011, s.4).

Eski Çağlar'dan günümüze kadar uluslararası ilişkilerin örgütlenmesi ve düzeni açısından bakıldığında dünya üzerinde şimdiye dek var olan sistemler iki ana grup etrafında toplanmaktadır: Bunlardan ilki, 'dünya devleti' biçimidir. Bu sistemde tek bir imparatorluk tüm dünyayı gücü altına almaktadır. İmparatorluk dışında kalan ülkeler ya imparatorluk ile sürekli savaş halinde olmakta ya da onun gücüne boyun eğip ikili ilişkilerde barışçıl yolları tercih etmektedir. Bu sisteme örnek olarak Roma İmparatorluğu verilebilir. İkincisi ise 'Bağımsız' sistemlerin birbirleriyle ilişki halinde oldukları dünya sistemidir (Gönlübol, 2000, s.34).

Diplomasi savaşın yerini tutar. Devletlerin kaba kuvvete ve şiddete başvurmaksızın kendi çıkarlarını başka bir devlete karşı koruyabilmesi diplomasi ile mümkündür (Versan, 1995, s.89-96). Dış politikanın temel taşı olan diplomasi, özellikle dış politikanın uygulanma alanıdır (Dağı, 2006, s.292).

II. TARİHSEL SÜREÇTE DİPLOMASİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

Devletler arası ilişkilerin yürütülmesinde en önemli araç olan diplomasinin tarihi, kuşkusuz insanlık tarihi kadar eskidir. Kazılarda elde edilen arkeolojik verilere göre yazının tarih sahnesine girmesinden daha önceleri de, toplulukların farklı coğrafyalarda yaşayan topluluklarla alışveriş içerisinde olduğu görülmektedir (Baysal, 2016, s. 146; Özkaya ve Coşkun, 2008, s. 88). Bu ilişkiler daha çok ticari anlamda olmuştur. Ticari ilişkiler toplumlar arasındaki diyalogu artırmıştır (Kodaman ve Akçay, 2010, s. 77). Bu durumun doğal sonucu olarak da diplomasi gelişmiştir.

İngiliz diplomat Cambon'a göre diplomasi: "Halklar arasındaki ilişkilerde en son çare olan gücü kullanmaya itmemek için çözüm aramaya yönelik görüşmeler yürütme, sözleşmeler yapma, sanattır. " (Cambon, 1946, s.18). Cambon'un açıklamasından yola çıkacak olursak, tarih öncesi çağlarda topluluklar aralarında her hangi bir sebepten dolayı çıkmış olan problemleri şiddete başvurmadan çözmüş olabilirler. Fakat aynı zamanda

diplomasinin devletlerarası ilişkilerin düzenlenmesini sağlayan bir mekanizma olduğu varsayılırsa henüz devlet örgütlenmelerinin olmadığı bu çağlardaki diplomasiye ‘ilkel diplomasi’ denilebilir. Tarih öncesi çağlarda toplumların birbirleriyle ilişki içerisinde olması, diplomatik ilişkilerinde varlığına işaret etmektedir.

Eski Çağ’da yönetimlerini teokratik ve askeri temellere dayandıran devletler egemenliklerini ekonomik baskı ve şiddet yolunu kullanarak devam ettirmiştir. Diplomasi, rejimlerini kölelik kurumu üzerine inşa etmiş olan bu devletlerin dış politikadaki siyasi amaçlarına hizmet etmektedir (Potkyemkin vd. 1977, s. 9).

Neolitik devrim ve Kent devrimi adı verilen besin üretimi ekonomisinin gelişmesini takiben yerleşik yaşama geçilmiştir (Frangipane, 2002, s. 14), sonrasında Eskiçağ’da Sümerler tarafından bilinen ilk devletler kurulmuştur (Tok, 2011, s. 81). Bu şehir devletlerinin coğrafi konumları ve birbirleriyle olan yakınlıkları düşünüldüğü zaman, diplomatik ilişki içerisine girmemelerinin imkânsız olduğu söylenebilir. Zaten insanlık tarihinin en önemli buluşu olan yazı da Sümerler tarafından bu çağda kullanılmaya başlanmıştır (Tok, 2011, s. 82). Muhtemelen yazının icadını gerekli kılan zorunluluklardan birisi de şehir devletlerinin kurulmasıyla beraber devletlerarası ilişkileri kolaylaştırmaktır. Yazının kullanılmaya başlanması ‘diplomasi kavramı’ açısından da dönüm noktası olmuştur. Yazı ile beraber devletlerarası ilişkiler de yeni bir boyut kazanmıştır. Uluslararası antlaşmalar, krali mektuplaşmalar ve diplomatik alanda devletlerin kullandığı diğer belgeler diplomasinin gelişmesinde etkili olmuştur. Geçmişten günümüze gelen süreçte diplomasi mekanizmasının gelişiminin tamamlanmasında ve ‘Diplomatik (Belgeler Bilimi)’ adı verilen bilimin oluşmasında da yine yazının kullanılmasıyla olmuştur. Diplomatik biliminin açıklaması da yazının önemini bize gösterir. Uluslararası ilişkiler sözlüğünde diplomatik bilimini “*Diplomasideki resmibelgelerin tarihi süreç içinde geçirdikleri, biçim değişikliklerini inceleyen bilim*” şeklinde açıklamıştır (Güngör ve Dağ, 2009, s. 151).

Sümer Kent Devletleri arasındaki mücadeleleri anlatan yazıtlar, aynı zamanda, tarihinin en eski diplomatik kayıtlarını da içermektedir. Bunlar arasında ilk kez 1946’da okunan bir metinde, Uruk’un mitsel kralı Enmerkar (M.Ö. 2730 civarı) ile Batı İran’daki Aratta Krallığı arasındaki “sessiz diplomatik savaş” hakkında ayrıntılı bilgi yer almaktadır. Metne göre Uruk’ tan yollanan cesur bir elçi başardığı işlerle, Aratta kralını öylesine korkutur ki, Aratta Şehri savaşmadan Uruk boyunduruğu altına girmeyi kabul eder. Metni çözümleyen Sümerolog S.N. Kramer’e göre, bu hikâye tarihin bilinen en eski

“sinir harbidir” (Sivrioğlu ve Yılmaz 2017, s. 182). Aynı zamanda da diplomasi ile ilgili bilgi veren en eski yazılı belgedir.

Mezopotomya uygarlıklarından olan Akadlar da Eski Çağ siyasi dünyası ve uluslararası ilişkiler bağlamında çok önem taşıyan bir devlettir (Sivrioğlu ve Yılmaz, 2017, s. 183). Akadlar, M.Ö. 4 binli yıllarda Mezopotomya’ya yerleşip Sümerler ile uzun süre komşu olarak yaşamışlardır (Tok, 2011, s. 82). Akad Kralı Sargon uluslararası alanda yayılmacı bir politika izlemiştir. İlk olarak Sümer Kent Devletleri’ni tek tek ele geçirmiştir (Karaköse, 2007, s. 8). Akad Kralı Sargon, Mezopotomya’da site devletinden imparatorluğa geçişi sağlayan bilinen ilk hükümdardır. Ayrıca Sargon’un torunu Akad Kralı Naramsin ile beraber ‘Tanrısal Krallar’ın bilinen ilk örneğinde ortaya çıkmıştır (Pekşen, 2016, s. 55).

Eski Çağ Mezopotomya devletlerinden olan Asurlar, uluslararası ilişkiler açısından çok önemli bir noktadadır. M.Ö. 1380 dolaylarında güçlenen Asur Devleti, Babil topraklarında kurulmuştur (Karaköse, 2007, s. 10). Şiddet yöntemine sıkça başvuran Asur Devleti boyunduruğu altına aldığı topluluklara ağır şekilde cezalar vererek egemenlikleri altına almaktadır (Ateş ve Ünal, 2004, s. 28). Asur Devleti denilince akla gelen bir diğer önemli durumda uluslararası alanda ekonomik olarak faaliyet gösteren önemli bir eski çağ devleti olmasıdır. Anadolu’da ticaret kolonileri kuran Asurlular uluslararası alanda ticari faaliyette bulunmuştur (Albayrak, 2000a, s. 35).

Tarihte uygulanan ilk diplomasi yöntemine *AD HOC* adı verilmektedir. *AD HOC* tek yanlı ve geçici bir diplomasi dir. *AD HOC* diplomasisine göre, Eski Çağ’da iki devlet arasındaki ilişkilerin başlaması ve devam ettirilmesi, mevcut problemlerin çözülmesi, resmi belgelerin taşınması gibi işlerden sorumlu olan diplomasi elçileri; sadece görevlendirildikleri işlerini gerçekleştirene kadar yurt dışında kalır, işleri bitince ülkelerine geri dönerlerdi (Tuncer, 1984, s. 51). *AD HOC* yöntemi Eski Çağ’dan başlayarak M.S. XX. yıllarına kadar devam etmiştir.

Eski Çağ’da Mısır, Hitit, Babil, Asur gibi güçlü devletler arasında yoğun diplomatik ilişkiler yaşanmıştır. Bu durumun en büyük örneği Amarna Çağı diye adlandırılan dönemdir (Mynarova, 2013, s. 347). Söz konusu dönemde devletler siyasi antlaşmalar yapmışlar ve “Amarna Mektupları” adı verilen diplomatik yazışmalar kullanılmıştır (Baranowski, 2016, s. 216-233, Mynarova, 2013, s. 348). Amarna Mektupları’nın dili Akadca’dır. Akadca bu dönemde uluslararası alanda diplomasi dili olarak kullanılmıştır. Söz konusu mektupların bir bölümü çağın önemli devleti olan Mısır

ve Ön Asya'nın diğer devletleri arasında, diğer bölümü de Mısır ve Suriye bölgesinde ki küçük krallıklar arasında yazılmıştır (Baranowski, 2016, s. 216-233; Mynarova, 2013, s. 348; Tuncer, 1984, s. 51). Mısır Firavunu II. Ramses ve Hitit Kralı II. Muvattalli arasında yapılan Hitit-Mısır Savaşı (M.Ö.1275) sonrasında II. Ramses ve III. Hattuşili arasında Hitit-Mısır Dostluk Antlaşması imzalanmış (M.Ö. 1260) bu antlaşmayı takip eden süreçte diplomatik evlilikler yapılmış, hanedanlıklar arasında yoğun yazışmalar yapılmıştır (Singer, 2011, s. 6). Hitit- Mısır Dostluk Antlaşması, her ne kadar Hitit-Mısır (Kadeş) Savaşı'na bağlı olarak yapılmış gibi görünse de en büyük sebebi; Asur Devleti'nin bölgede önemli bir güç ve tehdit oluşturmasıdır (Peker, 2013, s. 71).

Mısır ve Hititler'den sonra yakın doğuda Pers İmparatorluğu'nun ortaya çıkışına kadar etkin güç olarak Asur Devleti karşımıza çıkmaktadır. Geç Asur Devleti'nin uluslararası alandaki politikası, maden yataklarını ele geçirmek, sivil tutsak ve ganimet elde etmek ve önemli ticari yollara sahip olmaktır. Geç Asur Devleti siyasi amaçları doğrultusunda diplomatik yolları ve askeri gücünü sıkça kullanmıştır. Asur Devleti' nin yayılmacı ve saldırgan politikası Ön Asya'daki devletlerarasında sürekli ittifaklar kurulmasını sağlamıştır (Potkyemkin vd., 1977, s. 18-19).

Yunan Şehir Devletleri dönemine gelindiğinde diplomatik yöntemler değişim ve gelişim göstermiştir. Yunanlılar, diplomatik görüşmelerini halka açık ortamlarda yaparak 'açık diplomasi' ilkesini benimsemişlerdir. Elçiler diplomatik dokunulmazlıktan yararlanma ve konsolosluk kurumu oluşturma gibi haklara sahip olmuştur. Bu dönemde 'uluslararası ortak çıkarlar' kavramı geliştirilmiştir. Yunan Şehir Devletleri kendilerini ilgilendiren ortak sorunları çözüme kavuşturmak için '*Amphictyonic Konseyler*' adını verdikleri kurumlar kurmuşlardır (Reçber, 2011, s. 6). Söz konusu gelişmeler, günümüz diplomasisinin oluşma sürecinde ki önemli adımlar olarak değerlendirilebilir.

Romalılar, Yunan diplomasi geleneğini devam ettirmekle kalmamış, bu geleneğe kendileri de katkıda bulunarak geliştirmişlerdir. Yunan Şehir Devletleri'nin ortak çıkarlar doğrultusunda hareket ettiği bilinmektedir; ancak, Roma Devleti'nde bu durum söz konusu değildir. Roma Dönemi diplomasisine baktığımızda, devletin artan gücüne bağlı olarak diplomasiyi kendi çıkarları doğrultusunda kullandığı görülmektedir. Roma İmparatorluğu düşman olarak kabul ettiği devletlerin elçilerine ülkeye girişleri sırasında zorlu prosedürler uygulamışlardır. Aynı şekilde Roma İmparatorluğuna eşit statüde olan devletlerin elçileri de belli izinleri almadan ülkeye giriş yapamamaktadır (Reçber, 2011, s. 8).

Bizans ve Roma gibi imparatorluklarda, sert ve benmerkezci bir diplomasi izlenmemiştir. Bizans İmparatorluğu, sekiz yüz yıl boyunca geliştirdiği diplomatik stratejilerle ayakta kalmayı başarmıştır (Luttwak, 2012, s. 11). Bizans İmparatorluğu, diplomaside birçok yöntem kullanmıştır. Bu yöntemlerden bazıları; imparatorluğun büyüklüğünün gövde gösterisi şeklinde sergilenmesi, hediye ve rüşvet vermek, askeri eylemler ve diplomatik müzakerelerdir (Say, 2014, s. 104). Ayrıca Bizans, elçilik kurumuna da büyük önem vermiştir. Kendi elçilerini özenle yetiştirmişler ve görevlendirildikleri ülkelerin yöneticileriyle uzlaşmacı bir politika içerisine girmeleri ve gerekirse de onları övmeleri konusunda eğitmişlerdir (Reçber, 2011, s. 9).

Eski Çağ'da uygulanan bu yöntemler M.S. 15. yüzyıla değin devam etmiştir. 15. yüzyılda İtalyan Şehir Devletleri birbirlerinde devamlı diplomatlar bulundurma kararı almışlar ve sürekli diplomasi denilen bu yöntemi uygulamaya başlamışlardır (Kodaman ve Akçay, 2010, s. 79). Bu tarihten sonra diplomasi sürekli gelişmiş ve çeşitli uluslararası kanunlar ve antlaşmalar neticesinde günümüz diplomasisine dönüşmüştür.

III. HİTİTLERDEN ÖNCE ANADOLU'DA DİPLOMASİ

Elde edilen arkeolojik bulgulardan Neolitik Dönem'den itibaren Anadolu'da yaşayan toplulukların birbirleriyle ve Anadolu dışındaki topluluklarla ilişki kurduğu anlaşılmaktadır (Umurtak, 1999, s. 27). Söz konusu ilişkiler, muhtemelen ticari ilişkilerdir. İnsanların refah seviyelerini arttırmaya ve temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olan bu ticari ilişkiler, zamanla topluluklar arasındaki ilişkilerin çeşitlenmesini sağlamış ve toplulukların resmi örgütlenmelerinin tamamlanmasıyla da diplomatik ilişkilere dönüşmüştür.

Anadolu'daki en eski şehir yerleşmesi Eski Bronz II dönemine tarihlenmektedir. Ayrıca Anadolu'da yapılmış arkeolojik kazı çalışmalarında ortaya çıkartılmış olan saray ve kamu binalarının varlığına dayanarak, Eski Bronz III döneminde şehir devletlerinin varlığından bahsedebilir (Yiğit, 2000, s. 19). Bu bilgiler ışığında Asur Ticaret Kolonileri Dönemi değerlendirildiğinde, Anadolu'nun siyasi görüntüsünün temellerinin bu dönemde atıldığı anlaşılmaktadır.

Anadolu ile ilgili elde edilmiş olan en eski kayıtlar Şar Tamhari (Muharebenin Kralı) belgeleridir. Mısır Tel el Amarna'da ve Boğazköy'de söz konusu metinlerin

nüshaları bulunmuştur (Köroğlu, 2006, s. 78; VAS XII, KBo III 9; BoTU 1). Bu belgelere göre Akad Kralı Sargon, Anadolu'ya sefer düzenlemiştir. Anadolu'da yerel bir kral olan Nur-daggal'ın krallığı Akad Kralı Sargon tarafından ele geçirilmiştir, Nur-daggal Kral Sargon'dan merhamet dilemiştir (Yiğit, 2000, s. 21). Nur-daggal düşmanından merhamet dileyerek düşmanının üstünlüğünü kabul etmiş ve sahip olduğu bağımsızlığından vazgeçerek düşmana teslim olmuştur. Bu durumda Nur-Daggal, belki de yumuşak bir dil kullanarak düşmanın vereceği zarardan en az şekilde etkilenmeyi amaçlamış ve diplomasi dilini kullanmıştır. Söz konusu savaştan sonra Akadlar'ın Anadolu'da kalıcı olmamasının nedeni, Kral Nur-daggal ile yapılmış olan ancak keşfedilmeyen bir antlaşmaya dayandığı düşünülebilir. Hatta bu antlaşmada Akadlar'a başta ekonomik alanda olmak üzere belli ayrıcalıklar tanınmış olması muhtemeldir. Çünkü Akad Kralı Sargon bu olay sonrası, memleketine pekçok değerli hediye ile dönmüştür (Bayram, 1993, s. 2). Ayrıca Belgeden anlaşıldığı üzere savaşın gerekçesi, Puruşhanda Kenti'nde ki yöneticilerin bölgedeki tüccarlara kötü davranmasıdır. Bu olay Anadolu'nun uluslararası ticaret ağının Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nden çok daha eskilere dayandığını ve bu dönemdeki uluslararası ticaretin küçük ve büyük ölçekli devletler arasındaki diplomasinin şekillenmesinde önemli rol oynadığını göstermektedir (Gülçur, 2003, s. 491).

Kültepe'de gün ışığına çıkartılmış, Asur Ticaret Kolonileri Dönemine tarihlenen ve Eski Asur lehçesi kullanılmış olan hikâye içerikli Akad kralı Sargon'u konu alan bir belgede Kaniş'ten bahsedilmekte ayrıca da Hattumlular'ın (Hatti?) cezalandırıldığı anlatılmaktadır (Kt. j/k 97; Günbattı, 1997, s. 137; Yiğit, 2003a, s. 172). Elde edilen bu metin Asur'un Anadolu üzerindeki ticari emellerinin Sargon zamanında ortaya çıktığının göstergesidir (Günbattı, 1997, s. 148-149).

Boğazköy arşivinde Naramsin'in Anadolu'ya yaptığı seferi konu alan bir belge bulunmuştur. Söz konusu belgede Naramsin toplam 17 kralın kendisine isyan ettiğini bildirmektedir. Bunların arasında Hattuş, Kaneş ve Kuşşara krallıklarının da adı geçmektedir. Söz konusu krallar, Naramsin'e karşı kendi aralarında ittifak kurmuşlardır. Yapılan bu ittifak diplomatik bir manevradır (Yiğit, 2000, s. 23).

Bu dönemde Anadolu'da, kendilerinden daha güçlü ve ortak bir tehlike karşısında ittifaklar kuran, bunun dışında birbirlerinden bağımsız şehir krallıkları bulunmaktadır. Ayrıca dönemin mimari yapısı da, bize siyasi yapıyla ilgili bazı ipuçları vermektedir. Bu dönemde görkemli mimari yapılara sahip olan, etrafı surlarla çevrilmiş şehirler mevcuttur

(Yiğit, 2000, s. 24). Bu durum teşkilatlanmış şehir devletlerinin varlığının bir diğer göstergesidir.

Neolitik dönemin başından itibaren Önasya toplulukları arasında ticari ilişkiler olduğu bilinmektedir. Bunun nedeni Anadolu, Mezopotamya, Mısır ve çevredeki diğer coğrafyaların doğal kaynakları yetersiz olmasıdır. Söz konusu ülkeler bu durum neticesinde birbirleriyle karşılıklı ticaret yapmaya başlamıştır. İlerleyen dönemlerde bu ticaret gelişmiş ve güneyden, Mezopotamya coğrafyasından gelen Eski Asurlular Anadolu'nun içlerine kadar gelmiş ve güçlü bir ticaret ağı kurmuşlardır. M.Ö. II. binin başlarından itibaren ticaret ağı, Eski Asur Devletinin denetim ağına girmiştir (Özkan, 2015, s. 211).

M.Ö. II. Bin yılın ilk çeyreğinde Anadolu Coğrafyası'nda yeni bir dönem başlamıştır. Asurlu tüccarlar Anadolu'ya gelmiş ve buradaki şehir devletleriyle yoğun ticari ilişkiler kurmuştur. Söz konusu bu döneme Asur Ticaret Kolonileri Dönemi adı verilmektedir (Erol, 2012, s. 1305; Koçak, 2014, s. 165; Kuzuoğlu, 2007, s. 795). Kültepe kazılarında Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'yle ilgili binlerce tablet ele geçirilmiştir (Albayrak, 2000b, s. 1). Bu tabletler arasında mektuplar, mahkeme kararları, iş anlaşmaları ve hukuki metinlerde bulunmaktadır. Asurlu tüccarlar Karum adı verilen büyük ticaret merkezleri ve bunlara bağlı küçük duraklama merkezleri (Wabartum) kurmuştur. Wabartumlar karumlara, karumlar da Kaniş'e bağlıdır. Olumsuz bir durum olduğunda sorun, Kaniş Kenti'ndeki ticaret mahkemesinde çözülmektedir (Sever, 1995b, s. 2). Asurlu tüccarların politik ayrıcalıkları yoktur. Fakat sistemli yapılan bu ticari yayılma, Asur Devleti'nin ekonomik çıkarlarını karşılama ve Anadolu üzerinde ki emellerini gerçekleştirme noktasında atılmış bir adım olabilir. Ayrıca bu sistemle para karşılığında olsa da, Anadolu'nun yer altı ve yer üstü kaynakları kullanılmış, ticari çıkarlar elde edilmeye çalışılmıştır. Tabi ki burada bir sömürgecilik anlayışı tam anlamıyla söz konusu değildir, ancak Asurlular yapılan ticaretin tamamıyla kendi kar ve çıkarlarına uygun olmasını sağlamıştır. Yapılan söz konusu ticarete hem takas usulü hem de para kullanılmıştır. Anadolu'ya ipekli kumaşlar, süs eşyaları ve parfümler getirmişler; bunların karşılığında, çok miktarda altın, bakır ve kıymetli taşları Asur'a götürmüşlerdir. Ayrıca Anadolu'nun bir şehrinde bulunan ve diğer şehrinde olmayan malları birbirleri arasında nakil ederek Anadolu'nun iç ticaret dinamiklerini de hareketlendirmeyi başarmışlardır. Söz konusu iç ticaret mallarını Anadolu halkına % 240'a varan faizlerle borç para vererek, Anadolu da nadir bulunan madenleri yerli halka çok yüksek fiyatlar ile

satmakta ve bu haksız sayılabilecek ticaretten büyük karlar elde ettikten sonra, Asur'a dönmektedirler (Sever, 1995a, s. 125).

Asur Devleti ile sürekli bağlantı içinde olan Asurlu tüccarlar Anadolu'ya sistemli bir şekilde yerleşmekteydi. Bu sebepten dolayı onlar için "Kolonist" kavramı kullanılmaktadır (Küçükbezi, 2011, s. 25). Asurlu tüccarlar Anadolu'ya ticaret için gelirken arkalarındaki Asur Devleti'nin gücünden doğal olarak her zaman faydalanmışlardır. Bu durum, Asur Devleti'nin ticareti kullanarak politik emellerini gerçekleştirdiğinin kanıtıdır.

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Asurlu tüccarlar ile koloni kurmak istedikleri şehirlerin yöneticileri arasında sözleşme niteliğinde diplomatik antlaşmalar yapılmıştır (Küçükbezi, 2011, s. 25). Karşılıklı çıkar ilişkilerine dayalı olan bu antlaşmalar, söz konusu dönemde yapılan diplomatik uygulama örneklerinden birisidir.

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Asurlu tüccarlar Anadolu'da yaklaşık 40 şehirde Karum ve Wabartum kurmuştur. Altın, gümüş, bakır, kalay ve bazı kumaşlar bu ticaretin ana malzemelerini oluşturmaktadır (Sever, 1995a, s. 125). Bu malzemelerin tamamı Asur'dan gelmemektedir. Bazı ürünler Asur'un dışındaki bölgelerden Anadolu'ya getirilmiştir (Albayrak, 2000, s. 35). Bu durum gerçekleşen ticaretin, sadece Anadolu ve Asur arasında gerçekleşmediğini; başka devletlerinde bu ticarete katıldığını göstermektedir.

Asurlu tüccarlar, ticaretlerini düzenlemek amacıyla Anadolu'da diplomatik antlaşmalar yapmıştır (Şahin, 2007, s. 2897). Karşılıklı çıkarların söz konusu olduğu bu diplomatik antlaşma metinleri başta ekonomi olmak üzere hukuk ve siyaset konularını kapsamıştır (Küçükbezi, 2011, s. 25). Bu durum Anadolu'daki yöneticilerin Asur Devleti kadar ticareti önemseydiğini ve bu ticareten sonuna kadar faydalanmak istediğini göstermektedir.

Asur ticaret kolonileri döneminde diplomatik ilişkilerin varlığını bazı Asurlu görevlilerde bize kanıtlamaktadır. Bu görevlilerden bazıları şunlardır;

Rabi Alahhinim; tüccarlar ile görüşmeler yapan dış ticaretten sorumlu üst düzey yöneticilerin kullandığı bir unvandır (Erol, 2012, s. 1308). *Rabi Alahhihinim* her ne kadar ekonomi ile ilgilenen bir görevli gibi görünse de, devlet adına Asurlu tüccarlar ile görüşmeler yapmaları sebebiyle onlara bir çeşit diplomat gözü ile bakılabilir. Diplomatik alanda etkin olabileceğine inandığımız bir başka görevli de *Rabi targumanni*'dir. *Rabi Targumanim* çevirmen olarak görev yapmaktadır (CDA:400a; Erol, 2012, s. 1311). Söz

konusu çevirmenlerin, devlet içerisinde görevli memurlar olduklarını düşünürsek, yaptıkları tercümelemlerin diplomatik ilişkiler ile ilgili olduklarını varsayabiliriz. Yine diplomatik ilişkilerle ilgili görevleri yapan başka bir görevli hızlı haberci, kurye anlamlarında kullanılan *Rabi Lasimin* olarak adlandırılan görevlilerdir (CAD L: 106b; CDA: 178b; Erol, 2012, s.1310). *Rabi Lasimin* isimli memurların da devletle Asurlu tüccarlar arasında habercilik yaptığını düşünebiliriz.

Asur Devleti'nin ticaret kolonileri üzerindeki etkin ve resmi gücüne ek olarak Anadolu'da ki şehir devletlerinin söz konusu tüccarlarla iletişimi birlikte değerlendirildiğinde; ekonominin, siyasette ve diplomaside bir araç olarak kullanılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Politik tercihler, ekonomik ilişkiler üzerinde etkilidir aynı şekilde devletlerin ekonomik çıkarları da politik tercihlerini etkilemektedir (Gökmen, 1992, s. 155). Bu bağlamda, Asur ticaret kolonileri dönemindeki ticari yapının devletlerin politik tercihlerini etkilediği söylenebilir.

Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde Anadolu'nun kendi iç siyasi yapısı ve Anadolu'daki şehir devletlerinin birbirleriyle olan diplomatik ilişkileri hakkında bize en detaylı bilgiyi veren kaynak; Mama Kralı Anum-Hirbi'nin, Kaniş Kralı Warşama'ya gönderdiği mektuptur (Waal, 2012, s. 290). Söz konusu mektuba göre, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Anadolu'da ki şehir devletleri *Rubau* adı verilen krallar tarafından yönetilmektedir (Kuhrt, 2009, s. 34). Söz konusu şehir devletleri çeşitli diplomatik yöntemleri kullanarak birbirleriyle politik ilişkiler yürütmüşlerdir. Bu yöntemlerden bazıları; diplomatik mektuplaşmalar, karşılıklı hediyeleşme ve diplomatik antlaşmalardır. Söz konusu diplomatik yöntemleri, Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya gönderdiği mektup üzerinden inceleyeceğiz:

Diplomatik mektuplaşmaların tarihçesi kuşkusuz devletlerin var olduğu ve yazının da kullanıldığı ilk dönemlere kadar gitmektedir. Asur Ticaret Kolonileri Döneminde, Anadolu şehir devletleri arasında da mektuplaşmalar olmuştur. Bunun en büyük kanıtı, Kültepe de bulunmuş olan Mama Kralı Anum Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya yazdığı mektuptur (kt g/n 35). Bu mektup Kaniş Kralı Warşama'nın mektubuna cevaben yazılmıştır (Balkan, 1957, s. 33). Asurca yazılan mektup her ne kadar itinalı bir şekilde yazılmışsa da; bir kral mektubu olarak düşünüldüğünde, diplomatik bir üslup ile değil, daha çok halk dili ile yazılmıştır. Oysaki diplomatik dilde yanlış anlaşılmayı engellemek için resmi bir dil ile birlikte, basit cümleler kullanılır ve mesaj

ayrıntılara girmeden genel olarak ifade edilir (Erol ve Solak, 2013, s. 32). Balkan'a göre bu durumun sebebi metnin kral tarafından çok hızlı yazdırıldığı için kâtibin düzeltme imkânı bulamamış, belki de özellikle düzeltmemiş olmasıdır. Mektupta Mama Kralı Anum Hirbi, Kaniş yüzünden ülkesinde yaşanan problemleri anlatmış ve ilişkilerin tekrar düzelmesi için şartlar ortaya sunmuştur.

Devletler arasındaki hediyeleşme Eski Çağlar'dan itibaren kullanılan diplomatik bir yöntemdir. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde arkeolojik kazılardan elde edilen belgelerde, Anadolu devletlerinin birbirleriyle olan ilişkilerinde karşılıklı hediyeler verdikleri kayıtlıdır. Mama Kralı Anum Hirbi'nin, Kaniş Kralı Warşama'ya yazmış olduğu mektubun 56.-57. satırları arasında; Warşama'nın elçisinin diplomatik nedenlerden dolayı Anum Hirbi'ye bir torba dolusu gümüş getirdiğini, fakat torba açıldığı zaman torbanın taş dolu olduğu, söz konusu mektuptan anlaşılmaktadır. Söz konusu satırlar şu şekildedir: “56) *Tarikutana gümüş yerine taşları mühürleyip* 57) *(burada) bıraktı. Bu (hareketler) tanrılara (=tanrılar nazarında) iyi midir?*” Her ne kadar kötü şekilde sonuçlanmış bir hediyeleşme örneği olsa da; bu durum bize o dönemde hediyeleşmenin diplomatik ilişkilerinin yürütülmesinde bir araç olduğunu göstermektedir. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde hediyeleşmenin bir başka örneğinde Akad Kralı Sargon'un Asur'a dönerken yanında götürdüğü hediyelerdir (Bayram, 1993, s. 12).

Arkeolojik kazılardan elde edilen belgelerden Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Anadolu'da ki şehir devletlerinin Asurlu tüccarlar ile antlaşmalar yaptıkları (Kt n/k 7947; Çeçen ve Hecker 1995, s. 32-41; Günbattı 2004, s. 250; Küçükbezi, 2011, s. 28) anlaşılmaktadır. Şehir devletleri birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlemek içinde antlaşmalar yapmaktaydılar. Mama Kralı Anum Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya yazmış olduğu mektuptan, o dönemde antlaşmalar yapıldığına dair örnek verilebilir. Mektubun 49.-51. satırlarından söz konusu devletlerin daha önce anlaşma yaptığı sonucu ortaya çıkmaktadır (Balkan, 1957, s.9):

“49)[.....sen] bana [bir mektup gönderdin] 50) ve şöyle dedin: ‘yemin edelim’.51) Önceki yemin kafi değil mi?”

Burada ki yeminden bir antlaşma yapıldığı anlaşılmaktadır. Mektubun muhatabı olan Warşama'nın babası İnar zamanında da Mama ve Kaniş arasında bir antlaşma yapıldığı, daha sonra da bu anlaşmanın Warşama tarafından yenilenmek istenildiği ve bu duruma Anum Hirbi'nin olumsuz cevap verdiği mektuptan anlaşılmaktadır (Balkan,

1957, s. 33). Kuşkusuz, elçiler Asur Ticaret Kolonileri ile Anadolu Şehir Devletleri arasındaki ilişkilerde önemli rol oynayan kişilerdir. Anum Hirbi'nin Waršama'ya yazdığı mektuptan, elçilerin iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin yürütülmesi konusunda ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu mektubun 56. ve 57. satırlarında Waršama'nın elçisinin Anum Hirbi'yi kandırdığı yazmaktadır. Bu durum iki ülke arasında ki ilişkileri son derece olumsuz yönde etkilemiştir. Kral Anum Hirbi bu durumdan dolayı Kral Waršama'ya yakınmıştır. Elçi belki de Kral Waršama'nın bilgisi dâhilinde bir oyun oynamıştır. Bu durum neticesinde diplomatik ilişkiler mevcut durumdan daha fazla kötüleşmiştir.

Söz konusu mektupta iki devlet arasında direkt olarak ittifak yapıldığı yazmamaktadır. Ancak mektubun 29.-34. satırları arasında Kaniş Kralı Waršama'nın babası Kral İnar'ın düşmanla savaştığı zaman, Mama Kralı'nın onu sırtından vurmadığı yazmaktadır. Ancak Mama Kralı savaşta iken kölesi Taišama'nın (Kaniş Krallığına bağlı bir vassal devlet) onu sırtından vurduğu ve bu duruma Kaniş Krallığı'nın tepkisiz kaldığı yazmaktadır. Mama Kralı'nın bu konulara vurgu yapması, Kral İnar ve Waršama ile bir ittifak yapılmış olabileceği ihtimalini akıllara getirmektedir. Söz konusu satırlar şu şekildedir (Balkan, 1957, s.9):

“30) İnar, Harsamna kentini 31) Dokuz yıl boyunca kuşattığı zaman benim memleketim (=benim halkım) 32) senin memleketine akın edip 33) tek bir sığır veya tek bir koyun 34) öldürdü mü?”

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Anadolu'da birçok şehir devleti mevcuttur. Söz konusu şehir devletleri, Asurlu tüccarlarla ve birbirleriyle sürekli ilişki içerisinde olmuşlardır. Şehir devletlerinin bir kısmı bağımsız devletlerdir. Bir kısmı da bağımsız devletlere bağlı vassal devletlerdir. Bu dönem de Anadolu da *AD HOC* diplomasisi etkin bir şekilde kullanılmıştır. Ayrıca bu dönemde diplomatik ilişkilerin kurulmasında mektupların önemli olduğu ortadadır.

1. HİTİT SİYASİ TARİHİNE GENEL BAKIŞ

Anadolu stratejik ve jeopolitik konumundan dolayı, tarihin eski çağlarından günümüze kadar birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda karanlık çağlardan yazının bulunmasına kadar ki dönemlerde bile Anadoluda birçok topluluğun varlığı ortaya çıkartılmıştır. Dünyanın ilk kent yerleşim yerlerinden birinin Çatalhöyük (Konya) olduğu düşünülmektedir (Pilloud ve Larsen, 2011, s. 519). M.Ö. 2000’li yıllarda Anadolu’da etnik yapı çeşitlenmeye başlamıştır. Elde edilen verilerden yola çıkarak, M.Ö. 2000’li yılların sonuna doğru Anadolu’ya doğru gerçekleşen göç tamamlanmıştır. Bundan sonraki dönemde, Anadolu’ya yeni gelen kavimler zaman zaman birbirleriyle ya da yerli halkla mücadele etmiş, bunlarla kaynaşmış ve Anadolu’da oluşan yeni etnik yapıyı kontrol altına almaya çalışmıştır.

M.Ö. 2000’li yıllarda Anadolu’ya Luviler, Hurriler, Asurlar ve kendilerine Neşalı ismini veren ve Hititler’in önce Anadolu’da yaşayan Hattiler gelmiştir (Özçelik, 2009, s. 54). Hititler, küçük grupların ve şehir devletlerinin olduğu Anadolu’da merkezi otoriteyi kurmuşlar ve M.Ö. 1650-1200 yıllarını kapsayan dönemde Yakın Doğu’ya damgasını vuracak bir güce sahip olacaktır.

Hititler, Anadolu’da başlangıçta Yeşilirmak Havzası’na yerleşmiş ve daha sonra kısa zamanda yerel şehir devletlerini kontrol altına almışlardır. Bu durum, Hititler’ in teşkilatçı özelliklerini ön plana çıkartmaktadır. Hitit Devleti’nin büyük bir imparatorluğa giden yolculuğunu başlatan Neşa Kralı Pithana’nın oğlu Kuşşara Kralı Anitta’dır (Özçelik, 2009, s. 55). M.Ö. 18. yüzyılda yaşadığı bilinen Kral Anitta’nın Hitit Devletinin temellerini attığı kabul edilmektedir. Anitta’dan sonra M.Ö. 17. yüzyılın ortalarına kadar geçen süre içerisinde hakkında ayrıntılı bilgi verecek belgeler ele geçmemiştir (Yiğit, 2003b, s. 142).

M.Ö. 17. yüzyılın ortalarından itibaren (M.Ö. 1650-1620) Labarna/Tabarna unvanı taşıyan (Hoffner, 1997, s. 86) ve Boğazkale’de ki Hattuşa devlet arşivlerinde bize resmi belgeler bırakan I. Hattuşili devletin ilk resmi kralı olarak kabul edilmektedir (Ünal, 2002, s. 65-66). I. Hattuşili’nin ilk resmi kral olarak kabul edilmesinin birkaç dayanağı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi krala ait günümüze ulaşan belgelerdir. Bu belgelere dayalı olarak I. Hattuşili’nin yaptığı çalışmalara bakıldığında, büyük kral saltanatının ilk

dönemlerinde orta Anadolu'nun güneydoğusunda bulunan Kuşşara şehrini ele geçirmiş, daha sonra jeopolitik açıdan daha önemli ve bir Hatti kenti olan Hattuša'ya başkenti taşımıştır (Ünal, 2002, s. 66). İsmi de 'Hattuşalı adam' manasına gelen Hattuşili olarak değiştirmiştir (Collins, 1998, s. 15).

I.Hattuşili'nin, Hattuša şehrini başkent yapması, Hattuşalı adam manasına gelen 'Hattuşili' ismini alması ve bilinen ilk hükümdar olması, merkezîyetçi yapının kurulmasında atılan ilk adımlar olduğunu düşündürmektedir.

I. Hattuşili hükümdar olduğu dönemde büyük başarılarla imza atmıştır. Merkezi otoriteyi güçlendirmiş ve önemli seferler yapmıştır. Büyük Kral Kuzey Suriye'ye büyük önem vermiştir ve yaptıklarını anlatan belgeleri günümüze bırakmıştır. Eski krallık dönemine ait elimize ulaşan belgelerin büyük çoğunluğu I.Hattuşili'ye ait olan kaynaklardır (Klengel, 2011, s. 31-32).

I. Hattuşili devrinde Kuzey Suriye'deki Alalah (Tel Açana) ele geçirilmiştir. Bu sefer sırasında Hitit topraklarına saldırıda bulunan Arzava üzerine yürümüştür. Devamındaki dönemde yine bu bölgeye seferler düzenleyen I. Hattuşili Fırat nehrini geçmiş, Zippašna, Hahhu ve Haššu şehirlerini ele geçirmiştir. Yapılan bu seferler sonucunda Mezopotamya'daki kültür ve sanat öğeleri Hitit ülkesine taşınmıştır (Akurgal, 1990, s.56-57).

I. Hattuşili ölmeden önce bir vasiyetname hazırlamıştır. Bu belge Hitit Edebiyatı için önemlidir. Bu vasiyetname de yeğeni I. Murşili'yi veliht ilan etmiştir. Bu durum vasiyetname de şöyle geçer:

"Bakın buraya, Murşili şimdi benim oğlum. Onu (kral olarak) tanıyacaksınız. Onu tahta oturtacaksınız. Tanrı onun kalbini birçok hasletlerle doldurdu. Bir aslanın yerini, tanrı ancak bir aslana verir" (Ünal, 2002, s. 69).

I. Murşili, I. Hattuşili'nin fetih politikasını devam ettirmiş ve yönünü Kuzey Suriye'ye çevirmiştir. I. Hattuşili'nin ele geçiremediği Halep/Halpa şehri ele geçirilmiştir (Akurgal,1995, s. 32). Bu şehrin ele geçirilmesi önemlidir. Böylece önemli bir jeopolitik nokta, Hitit denetimi altına girmiştir. Hurri kökenli Mittanni Devleti Halpa'nın ele geçirilmesiyle beraber, bölgede oluşan boşluğu bir süre dolduracaktır (Peker, 2013, s. 65). I. Murşili, Hitit Devleti'nin uluslararası alanda ön plana çıkmasını sağlayan ilk ve önemli bir adım olan Babil seferini yapmıştır. Sefer sonunda, Babil ele geçirilmiş ve Hammurabi Sülalesi'ne son verilmiştir (Ünal, 2002, s. 70).

I. Murşili çok önemli askeri seferlere imza atarken aile içi entrikalara kurban gitmiş ve eniştesi Hantili tarafından öldürülmüştür (Akurgal,1995, s. 32).

I. Murşili'nin öldürülmesinden sonra gasıp krallar dönemi başlamıştır. Bu dönem, iç karışıklıklarla dolu karanlık ve kanlı bir dönemdir. Bu dönemde I. Murşili'yi öldüren Hantili (M.Ö. 1600-1570), daha sonrasında sırasıyla I. Zidanta (1570-1560), Amunna (M.Ö. 1560-1540), I. Huzziya (M.Ö.1540-1535) başa geçmiştir (Doğan, 2008, s. 64).

Hitit Devleti'nin bu döneme kadar elde etmiş olduğu başarıları gölgeleyen gasıp krallar dönemi, Kral Telipinu'nun tahta geçmesiyle son bulmuştur (Özçelik, 2009, s. 55). Gasıp krallar döneminde, devletin elde ettiği kazanımlar yitirilmiştir (Macqueen, 1999, s. 48).

Kral Telipinu hükümdar olduğu zaman ilk icraatı tahta çıkma kurallarını belirlemek amacıyla yayınladığı ferman olmuştur (KBo 12.7, KUB 11.6; CTH 19). Bu fermanda, daha önce meydana gelen kötü olaylar anlatılmış ve devletin tekrar kargaşa dönemine girmesinin engellenmesi amaçlanmıştır (Yiğit, 2007, s. 2).

Kral Telipinu devlet teşkilatı ile alakalı işler yapmış, açlık ve kıtlık tehlikesine karşı kentlere tahıl siloları yerleştirmiştir. İki yüz maddelik Hitit kanunlarının yazıya geçirilmesi bu dönemde gerçekleşmiştir. Kral Telipinu'nun yaptığı en önemli icraatlardan birisi de, Kizzuvatna Kralı İşputahsu ile yapmış olduğu antlaşmadır. (Ünal, 2002, s. 72). Sonuç olarak, Kral Telipinu dönemi her ne kadar karanlık ve güçsüz bir dönem sonrasında başlamış olsa da, idari anlamda önemli başarıların elde edildiği bir dönem olmuştur.

Kral Telipinu'dan sonra başa gelen krallar sırasıyla Alluvamma (M.Ö. 1510-1500), II. Hantili (M.Ö. 1500-1490), II. Zidanta (M.Ö. 1490-1480) ve II. Huzziya' dır (M.Ö. 1480-1460). Bu hükümdarlarla ilgili çok fazla bilgi günümüze ulaşmamıştır. Bu kralların hangi dönemlerde hüküm sürdüklerini, Boğazköy'de bulunmuş kurban listelerinden anlaşılacakla birlikte, onların hakkında daha fazla bilgiye ulaşamamaktayız (Ünal, 2002, s. 64).

I. Hattuşili ve I. Murşili hüküm sürdükleri yaklaşık 60 yıllık dönemde, askeri ve siyasi önemli başarılar elde etmiştir. Bu iki kraldan sonra ki 100 yıllık dönemde ise, Kral Telipinu dışarıda tutarak bakarsak, devlet elde ettiği başarıları büyük oranla kaybetmiştir.

Hitit tahtına M.Ö. 1460'lı yıllarda II. Tudhaliya geçmiştir. II. Tudhaliya döneminde Kuzey Suriye'ye seferler yapılmıştır (Collins, 2007, s. 44).

II. Tudhaliya'dan sonra tahta I. Arnuvanda çıkmıştır (Özçelik, 2009, s. 57). Bu dönemin en ilgi çekici olayı, daha sonra Kraliçe Puduhepa ile en üst seviyeye çıkacak olan kraliçelerin tahtta etkinliğinin görülmeye başlandığı ilk dönem olmasıdır. Ele geçirilen I. Arnuvanda'nın mühür baskılarında Kraliçe Ašmunikal'in de adı yer almaktadır. Bu döneme tarihlenen bir belgede I. Arnuvanda kendisini 'Tudhaliya'nın oğlu' olarak anar; aynı metinde eşi Kraliçe Ašmunikal'den de 'Büyük Kraliçe Nikalmati'nin kızı' diye söz edilmektedir (Akurgal, 1995, s. 38). Bu dönemde ki olaylara bakacak olursak devlete büyük problemler çıkararak ve boylar halinde yaşayan Gaşkalar'ın Hitit topraklarına yaptığı seferler görülecektir. Gaşkalar Hititlerin dini merkezi olan Nerik'i ele geçirmiş ve Hitit topraklarını yağmalamıştır (Murat, 1998, s. 437). Bu olay devletin büyümesiyle birlikte yeni sorunlarında ortaya çıktığını göstermektedir.

Bazı bilim adamlarına göre I. Arnuvanda'dan sonra tahta II. Hattušili geçmiştir (Akurgal, 1995, s. 40). Devam eden dönemde III. Tudhaliya isimli kralın tahta geçtiğine dair bilgiler II. Muršili'nin birinci veba duasında bulunmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda bu dönemin kronolojik açıdan tam aydınlatılamamış bir dönem olduğu görülmektedir.

M.Ö. 1380 yılında I. Šuppiluliuma Hitit tahtına oturmuştur. I. Šuppiluliuma'nın askeri dehası ve siyasi başarısı sayesinde devlet çok önemli başarılar elde ederek bulunduğu coğrafyanın en güçlü devleti olmuştur. I. Šuppiluliuma icraatları çok yönlüdür. Onun döneminde uluslararası ilişkilerde önemli olan evlilik müessesesi kullanılarak komşu ülkeler ile ilişkiler kurulmuştur.

I. Šuppiluliuma Kuzey Suriye'ye doğru yaptığı seferler neticesinde Kargamış ve Halpa/Halep'i ele geçirmiş ve bu şehirlere oğullarını vali olarak görevlendirmiştir. Hayasa, Kizzuvatna ve Amurru'yu Hitit Devleti'ne bağlamıştır. Mittanni Devleti'ni yenilgiye uğrattıktan sonra devleti yıkmak yerine iç işlerine müdahale ederek kral değişikliği yapmış ve Mittanni Devleti'ni Asurlular ile Hitit Devleti arasında tampon bölge olarak kullanmıştır (Akurgal, 1995, s. 45).

I. Šuppiluliuma Filistin'den Hattuša'ya getirilen tutsakların yaydığı vebadan ölmüştür. Büyük Kral I. Šuppiluliuma'nın ölmesinden sonra oğlu II. Muršili tahta geçmiştir. II. Muršili'de babasının gerçekleştirdiği başarılı yönetimi devam ettirmiştir (Akurgal, 1995, s. 47).

II. Muršili krallığının ilk yıllarında Gaşkalar'ın üzerine başarılı seferler düzenledi ve boylar halinde yaşayan bu topluluğu Hititler'e bağladı (Akurgal, 1995, s. 48). Daha

sonra kuzeydoğu’da yaşayan Hayaša ile mücadele edilmiştir. Amurru Kralı ile antlaşma yapılmış ve bu devlet Mısır’a karşı tampon bölge olarak kullanılmıştır. II. Murşili döneminde Arzava ordusu mağlup edilmiştir (Akurgal, 1995, s. 48).

II. Murşili’den sonra Hitit tahtına II. Muvattalli geçmiştir. II. Muwatalli’nin hükümdarlığının ilk dönemlerinde Batı Anadolu’da karışıklıklar baş göstermiştir. II. Muvattalli bu sorunu kısa sürede çözmüştür. Wiluša Kralı Alakşandu ile antlaşma yapmıştır (Akurgal, 1995, s. 50). Bu dönemde Mısır tahtında değişiklik olmuş ve II. Ramses başa geçmiştir. II. Ramses’te Hititler gibi yönünü Kuzey Suriye’ye çevirmiştir. II. Ramses’in bu politikası sonucunda II. Murşili döneminde Hitit Devleti’ne bağlanan Amurru, Mısır’ın nüfusuna girmiştir. Bu olay Muvattalli’nin savaş hazırlığı yapmaya başlamasına neden olmuştur (Akurgal, 1998, s. 90).

Hitit Devleti ve Mısır arasında yaklaşık M.Ö. 1286 yılında Kadeş’te daha sonra aynı adla hatırlanacak olan savaş yapılmıştır. Hitit kaynaklarında bu savaşın neticesi ile ilgili bilgi yoktur. Mısır kaynaklarında ise kazanan olarak, Mısır gösterilmektedir. Bu savaşın sonucu ile ilgili genel görüş ise iki tarafın birbirine üstünlük sağlayamadığı şeklindedir. Yalnız bu savaş sonunda Ammurru’nun tekrar Hititler’e bağlanmış olması, Hititler’in savaştan karlı çıktığının göstergesidir (Peker, 2013, s. 73).

II. Muvattalli’nin ölümü ile oğlu III. Murşili (Urhi-Teşup) hükümdar olmuştur. Amcası tarafından tahttan indirilen III. Murşili kısa saltanat süresince başkenti Tarhuntassa’dan Hattuša’ya taşımıştır. III. Hattuşili’nin yeğenini tahtan indirip kendisinin hükümdar olduğu dönem M.Ö. 1275’li yıllara tarihlenmektedir (Peker, 2013, s. 76). Bu dönemde uluslararası ilişkiler açısından, özellikle de Hitit-Mısır ilişkileri açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır.

III. Hattuşili, Amurru kralı Bentešina’yi Hitit-Mısır Savaşı sonrasında yanında götürmüştür. Hükümdarlığının ilk dönemlerinde Bentešina’yi tekrar Amurru kralı yapmıştır. Ayrıca bu dönemde Hitit-Asur ilişkilerinin iyi olmasına dikkat edilmiştir. Asur ve Babil’e karşı denge politikası izlenmiş, iki ülke birbirine düşman edilerek Hitit topraklarından uzak tutulmaya çalışılmıştır (Akurgal, 1998, s. 85).

III. Hattuşili döneminde Hitit-Mısır arasında dostluk ilişkileri geliştirilmeye başlanmış, Hitit-Mısır savaşından 16 yıl sonra Hitit-Mısır Barış Antlaşması yapılmıştır (Taş, 2008a, s. 12). Bu antlaşma, dünya tarihi açısından çok büyük önem taşımaktadır. Antlaşma eşitlik ilkesine göre düzenlenmiştir. Bu dönemin en önemli karakterlerinden birisi Kraliçe Puduhepa’dır. Kraliçe Puduhepa uluslararası alanda yazışmalar yapmış,

ülke idaresinde söz sahibi olmuştur. Ayrıca bu dönemde başkentte, Hurri kültürünün ve dininin etkileri her alanda etkisini hissettirmektedir (Ünal, 2005, s. 13).

III. Hattuşili'den sonra Hitit siyasi arenasına IV. Tudhaliya çıkmıştır. IV. Tudhaliya döneminde çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde, başlıca problem Asur tehlikesidir. IV. Tudhaliya Hitit tahtına hükmettiği dönem boyunca “Büyük Kral, Hatti Ülkesi'nin Kralı”, “Güneşim” veya “Majesteleri”, “Kahraman”, “Tabarna”, “Arinna'nın Güneş Tanrıçasının Sevgilisi” gibi unvanlar kullanmıştır. Bu unvanların yanı sıra, Asur Devleti'ne üstünlük kurmak amacıyla Mezopotamya'da yaygın kullanılmış bir unvan olan *LUGALKIŠŠATI* “Evrenin Kralı” unvanını da kullanmıştır. Söz konusu unvan, Hitit yazılı geleneğinde yoktur ve olasılıkla, Kral IV. Tudhaliya tarafından, Asur politikasının gereği olarak kullanılmıştır (Taş, 2008a, s. 28). Bu durum, Asur tehlikesinin boyutunu gösteren önemli bir örnektir. IV. Tudhaliya Asur tehlikesini önlemek için uğraş vermiştir. Daha önce de yapılan tampon bölge uygulaması bu dönemde de temel korunma stratejisi olarak uygulanmıştır. IV. Tudhaliya, Amurru Krallıkları'nı, Asur ve Hitit arasında tampon bölge olarak kullanmıştır. Bu dönem de Batı Anadolu Devletleri ile de bazı sorunlar yaşanmıştır (Gür, 2012, s. 13).

IV. Tudhaliya Döneminde uluslararası sorunlarla beraber iç sorunlarla da uğraşmıştır. Dönemin iç siyasetteki en önemli sorunu Tarhuntaşsa kralı Kurunta ile IV. Tudhaliya arasındaki mücadeledir. Kurunta Tarhuntaşsa kralı Muvattalli'nin oğludur. Dolayısıyla tahta da hakkı vardır. IV. Tudhaliya, Kurunta tehlikesini önlemek için Kurunta ile antlaşma yapmıştır. Bu antlaşma metni 1986 yılında Boğazköy'de bir bronz tablet üzerinde bulunmuştur. Kurunta bu antlaşmaya rağmen kısa bir sürede Hattuşa'yı ele geçirerek Hitit Kralı olmuştur. Elde edilen mühür baskılar üzerinde ‘Büyük Kral Kurunta’ isminin yazması da bir dönem Hitit Kralı olduğunun kanıtıdır. Daha sonra IV. Tudhaliya tahtı tekrar ele geçirmiştir (Taş, 2008a, s. 25-26).

IV. Tudhaliya'dan sonra, III. Arnuvanda hükümdar olmuştur. III. Arnuvanda dönemi ile ilgili çok fazla bilgiye sahip değiliz.

Hitit Devletinin bilinen son kralı II. Šuppiluliuma'dır. Bu dönemde iç karışıklıklar ve dış tehditler en üst seviyeye gelmiştir. Hitit Devleti gerek iç ve dış tehditler, gerekse coğrafyada meydana gelen klimatolojik değişikliklerin etkisiyle bir süre sonra yıkımın eşğine gelmiş ve bir müddet sonrada tarih sahnesinden çekilmiştir.

2. HİTİT DİPLOMASİSİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Hitit Devleti'nin uluslararası alandaki faaliyetlerini ve diğer devletlerle olan diplomatik ilişkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi için, öncelikle diplomasi ile ilgili temel kavramların açıklanması ve bu kavramların Hitit diplomasisi içerisindeki yerini görmek gereklidir.

Diplomasi kavramı, farklı toplulukların ve siyasi örgütlenmelerin birbirleriyle olan siyasi ilişkilerini kapsamaktadır. Çalışmamızın ilk bölümünde de açıklandığı gibi diplomasi tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir. Fakat gerçek anlamda diplomatik ilişkilerin, devlet örgütlenmelerinin oluşması ile daha sistemli bir hal aldığı görülmektedir. Devlet kavramını inceleyecek olursak, karşımıza birçok tanım çıkmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

“Hukuk, toplum bilimi, toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlığa devlet denilmektedir” (TDK, 2018).

“İdeal devlet yönetimi arayışı eski çağlardan günümüze dek uzanmaktadır. İnsanların bir arada yaşadığı topluluklarda daima yönetim ve yöneticiler var olmuştur” (Aktan, 2015, s. 51).

“Belirli bir toprak parçası üzerinde örgütlenmiş, egemenliğini elinde bulunduran bir toplumun dış dünyaya karşı manevi kişiliğini ve bağımsızlığını temsil eden meşru örgüte devlet denilmektedir” (Can, 2013, s. 121).

Devlet ülkesel bir birliktir. Devletin kendi ülkesi üzerindeki yetkileri coğrafi olarak tanımlanmıştır ve bu yetki vatandaş olsun olmasın, sınırları içerisinde yaşayan herkesi kapsar. Bu bakımdan uluslararası düzeyde devlet, en azından teorik olarak, otonom bir varlık olarak görülmektedir (Heywood, 2010, s. 127).

Kabilelerin birleşmesinden oluşan, sınıflara ayrılmış kent devleti (polis, site) tarihteki ilk devlet tipidir. Diğer bazı yazarlar ise, devlet kavramının ancak modern çağdaki siyasal örgütlenmeler için kullanılabileceği görüşündedir. Bu bağlamda, tüm yetkileri kendinde toplayan, kendisi dışında bir meşruluk anlayışı kabul etmeyen ulus devletler, ilk devletlerdir (Uygun, 2008, s. 90).

Devlet örgütlenmeleri, ilk kez Mezopotamya’da Sümerler tarafından kurulmuştur (Tok, 2011, s. 81).

M.Ö. 16. yy ’da hüküm süren Eski Hitit Devleti kralı I. Hattuşili, Hititler ’de devlet yapılanmasını inşa eden kraldır. Hitit Devleti kurulduğu ilk dönemden itibaren, yayılmacı bir politika izlemiştir. Bu durumun doğal sonucu olarak, Hitit Devleti diğer devletlerle ekonomik ve diplomatik ilişkiler kurmuştur (Collins, 1998, s. 15).

Uluslararası ilişkiler kavramı daha önceki bölümlerde açıklanmıştır. Hitit Devleti zamanındaki diplomasi ve uluslararası ilişkiler kavramı ile günümüzdeki diplomasi ve uluslararası ilişkiler kavramı çok farklıdır. Hitit Devletinin uluslararası ilişkilere bakış açısını daha iyi anlayabilmemiz için, öncelikle günümüzde ki uluslararası ilişkiler kavramının açıklanması gerekmektedir.

Eskiçağ’da Yakın Doğu’da birkaç tane büyük devlet ve bu devletlere bağlı küçük devletler bulunmaktadır. Bu dönemde uluslararası ilişkiler eşit statüdeki devletlerin daha küçük olan devletler üzerindeki karşılıklı çıkar çatışmalarına dayalıdır. Ayrıca devletlerin birbirleriyle kurmuş oldukları ilişkinin temelinde askeri ve stratejik güç çok büyük önem taşımaktadır. Askeri yönü güçlü olan devletler, diğer devletlerin üzerinde kolayca hâkimiyet kurmaktadır. Devletler için güç kavramı ve bu gücü oluşturan unsurlar önemlidir. Hitit devleti dönemi güç unsurlarına bakıldığında; coğrafya, doğal kaynaklar, nüfus, yağma kültürü kavramları görülmektedir.

Devletler uluslararası alanda, dış etkenleri dikkate alarak, bölgesel koşullara, jeopolitik, jeostratejik önemlerine ideolojik yapılarına ve ülkelerin iç koşullarına dayalı olarak uluslararası dış politika stratejilerini belirlemektedirler. Ancak devletlerin uluslararası alanda izleyecekleri diplomatik yolları belirli kalıplar içerisinde nitelendirmek mümkün değildir (Toklu, 2006, s. 396). Hitit Devleti için uluslararası alandaki temel dış etkenler bölgesel koşullar, Hitit coğrafyasının jeopolitik ve stratejik önemine bağlı olarak şekillenmiştir. Hitit Devleti uluslararası alanda ki ilişkilerini kendisine, ekonomik zenginlik ve stratejik güç sağlamak üzerine kurmuştur. Savaş ve zor kullanmanın meşru olduğu bir çağda hüküm süren Hititler, uluslararası alanda diplomasiyi de etkin kullanmıştır.

Uluslararası olayların meydana gelme sebebini anlamamanın en önemli yolu, dış politikada her hangi bir konuyu incelerken, o olayın gerçekleşmesine neden olan yakın ve uzak tüm olayları incelemekten geçmektedir (Ökçün, 1998, s. 3). Hitit Devleti içinde durum böyledir. Hitit-Mısır Ebedi Barış Antlaşması (M.Ö. 1260) bu duruma örnek

verilebilir. Hititler ve Mısır arasında yapılan Hitit-Mısır Ebedi Barış Antlaşmasının en önemli nedeni, iki devletin savaşa son vermek ve barış ortamından karşılıklı çıkar elde etmek olsa da; aslında iki devleti bu antlaşmaya iten çok önemli farklı nedenler bulunmaktadır. En önemli neden, giderek büyüyen Asur tehlikesine karşı ittifak kurmak ve uluslararası alandaki stratejik gücü arttırmaktır (Peker, 2013, s. 74). Uluslararası işbirliği, önemli bir olgudur. Bu duruma örnek olarak; askeri ittifaklar ve antlaşmalar verilebilir.

Dış politika stratejisi denildiğinde; devletlerin uluslararası alandaki tutumları, ülke içindeki ve ülke dışındaki amaçlarına ulaşmak için izlediği genel yön kastedilmektedir (Toklu, 2006, s. 397). Her ülkenin stratejisi farklılık gösterebildiği gibi, birbirine benzer de olabilir. Ancak, Hitit Devleti'nin hüküm sürdüğü çağda devletlerin uluslararası politikaları, birbirlerine benzer şekilde gelişmiştir. Devletlerin uluslararası alanda ki genel tutumları ve ülkeyi yönetenlerin dışarıdan gelebilecek tehditleri algılama dereceleri de, devletlerin politik stratejisini belirlemektedir. Bir devletin coğrafi konumu, topoğrafik özellikleri ve doğal kaynaklarının niteliği ve niceliği ile dış politika stratejisi arasında çoğu kez bir bağlantı bulunmaktadır (Toklu, 2006, s. 398). Hitit Devleti'nin egemen olduğu Anadolu coğrafyası, yer altı ve yer üstü kaynaklar bakımından zengindir. İklim ve yer şekillerinde engebe unsuru devletin ekonomik olarak gelişmesini zorlaştıran bir etken olmuştur. Ayrıca Hititler için Anadolu ile Mezopotamya arasında ticari köprü olan Kuzey Suriye, dış politika stratejisini belirlemede oldukça etkili bir bölge olmuştur (Kınal, 1973, s. 1).

Devletlerin dış politikadaki hareket yöntemlerini belirleyen en önemli unsur, ulusal çıkarlardır. Hitit Devleti için en önemli ulusal çıkar, ekonomik kaygılardır. Ekonomik refah bir devlet için en önemli konulardan biridir. Bir devlet ekonomik açıdan ne kadar güçlü olursa olsun, eğer halkın refah seviyesi düşükse; o devletin iç işlerinde olumlu bir tablo çizmek mümkün değildir. Ayrıca ekonomik olarak üstün olan bir devlet, uluslararası alanda da güçlü olur. Hititler'in yayılcı politikasının en büyük nedeni, çevresindeki ekonomik zenginlikleri elde etme düşüncesidir. Hitit Devleti'nin Kuzey Suriye politikası da bu şekilde şekillenmiştir (Kınal, 1973, s. 1). Hitit Devleti'nin Kuzey Suriye'ye hâkim olma isteğinin altında; Kuzey Suriye bölgesinin kara yolları ve limanlarıyla çağın en büyük ticaret ağına sahip olması ve önemli maden kaynaklarının çok yakınında bulunmasıdır. Kuzey Suriye, Anadolu'ya gelen hammaddelerin güzergâh yoludur. Hitit Devleti askeri gücünü kullanarak, Kuzey Suriye pazarına girmiş olan

uluslararası malların ve ham maddelerin güvenliğini sağlamıştır (Bryce, 1998, s. 81). Hitit Devleti bu oluşturduğu ekonomik sistem içinde güvensiz hissettiği durumlarda savaş politikalarına başvurulmuştur. Savaş kavramı uluslararası sistemin yapısına, siyasi aktörlerin niteliklerine, savaşa uzanan yolda kullanılan diplomasi yöntemlerine göre değişim göstermektedir. Eski çağlardan beri insan topluluklarının hep başvurduğu bir yöntem olan savaş olgusu, en genel anlamıyla; şiddet içeren ve bu şiddet kullanımını meşrulaştırmaya hizmet eden, moral değerlere atıfta bulunan, siyasal bir eylem olarak tanımlanabilir (Çakmak, 2007, s. 25). Barış olgusu ise, savaşların antlaşmalarla sonuçlanmasından sonraki durumdur veya devletlerin birbirleriyle savaş halinde olmama hali olarak açıklanmaktadır (Çakmak, 2007, s. 20).

Devletler uluslararası alandaki hedeflerine ulaşmak için, farklı baskı yöntemlerine ihtiyaç duymaktadır. Söz konusu baskı yöntemlerinin başarılı olup olmayacağı devletin sahip olduğu güçle doğru orantılıdır. Devletler, sahip oldukları gücü doğrudan kullanmamakta, ancak ihtiyaç halinde bu güçten faydalanmaktadırlar (Dağı, 2006, s. 388). Hitit dış politikasının amacı; ister barışçıl ister askeri yollarla olsun, düşman ülkelerin sayısını azaltmak ve böylece hem iç hem de uluslararası dengeyi kurmaktır. Hitit Devleti bu gücünü kullanarak çıkar ilişkisi içerisinde olduğu devletlerin kendi hâkim olduğu coğrafyaya olan uzaklığı, o devletin askeri ve ekonomik gücü gibi faktörleri göz önünde tutarak, ya vassal bir devlet olarak kendi topraklarına katmış ya da eşiti kabul ederek ilişkilerini ittifaka dönüştürmüştür. Bu ittifaklar ile rakip ülkelerin zararsız hale getirilmesi hedeflemiştir (Beckman, 1996, s. 1).

Eski çağ toplumlarında ki diplomatik iletişimin temelinde ticaret antlaşmaları, sınır sorunları, ittifak arayışları, savaş ve barış gibi olaylar yer almaktadır. Bu sorunların çözülmesi için kısa süreli gönderilen elçiler devreye girmiştir (bk. Elçiler bölümü).

Hitit diplomasisi için değinilmesi gereken önemli kavramlardan birisi de, diplomatik müzakerelerdir. Hititçe çivi yazılı belgeler içinde diplomatik müzakerelerin örnekleri de mevcuttur. Müzakere süreci, bir devletin bir başka devletle bazı noktalarda çıkarlarının örtüşebileceğini ve dış politikanın bu rasyonel temelde yürütülebileceğini göstermektedir (Dağı, 2007, s. 334).

Bir ülkenin uluslararası ilişkilerdeki önemini belirleyen unsurlardan birisi de, o ülkenin jeopolitik konumudur. Jeopolitik konum, topraklarının büyüklüğü, iklim koşulları, doğal kaynakları vb. coğrafi özelliklerdir (Bilge, 1958, s. 150).

Hitit Devleti'nde uluslararası ilişkilerde din olgusu bir propaganda aracı olarak kullanılmış ve antlaşmalardaki tüm şartlarda din olgusu büyük ölçüde vurgulanmıştır. Vassallık antlaşmalarında, antlaşmanın muhatabı olan vassal devlet kralı antlaşma şartlarına bağlı olduğunu göstermek için, tanrılar belgede tanık olarak gösterilmektedir. Bu yüzden, antlaşma metinleri Hitit kralı için 'bağlayıcı' nitelik taşıırken vassal devlet için 'yemin' niteliği taşımaktadır. Tanrılar, Hitit Devleti için antlaşmalardaki önemli bir taraf olarak kullanılmıştır (Beckman,1996, s. 2).

Hitit Devletinin uluslararası alandaki diplomasi yöntemlerine bakılırken diplomasi dilinde incelenmesi gerekmektedir. Hitit Devletinde birçok antlaşma metni Akadca hazırlanmıştır. Akadca, özellikle Hitit İmparatorluk Çağında, uluslararası alanda tüm devletlerin kullandığı diplomatik bir dildir. Hitit Devleti, Anadolu'daki diplomatik ortaklarla yaptığı anlaşmalarda Hititçeyi kullanmayı; Suriye ve ötesindeki devletlerle yaptığı anlaşmalarda ise (bk. Antlaşmalar bölümü), Akadca kullanmayı kural haline getirmiştir.

3. HİTİT DEVLETİ'NDE DİPLOMATİK ORGANİZASYON

3.1.KRAL

Hitit Devletinde uluslararası alanda son sözü söyleyen her dönemde Hitit kralı olmuştur. Arkeolojik bulgulardan anlaşıldığı üzere uluslararası alanda ki meseleleri sonuçlandırma sürecinde birçok görevli olsada ilk söz ve son söz Hitit kralına aittir. (Gurney, 1990, s. 62). Hitit Devletinin tüm kontrolü ve en yüksek buyurma gücü Hitit kralına aittir.

Hitit Kralı'nın görevleri beş temel kategori altında sınıflandırılmıştır: dini, askeri, diplomatik, hukuki ve idari (Beckman, 1995, s. 529). Hitit kralları, teokratik yönetim anlayışını benimsemişlerdir. Kral, yönetme yetkisini doğrudan doğruya tanrıdan almaktadır. Söz konusu iktidarın kaynağı kesinlikle tanrıdır (Kapani, 2012, s. 75). Hitit Monarşisinin temelinde yatan felsefe, Hitit kralının dini yükümlülüklerini zamanında yerine getirmesidir. Söz gelimi, II. Murşili, Tanrıça *Lelwani* ile ilişkili bir festival düzenlemek için önemli bir askeri operasyonu ötelemek zorunda kalmıştır (Beckman, 1995, s. 529). Hitit Kralı'nın dini yükümlülüklerini yerine getirmek için sefer erteleme, Hitit Devlet geleneğinde neredeyse olağan bir durumdur (bk. Teokrasi bölümü).

Krallar, tanrıların yeryüzündeki temsilcileri sayılırlardı. Hitit kralları, iç siyasette ve uluslararası alanda dini olguları sıkça kullanmışlardır. Krallar, resmi olarak Hitit panteonundaki tüm tanrıların başrahibidir. Kendisi tanrı olmamasına karşın, tanrılarla yakın ilişkiler içerisindedir. Bu ilişkiyi en çarpıcı biçimde bize, Başkent Hattuşa'nın yaklaşık 1,5 km. kuzeydoğusunda yer alan Yazılıkaya açık hava tapınağının B odasında yer alan Kral IV. Tudhaliya'nın Tanrı *Şarruma* tarafından kucaklandığı sahne göstermektedir. Söz konusu sahnede Hitit Kralı bizzat kendi tanrısı *Şarruma* tarafından adeta kutsanmaktadır. Bu çarpıcı örnek, Hitit kralları ile tanrılar arasındaki ilişkinin boyutunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Hitit kralları hayattayken tanrılaştırılmaz ancak öldüklerinde tanrı olduklarına inanılırdı. Krallar, tahta çıkarken tanrılardan icazet alıp, Hitit yasalarına uygun

davranırlarsa meşru olmaktadır. II. Murşili'nin tahta çıkışını anlattığı ve Telipinu Fermanı'na dayandırdığı bölüm, bu duruma örnek gösterilebilir (KBo 58.10, KUB 24.1; CTH 377). III. Hattuşili ise, mevcut yasal kralı indirerek tahta zorla geçmiştir. Otobiyoğrafisinde bu durumdan bahseder ve özürler dilerken, kendi yönetim şeklini överek tahta ki hakkını meşrulaştırır ve tanrıları arkasına aldığı söyler (KBo 16.17, KUB 23.125, CTH 61; KUB 8.72, CTH 81).

Hitit kralı, organizasyonundan sorumlu olduğu Hitit Ordusunun başkomutanı idi. Uygulamada kral buna dair görevlerinin birçoğunu emri altındakilere devretmiş olsa da, arşivlerde gün ışığına çıkartılan yazışmalar, kralın küçük askeri konular hakkında bile bilgilendirilmeye devam edildiğini ortaya koymaktadır. I. Şuppiluliuma gibi kimi Hitit kralları tahta çıkmadan evvel askeri bir kariyere sahiptir ve belgelere göre, tahta çıktıktan sonra düzenlenen askeri seferlere de bizzat kralların iştirak ettikleri anlaşılmaktadır (Beckman, 1995, s. 533). Büyük Hitit kralının ideolojisi, üstün askeri eylemler yaparak, öncekilerin başarılarını aşan ve arzu edilen mutlak hâkimiyete ulaşmaktır. Hititçe yazılı kaynaklarda Hitit krallarının birçok askeri sefere önderlik ettikleri anlaşılmaktadır (KBo 50.37, KUB 6.48; CTH 68). Hitit kralları için savaşlar önemli bir gelir kaynağıdır. Ordu seferden zaferle döndüğü zaman ülkeye armağanlar yağar, insan gücü ve arazi kazanımı sağlanmaktadır (Khurt, 2009, s. 367). Hitit Kralı II. Murşili Arzawa seferinden tam 30 bin tutsak ile döndüğünü övünerek anlatmaktadır (Akdeniz, 2006, s. 29).

Kral aynı zamanda Hitit diplomasisine de yön veren kimseydi; diplomatik konuların genel olarak askeri bir teşebbüs eşliğinde geliştiği görülmüştür. Bu diplomatik aktiviteler ile yazılı antlaşmalarda kodlanmış düzenli ilişkilerin kurulmasını amaçlıyordu. Bilinen bütün dış politikanın sadece kral ile astı arasındaki meşru vassallık ilişkisi çerçevesinde değil; aynı zamanda kendi başına hareket etme kabiliyetine sahip devletlerle kurulmuş ilişkileri de kapsadığını ifade edelim. Mevcut diplomatik ilişkilerin eşitlik — Mısır ve Babil gibi ülkelerle bu tipte ilişkiler kurulmuştur — veya vassallık ilişkisi dayanılarak kurulduğu anlaşılmaktadır. Savaş veya savaş tehdidi çoğunlukla, bu düzenlemelerin daimi kılınmasına yönelik bir gereksinim olarak ortaya çıkmıştır. Hitit sarayında, antlaşma öncesindeki müzakereleri yürütmek, değerli malların değiş tokuşu ve hanedanlık içi evlilikler gibi uluslararası ilişkiler ile ilgili işlerden sorumlu olan bir dizi görevli varsa da; son söz her zaman, Hitit büyük kralına aittir. (Beckman, 1995, s. 533).

Hititler'in dış politikadaki başlıca hedefi, Anadolu ve Kuzey Suriye Bölgesini denetim altına almaktır. Eski krallık döneminden itibaren tüm Hitit kralları Kuzey Suriye Bölgesini ele geçirmek için stratejiler geliştirmişlerdir (Peker, 2010, s. 86). Hitit Devleti'nde ilk dönemden itibaren ele geçirilen topraklar merkezden, Hattuşa'dan yönetilmektedir. Savaşlarla kazanılan toprakların yönetilmesi içinse, merkezden prensler söz konusu bölgelere gönderilmiştir (Yiğit, 2004, s.220). Devletin gelişmesine bağlı olarak ele geçirilen bölgelerdeki yerel yöneticilerde idareci olarak görev almışlardır. Bu durum, Hitit kralının yerel yönetimler üzerinde zamanla daha esnek ve uzlaşmacı bir politika sergilediğinin göstergesidir. Hitit Kraliyet Ailesi'nin mensupları, her dönem etkili diplomatlar olmuşlardır.

Hitit kralları, Anadolu'da ki farklı halkları egemenlikleri altına aldıkları süreçte hoşgörülü bir politika sergilemeyi seçmiştir. Hitit Devleti kurulmadan önce, Anadolu'da birçok şehir devleti mevcuttur (Çakmak, 2012, s. 132). Ayrıca Anadolu coğrafyası kozmopolit bir yapı göstermektedir. Hitit Devleti'nin yönetim stratejisinin tek bir milletin menfaatlerine göre düzenlenmediği görülmektedir. Bu durumun başlıca sebebi Hititler'in hükmettiği coğrafyanın kozmopolit yapısıdır. Bu olaya verilebilecek en güzel örnek Hitit Devletinin Kurucusu olarak bilinen I. Hattuşili'nin yerli halka kendini benimsetmek amacıyla ismini 'Hattuşalı adam' anlamına gelen 'Hattuşili' olarak değiştirmesidir (Collins, 1998, s. 15).

Kral bütün Hitit yönetiminin başı ve Hitit bürokrasinin en tepesindeki kişidir (Beckman, 1995, s. 533). Hitit krallarının yönetimleri, Max Weber'in meşru iktidar (otorite) tipolojisi kavramı açısından değerlendirildiğinde kralların geleneksel otorite yöntemini belirledikleri görülmektedir. Bu yöntemde, Hitit siyasal iktidarı meşruluğunu geleneklerden ve bu geleneklerin kutsallığına karşı duyulan inançtan almaktadır. Geleneksel yöntemde, iktidar sahibinin yetki sınırları belli değildir. Bunun sayesinde yönetim geniş yetkilere sahiptir. Söz konusu sistemde yasalara ve otorite sahiplerinin makamlarına değil, onların şahıslarına karşı itaat söz konusudur (Kapani, 2012, s. 97). Hitit Devletinde de geleneksel yönetim biçiminin uygulandığı görülmektedir. Büyük Hitit kralı en yetkili otoritedir. Yalnız Hititler'in geleneksel yönetim biçimine baktığımızda yönetilenler hem yasalara hem de en büyük otorite sahibi olan büyük Hitit kralına bağlıdır. Eskiçağ devletlerinde hukuki otoritenin başı kraldır. Hititlerde de durum böyledir. Kral Telipinu'nun tarafından hazırlanan Telipinu Fermanı'nda Hitit Devleti'nin

tahtına geçme kuralları belirlenmiş ve Hitit tahtına aday olan tüm hanedan üyelerinin bu fermana uyması kararı alınmıştır. Bu durum hukukun belli durumlarda Hitit kralının da uyması gereken bir otorite olarak varlık gösterdiğinin kanıtıdır (KBo 12.7, KUB 11.6; CTH 19).

Hitit Devletinin idare şekli teokratik monarşidir. Ancak *Panku ve Tuliya*¹ meclisleri danışma ve alınan kararları uygulama safhasında Büyük Hitit Kralı'na destek veren kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu meclisler eski krallık döneminde oldukça etkili olmalarına karşın orta krallık ve imparatorluk devrinde etkileri azalmıştır (Reyhan, 2009, s. 2).

Hitit Devleti'nin ilk dönemlerinde babadan oğula geçen bir veraset sistemi uygulanmaya çalışılmışsa da, tahtı zorla ele geçiren gasıp krallar yüzünden bu sistem uzun yıllar uygulanamamıştır. Hitit krallarının tahta geçme esaslarını, Kral Telipinu düzenlemiştir (KBo 12.7, KUB 11.6; CTH 19). Telipinu Fermanı'ndan sonra ki dönemlerde yine tahtın zorla el değiştirdiği dönemler olmuştur (Yiğit, 2003b, s. 143). Hitit Devleti'ndeki 'Gasıp Krallar Dönemi', büyük olasılıkla dünya siyasi tarihi literatüründe ki 'zorbalıkla hükümdarlığa yükselme' ve 'silah zoruyla ya da beceriyle elde edilen hükümdarlık' sistemleriyle bağdaştırabilir. Kral Hantili ile başlayan Gasıp Krallar Dönemi, iç siyasette kargaşa dönemini başlatmıştır (Yiğit, 2003b, s. 143). Devletin içerisindeki kötü yönetim ve olumsuz gelişmelerden yola çıkarak, söz konusu dönemde Hitit Devleti'nin dış politikada etkin olmadığı kanısına varabiliriz. Bu olumsuz durumu, tüm gasıp krallar için dile getirmemiz mümkün değildir. Yeğenin tahtına zorla oturan III. Hattuşili döneminde uluslararası alanda iyi bir politika sergilenmiş ve diplomasinin altın çağı yaşanmıştır (Bryce, 2003, s. 15).

Hitit Devleti'nde toprak mülkiyeti önemli bir konudur. Toprağın mülkiyeti ve işletme hakkında çok çeşitli görüşler ve karanlıkta kalan ayrıntılar olsada, Hitit kralının topraklar üzerinde en büyük tasarruf hakkına sahip olduğu bilinmektedir (Sevinç, 2008, s. 17).

---

¹I.Hattuşili'nin Vasiyetnamesi'nde (KUB 40.65+KUB1.16; CTH 6) ve Telipinu Fermanı'nda (KBo 12.7, KUB 11.6, CTH 19) söz konusu meclislerden bahsedilmektedir. Detaylı bilgi için bk. Reyhan, 2009, 'Anadolu'da Hitit Dönemine ait iki meclis: Panku ve Tuliya'.

Devletin en üstünde kral kraliçe ve veliaht bulunmaktadır. Bunlardan sonra kralın diğer yakınları ve akrabaları, orduda üst rütbede bulunanlar, devlet memurları ve rahipler gelmektedir (Yiğit, 2004, s. 220).

Hitit krallarının önemli görevlerinden biri de, siyasi süreci yönlendirmek ve kontrol etmektir. Yasama, yürütme ve yargının başında Hitit kralı vardır (Doğan, 2008, s. 108). Hitit hukukunun en önemli özelliği, günümüz modern hukukunda olduğu gibi iktidar sahiplerinin yargı karşısında hesap verebilme kaygısına sahip oluşlarıdır. Bu nedenle tarihin ilk anayasası olarak kabul edilecek Telipinu Fermanı, bu yönü ile dikkate alınması gereken çok önemli bir düzenlemedir. Oysa modern tarihte, bildiğimiz ilk anayasa 1792 tarihli Amerikan Anayasası'dır (Doğan, 2008, s. 221-222). Askeri, dini ve idari görevleri arasında kralın en büyük sorumluluklarından biri de ülkede baş yargıç görevini üstlenmiş ve yürütmüş olmasıdır. Hitit kralı üst düzey mahkemelere bakmaktadır. Bu durum günümüzdeki Anayasa Mahkemesi ve Temyiz Mahkemesi gibi üst düzey mahkemelere benzetilebilir. Hitit kralının mahkemelerde verdiği kararlara itiraz etmek yasaktır (Ünal, 2005, s. 108). Dini olarak kirlendiğine inanılan ve ritüelle temizlenmesi gereken suçluların büyük krala yaklaşması kesinlikle yasak olsa da kralın huzurunda yargılanmasına izin verilirdi. Kral vassal krallar arasındaki ciddi tartışmaları hükme bağlamış ve atadığı yöneticiler tarafından yapılan mahkeme başvurularını da kabul etmiştir. Kral ve onun temsilcilerinin birlikteliğine saygı duyulmuştur. Hitit yasalarında bu hususta şöyle bir uyarıda bulunulmuş olması dikkat çekicidir: “*Şayet biri kralın hükmüne itiraz ederse, onun evi bir harabe olacak (?)*. *Şayet biri kıdemli birinin hükmüne itiraz ederse, onun başı kesilecek*”. Eski ve Orta Hitit çağlarında kaleme alınan arazi bağış belgelerinde, kralın yerleşim ve gayrimenkulünü hiçe sayanlar baş kesme cezası ile tehdit edilmiştir (Beckman, 1995, s. 533).

Hitit kralları devletin yeni kurulduğu zamandan itibaren kendilerinden ‘Büyük kral’ diye bahsetmiştir (Gurney, 1990, s. 61). Bu durum Hitit Devletinin etrafındaki diğer devletler karşısında kendisini daha güçlü olarak göstermek için kullandığı psikolojik bir yöntemdir. ‘Büyük kral’ ifadesinin kullanılmasının bir diğer nedeni ise, Hitit kralına bağlı olan vassal devlet kralları ile kendi arasındaki farkı göstermek istemesidir. Vassal krallıklardaki yerel yöneticiler ‘kral’ unvanını kullanmakta iken ‘büyük kral’ unvanını kullanamazlardı (Khurt, 2009, s. 348). Hitit kralına bağlı vassal yöneticilerin görevleri çoğu zaman, sadece kendilerine verilen araziyi idare etmekle kalmıştır. Vassal devletler

ile yapılan antlaşmalara bakıldığında toprak idaresi ile ilgili olduğu maddelerin çoğunlukta olduğu görülmektedir (Beckman, 1995, s. 531-532). Büyük Hitit kralının daha fazla siyasi yetki verdiği vassal yöneticilerde bulunmaktadır. Bu duruma verilebilecek en iyi örnek, I. Šuppiluliuma ve Mitanni Kralı Šattiwaza arasında ki antlaşmadır (KBo 28.113; CTH 51; Beckman, 1996, s. 38-44). Ayrıca “Büyük Kral” unvanı krallığı tamamen bağımsız olan, Yakındoğu’daki kralları tanımlayan, MÖ 2. binde kullanılmış uluslararası diplomasi terminolojisine ait bir kavramdır. MÖ 14. ve 13. yüzyılda sadece Hatti, Mısır, Asur, Babil, Mitanni ve muhtemelen Ahhiyawa kralları kendilerini “Büyük Kral” olarak tanımlama hakkına sahiptiler (Beckman, 1995, s. 531-532).

Hitit Kralı’nın kullandığı bilinen en eski unvan ‘Tabarna’ unvanıdır. Hitit kralının Hatti sınırları içinde kullandığı en önemli unvan ise, “Güneşim” (Majestem) ifadesidir. Kullanılan diğer iki unvan ise, “kahraman ve (bir tanrının) sevgilisi” dir. (Beckman, 1995, s. 533).

Hitit kralları, siyasal iktidarlarını sürdürürken ‘tanrısal kişilik’ kullanmaktadır. Yalnızca öldükten sonra ‘kral tanrı oldu’ ifadesi kullanılmaktadır. Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarında ise durum farklıdır; krallar yaşarken de tanrı kimliğini kullanmışlardır (Gurney, 1990, s. 62). Fiziksel kalıntılarının uygun bir şekilde ortadan kaldırılmaması ve yeteri kadar cenaze sunularının takdim edilmemesi durumunda sıradan bir şahsın hayaletinin bile geride kalanların başına bela açması mümkün olabiliyordu; benzer şekilde bu dünyadan göçmüş bir kralın mutsuzluğunun bütün Hatti’nin kaderini etkilemesi mümkündü. Ölü kralın tanrılar arasında yerini aldığına inanıldığı için, bu kralın gücünün sıradan ölmüş bir şahsın gücünden çok daha fazla olduğuna kanaat getirilmiştir. Bu düşüncelerin pratik sonucu ölü krallar ile kraliyet ailesine mensup diğer ölmüş kimseler için düzenlenen kurban listelerinde belgelenmiş ata kültüdür (Beckman, 1995, s. 531).

3.2. KRALİÇE

Araştırmalardan elde edilen verilere göre, Paleolitik Çağ’da kadının toplum içerisinde etkin bir yeri vardır. Kadın, erkeklerle birlikte avcılık ve toplayıcılık faaliyetlerinde etkin rol oynadığı ve sadece doğum ve bebek büyütme gibi kısa süreli zaman dilimlerinde iş

hayatından uzakta kaldıkları düşünülmektedir. Neolitik Çağ'da da kadın toplumsal iş gücünün bir parçasıdır; ayrıca yapılan araştırmalar neticesinde ele geçirilmiş olan ve kadına kutsallık atfeden ana tanrıça heykelcikleri kadının toplum nazarında ayrıcalıklı bir konumda olduğunun göstergesidir (Kaya ve Taşdöner, 2017, s. 2). Tüm bu veriler değerlendirildiğinde, Paleolitik ve Neolitik Çağ'da anaerkil toplum yapısının var olduğu düşünülebilir.

Anaerkil toplum yapısının ne zaman değişip, kadının toplumsal hayatta ikinci plana atıldığı dönem tam olarak bilinmemekle beraber, Tunç Çağına gelindiğinde erkek toplumda baskın rol oynamaya başlamıştır (Kaya-Taşdöner, 2017, s. 2). Anaerkil düzenden ataerkil toplum yapısına geçilmesinde ve kadının toplum hayatında ikinci plana atılmasında birden çok nedenle karşılaşılır. Ancak en önemli nedenleri, avcılık ve toplayıcılıktan ilkel tarıma geçiş sağlandıktan sonraki süreçte, tarım arazilerinin savunulması ihtiyacı ile birlikte erkeğin öneminin artması (Kılıç ve Duymuş, 2007, s. 86) ve toplulukların yerleşik hayata geçişiyle beraber oluşan küçük yerleşim birimlerinin büyük kentlere dönüşmesi sonucunda asker hükümdarların ortaya çıkmasıdır (Kaya ve Taşdöner, 2017, s. 2).

Anadolu coğrafyasında kadına atfedilen kutsal değerler ve anaerkil toplum yapısının son bulması, Mezopotamya'ya göre daha uzun sürede gerçekleşmiştir. Anadolu'da toplumlarında erkek egemen yaşam tarzına geçilmesiyle, kadın toplumsal yaşamda ikinci plana itilmiştir. Fakat kadının statüsü, Mezopotamya'daki gibi değersizleşmemiştir. Mezopotamya'da hüküm sürmüş olan Sümer Kralı Uruinimgina'nın hazırlattığı kanunlarda kadına şiddet meşru gösterilmiştir:

“Bir erkeğe saygısız sözler sarfetmekten suçlu bir kadının ağzı kiremitle kırılınsın, kiremit kent kapısında sergilensin.” (Kuhrt, 2009, s. 50)

Sümer kanunlarında bulunan bu kanun maddesine göre, Sümerli kadınlara toplumda değer verilmemektedir. Akad, Babil ve Asur gibi, diğer Mezopotamya topluluklarında da kadın üzerine kuvvetli bir baskı oluşturulmuş ve toplumsal hayatta kadına yönelik gerçekleştirilen kısıtlamalar, kanun maddeleriyle desteklenmiştir (Kaya-Taşdöner, 2017, s. 4-5).

Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri ve Hitit Devleti Dönemi'nde toplumdaki kadın figürüne yönelik çok farklı bir tutum izlendiği görülmektedir. Bronz Çağı'nda ve hemen öncesinde kadın toplumsal hayatta etkindir. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Anadolu'da ticaretle uğraşan Asurlu tüccarların eşleri, Asur topraklarında kocalarının

bıraktığı ticari işleri yüklenip, ticari ve toplumsal hayatta etkin rol oynamışlardır. Asurlu kadınların kendi ülkelerinde tek başlarına ticaret yapma hakları vardır. Bu durumun örnekleri kazılarda ortaya çıkmış birçok çivi yazılı metinle günümüze ulaşmıştır (Kt n/k 1065; Kt n/k 1108; Çeçen ve Gökçek, 2016, s. 247-250). Örneklerde adı geçen kadınlar Asur Devleti'nde yaşamaktadır (Karasu, 2006, s. 48). Bu dönemde Asurlu kadınların toplumda güçlü bir yere sahip olmalarının nedeni, ticari hayatta eşlerine yardım etmeleri ve buna bağlı olarak ta ekonomik özgürlüklerinin olmasıdır.

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Anadolu'daki yerel beyliklerin kraliçelerinin de çok güçlü konumda olduğu günümüze ulaşan belgelerden anlaşılmaktadır (Kt 90/k. 332; Bo 70/10). Bu dönemde Anadolu'nun yerel beylerine Rubaum, eşlerine de Rubatum adı verilmektedir (Darga, 2011, s. 85). Söz konusu belgelere bakıldığında Rubatum'ların yönetimde söz sahibi oldukları görülmektedir. Kaniş Rubatum'u, Puşuken isimli Asurlu bir tüccarı kaçakçılık yaptığı gerekçesiyle cezalandırmıştır. Ayrıca söz konusu Rubatum krallığında ona bağlı tüm diğer tüm küçük krallıklara kaçakçılığın önlenmesi için mektuplar yazmıştır (Darga, 2011, s. 86). Mektup şu şekildedir:

“Onun kaçak malını Ira'nın oğlu Puşuken'e gönderdi ve onun kaçak malı yakalandı ve saray Puşuken'i hapse attı.....ve kraliçe Luhuzattia, Hurama, Šalašhua ve Ülkesinde ki (her yere) kaçakçılıkla ilgili mektup yazdı. Gözlerinizi açın lütfen hiçbir şeyin kaçakçılığını yapmayın.” (ATHE 62; Kılıç, 2013, s. 59).

Yukarıdaki belgeden Kaniş Rubatumu'nun hem kendi krallığının yönetimi altında ki bölgede hem de diğer şehir krallıkları üzerinde ki etkisi hissedilmektedir. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde ele geçen başka bir belge de yine kraliçenin, kralın yanında yönetime ortak olduğu belgelenmiştir. Nitekim bu belgede Aşşur-taklaku isimli bir tüccar saray tarafından tutuklanmıştır. Meslektaşlarını özgürlüğüne kavuşturmak için karumdan bir heyet gelmiştir. Heyet kral ve kraliçeden Aşşur-taklaku'nun serbest bırakılmasını istemişlerdir. Kral ve kraliçe, Aşşur-taklaku'nun serbest kalmasının bazı şartların yerine getirilmesi halinde gerçekleşeceğini söylemişlerdir (Kt n/k 504; Kılıç, 2013, s. 59). Aşşur-taklaku'nun konusunun geçtiği ikinci metinde sürekli kral ve kraliçe kelimeleri yan yana geçmektedir. Bu durum kraliçenin, kraliçe beraber ülke yönetiminde söz sahibi olduğunun göstergesidir.

Çalışmamızın asıl konusu olan Hitit Devletine bakıldığında, kadına Mezopotamya toplumlarına göre daha fazla değer verildiği görülmektedir. Hattuša-Boğazköy, Tel-El Amarna ve Ras Şamra (Ugarit) arşivlerinde ele geçen belgelere

bakıldığında, Hitit dünyasında kadının siyasi hayatta önemli rol oynadığı görülmektedir². Hitit kraliçeleri çağdaşları olan ülkelerin kraliçelerine göre çok farklı bir statüdedir. Tavananna ‘Egemen Kraliçe’, *MUNUS LUGAL.GAL* ‘Büyük kraliçe’ unvanlarına sahiptirler. Hititler’de kraliçenin unvanlarına bakıldığı zaman, Hitit kralına denk bir statüde oldukları görülmektedir. Hitit kraliçesi devlet yönetimindeki etkisinin yanında, komşu devlet yöneticileriyle de kraldan bağımsız olarak yazışmakta ve uluslararası diplomatik antlaşmalarda mührünü kullanmaktadır. Ayrıca adli konularda da kararlar almaktadır. Bütün bu siyasi yetkilerinin yanında kraliçe ülkenin baş rahibesidir (Beckman, 1995, s. 537; Karasu, 2006, s. 50).

Hatti kralının kraliçe unvanı taşıyan ve birinci derecede çocuk doğurmakla sorumlu tek bir hanımı bulunmaktadır. Bunun dışında kralın “kapatma” ve “özgür bırakılan” olarak tanımlanmış özgür statüde metresleri ile köle metresleri de bulunmaktadır. Bu kadınlar ve onların soyundan gelenler kraliyet haremını devam ettirmiştir (Beckman, 1995, s. 537). Ayrıca pek çok metinde belgelenen dinsel görevleri ile doğurganlık fonksiyonlarının ötesinde, Hitit kraliçesi “Kralın Evi” olarak bilinen domestik nitelikli büyük bir kraliyet kurumunun önemli bir kısmının idaresini üstlenmiştir (Beckman, 1995, s. 537).

Hitit kralı öldüğü zaman Tavananna’nın yetkileri kendisi ölene kadar devam etmektedir (Darga, 2011, s. 135). Kraliçe bu unvanı sadece selefinin ölümü üzerine kullanabilirdi. Pek çok durumda kralın annesinin bu unvanla anıldığı gözlemlenmiştir. Bu durumun gerçekte Tavananna’nın görevinden, yani üstlenmiş olduğu dini görevlerden kaynaklandığı ve unvanın kralinkinden ayrı olarak sonrakine aktarıldığı anlaşılmaktadır. Zaman zaman bu durum, Hitit Devleti’nde en yüksek konumu paylaşanlar arasında anlaşmazlıklara neden olabilmekteydi; örneğin II. Murşili, Babil’i üvey annesini Tavananna pozisyonundan azlettiğinde onu Hatti ’ye uygunsuz adetleri sokma ve dini kurumlar ile onun idaresindeki malları çarçur etmekle suçlamıştır (Beckman, 1995, s. 537).

Eski Krallık Dönemi kraliçeleriyle ilgili elimizde çok fazla belge bulunmamaktadır. Bu durum Eski Krallık Dönemi’nde kraliçelerin yönetimde daha az söz sahibi olmaları varsayımıyla açıklanabilir. I. Hattuşili dönemine tarihlenen bir

---

²KBo 5.3, KUB 26.38,CTH 42; KBo 28.23, KUB 3.63, CTH 158; KBo 28.26, KUB 3.37, CTH 159; KUB 3.24, CTH 160. Detaylı Bilgi için bk. Beckman, 1996, ‘Hittite Diplomatic texts’.

belgeden, I.Hattuşili' nin kızı veya kız kardeşi olan Hastayar'ın oğlunu veliahtlıktan azledip, meşru kraliçenin yeğeni I.Murşili'yi veliaht tayin etmiştir. Bu durum üzerine Haştayar, saray içinde siyasi entrikalar çevirmiştir (Beal, 1983, s. 122-126). Söz konusu olay, Eski Krallık Dönemi'nde kadınların saray içerisinde yönetime müdahale etmelerinin bilinen ilk örneğidir. Burada Haştayar'ın mutlak amacı, oğlunun kral olmasıyla beraber kendisinin 'Egemen Kraliçe' yani Tavananna olmasıdır. Tavananna, Hitit Ülkesi'nin en güçlü kadınıdır. Hitit dünyasında ki özgür kadın tipini Tavananna temsil etmektedir. Böylesi güçlü bir konuma gelmek için Haştayar'ın yaptığı entrikaların benzer şekilleri Hitit Devleti'nin ilerleyen dönemlerinde de sıkça karşımıza çıkmaktadır. İlerleyen bölümlerde bu olaylara yer verilecektir.

Eski Krallık Dönemi'nde ki kraliçelerinin siyasi hayattaki etkinlikleri hakkında belge bulunmamaktadır ama eski krallık dönemini bitiren Kral Telipinu' nun hazırlattığı ve kayıtlara "Telipinu Fermanı" olarak geçen belgede tahta çıkma kuralları belirlenmiştir. Bu Fermana geçen bir madde şu şekildedir:

"Birinci kadından doğan erkek çocuk kral olur. Eğer birinci sıradan bir prens yoksa ikinci sıradan doğan erkek çocuk kral olur. Bir kral çocuğu, bir oğlan çocuk mevcut değilse bu durumda birinci sıradan olan kız evlendirilir, onun kocası kral olur" (Akurgal, 1990, s. 64). Veraset sisteminin belirlendiği bu maddeden aslında saray kadınlarının tahta çıkma kurallarının belirlenmesinde ne kadar etkili oldukları görülmektedir.

Eski Krallık Dönemi'nde kraliçelerin siyasi yaşamda ki etkileri hakkında fazla bilgiye sahip olmamamıza rağmen, kraliçe bu dönemde kral ile beraber dini törenlere ve bayramlara beraber katılmaktadırlar (Kılıç ve Duymuş, 2007, s. 92).

Orta Krallık Dönemi'ne tarihlenen Hititçe çivi yazılı belgelerde, kraliçelerin Hitit sarayında daha aktif rol aldıklarını tespit edilmektedir. Bu döneme ait belgeleri kronolojik sıraya koyarak inceleyecek olursak karşımıza ilk olarak II. Tudhaliya'nın eşi Kraliçe Nikalmati ve onun kızı I. Arnuvanda'nın eşi Aşmunikal çıkmaktadır. Söz konusu kraliçelerinin isimleri ve icraatları mühürlerinden öğrenilmiştir. Kraliçe Nikalmati'nin adının geçtiği belgeye göre, II. Tudhaliya'nın kız kardeşi Zıpalantaviya Kraliçeye karşı kötü büyüler yapmaktadır. Nikalmati ve II. Tudhaliya'da bu büyülere karşı dini ritüeller uygulamışlardır (KBo 15.10; CTH 443.1).Bu durum incelendiğinde I. Hattuşili döneminde olduğu gibi hanedana mensup önemli kadınlar siyasete bir şekilde müdahale etmek için, saray içi entrikalara başvurmuşlardır.

I. Arnuvanda'nın eşi Ašmunikal'in, ele geçen Hititçe çivi yazılı belgeler ışığında devlet işlerinde aktif rol oynayan bir kraliçe olduğunu söyleyebiliriz. Kraliçe Ašmunikal'in toprak bağışlarında bulunduğu, kült metinlerine göre ise, büyük kral ile beraber başkent Hattuša'nın kuzeyinden saldırılar düzenleyen Gaşkallılara karşı, dua ayinleri düzenlediği bilinmektedir. Ayrıca Kraliçe Ašmunikal'in *ÉNA*⁴'ün bakımını yapmakla sorumlu görevlilere göndermiş olduğu direktif metinlerini bizzat yazdırdığı görülmektedir (KUB 57.46; CTH 252). Ancak kraliçenin diplomatik konularda etkisinin varlığını ortaya koyabilecek bir belge, şu an için mevcut değildir.

İmparatorluk Dönemi'nde, devletin en parlak çağını yaşamasına paralel olarak kraliçelerde siyasi, dini ve diğer konularda en etkili çağlarını yaşamıştır (Karasu, 2006, s. 50). Bu dönemde Hitit kraliçeleri, uluslararası ilişkilerde de kraldan bağımsız siyasi bir otorite olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu dönem, uluslararası alanda diplomatik evliliklerin gerçekleştirildiği bir dönemdir. Hitit kraliyet mensubu olan prensesler, eşit ve vassal devlet yöneticileriyle evlenerek diplomatik hayata katkıda bulunmuşlardır (KBo 28.113; CTH 51; Beckman, 1996, s. 38-44; KBo 19.44; CTH 42, Beckman, 1996, s. 13-22; KBo 28.116; CTH 92; Beckman, 1996, s. 23).

Hitit İmparatorluğu'nun zirveye çıkmasını sağlayan imparatorluk çağı kralı I. Šuppiluliuma'ya baktığımızda, kralın kayıtlara geçen üç eşi olduğu görülmektedir. Bunlar: Daduhepa, Henti, Tavannana'dır. Bahsi geçen ilk iki eş hakkında, çok bilgi yoktur. Tavannana adıyla kayıtlara geçen eş, Ugarit sarayı güney arşivinde ele geçirilen kayıtlara göre Babilli bir prensesdir. Bu durum bize bu evliliğin, diplomatik bir evlilik olduğunu göstermektedir. Kraliçenin yönetimdeki etkisini bize en çıplak şekilde gösteren belge kuşkusuz Ugarit Kralı Niqmadu ile yapılan bir antlaşmadır (RS 17.340; CTH 46). Antlaşmanın maddelerini gösteren belgenin orta kısmında, kral ve kraliçenin mühür baskısı bulunmaktadır. Söz konusu antlaşmada ki mühür baskısından Kraliçenin uluslararası alanda da söz sahibi bir kişilik olduğu kanısına varabilir. Kral ile beraber ortak mühür baskısının olması da 'Egemen Kraliçe' nin iktidara ortak olduğunun göstergesidir. Adı belgelerde belirtilmeyip sadece Tavananna unvanıyla anılan Babilli Prenses, I. Šuppiluliuma öldükten sonra II. Murşili döneminde de 'Egemen Kraliçe', Tavananna olarak yönetimde kalmaya devam etmiştir. Kazılarda ele geçirilen belgelere göre, II. Murşili döneminde de yönetimde etkisini devam ettirmek isteyen kraliçe bu

uğurda saray içi entrikalara başvurmuş ve büyü yaptırarak II. Murşili'nin karısının ölümüne sebep olmuştur (KBo 19.84; CTH 70, Singer, 2002, s. 77).

İmparatorluk çağı kraliçeleri arasında kuşkusuz en güçlüsü, III. Hattuşili'nin eşi Kraliçe Puduhepa'dır. Kraliçe Puduhepa, Kilikya coğrafyasına lokalize edilen ve Hurri-Kizzuvatna dünyası için önemli olan Lawazantiya kentinde Tanrıça İstar'ın rahipliğini yapan Pentipşarri isimli bir din adamının kızıdır (Ünal, 2005, s. 7).

III. Hattuşili kral olmadan önce Hitit-Mısır Savaşı sonrasında ülkesine dönerken Tanrılara kurban sunmak için önemli kült merkezlerinden birisi olan Lawazantiya'ya uğramıştır. Bu sırada görevli rahip Pentipşarri'nin kızı Puduhepa ile evlenmiştir (Taş, 2008a, s. 12). Bu evliliği otobiyografisinde kendisi şöyle anlatır:

“Mısır Ülkesinden geri dönerken, Lawazantiya'ya tanrıya kurban sunmak için gittim ve tanrıya olan görevimi yerine getirdim. Rahip Pentipşarri'nin kızı Puduhepa'yi tanrının isteğiyle eş olarak aldım ve evlendik ve o bize karı-koca sevgisini verdi. Bizim oğullarımız ve kızlarımız oldu. Ayrıca bana tanrıçam, beyçem rüyada göründü ve konuştu: “evinle beraber benim hizmetime girin!” ve tanrıya evim ile beraber hizmet ettim ve var ettiğimiz evimize tanrıça da katıldı ve evimiz gelişti. Bu Beyçem İstar'ın lütfü idi.”(KUB 21.06 a; CTH 82;Doğan-Alparslan, 2013b, s. 78).

Kraliçe Puduhepa'nın hayatına baktığımızda, onu sadece Hitit kraliçeleriyle kıyaslamanın yanlış olacağı kanısındayız. Çünkü Kraliçe Puduhepa, Hititler'in çağdaşı olan devletler de ki kraliçeler içerisinde de en güçlü karakterlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kraliçe Puduhepa'ya ait adak, dua, bizzat kendisinin hazırlatmış olduğu bayram tören metinleri, mektup ve adli kayıtlarda bulunmaktadır (KBo 52.17; CTH383; KBo 51.26, KUB 21.27; CTH 384; KBo 51.121; CTH 585; KBo 19.32; CTH 586; Reyhan, 2016, s. 97). III. Hattuşili dönemine ait birçok belgede Puduhepa'nın ismi, III. Hattuşili ile yan yana yazılmıştır (Karasu, 2006, s. 51). Puduhepa hakkında elimize geçen belgelere baktığımızda hem dini konularda hem de politika konusunda son derece aktif olduğunu tespit ediyoruz (Güterbock, 1997, s. 143; Otten, 1975, s. 24-25; Reyhan, 2016, s. 97; RS 17. 133; CTH 95; KBo 28.4; CTH 158; KBo 9.43, CTH 167.1).

Puduhepa, III. Hattuşili ve IV. Tudhaliya dönemlerinde Tavannana olmuştur. Her iki kral döneminde ki hemen hemen tüm belgelerde Puduhepa'nın mühür baskısı vardır. Ugarit'te bulunmuş bir mühür baskısında Puduhepa, IV. Tudhaliya ile birlikte

görülmektedir (Ünal, 2005, s. 6). Söz konusu mühür baskısı, Kraliçe Puduhepa'nın IV. Tudhaliya döneminde de siyasi hayatta etkin olduğunun kanıtıdır.

Puduhepa'nın III. Hattuşili ile beraber yönetime ortak olduğunun birçok kanıtı vardır. III. Hattuşili döneminde ki önemli bir belgenin giriş bölümünde şu sözlere yer verilmiştir: “*Büyük Kral Hatti Memleketi Kralı Murşili'nin oğlu, büyük kral Hatti Memleketi Kralı Šuppiluliuma'nın torunu, Kuşşara kralı Hattuşili'nin neslinden, Büyük Kral Hatti Memleketi Kralı Majeste Hattuşili şöyle (der)! ve Büyük Kraliçe Hatti Memleketi Kraliçesi Puduhepa'nın sözleri(dir).*” (KBo I V29, 1380/u, ZA 61/II, 234; ZA 62/II, 230; CTH 85, Karasu, 2006, s. 51). Bu sözler bize, Puduhepa'nın devlet yönetimindeki gücünü kanıtlayan en önemli belgelerden birisidir. Puduhepa'nın devlet yönetiminde ne kadar etkili olduğunu kanıtlayan bir diğer belgede ‘Tarhuntaşša Kralı Kurunta'nın askeri yükümlükleriyle ilgili III. Hattuşili'nin buyruklarını’ içeren belgedir (ABoT 1. 57; CTH 97, Karauğuz, 2002, s. 83).

Kraliçe Puduhepa Tavananna olduğu dönemde uluslararası ilişkilerde en az kocası III. Hattuşili kadar etkili olmuştur. Hitit-Mısır Barış Antlaşması metninde III. Hattuşili'nin mührünün yanında, Puduhepa'nın mührüde vardır. Ayrıca Puduhepa diğer devletlerin yöneticileriyle kraldan bağımsız olarak yazışmalar yapmıştır. Mısır firavunu II. Ramses ile siyasi konularda yaptığı yazışmalar bu durumun en büyük kanıtıdır (Bryce, 2003, s. 52). Mısır Firavunu II. Ramses, Puduhepa'ya on üç adet mektup göndermiştir³. II. Ramses bu yazışmalarda Puduhepa'ya “kız kardeşim” diye hitap etmektedir (Darga, 2011, s. 158).

Ugarit şehri kralı II. Niqmadu ve II. Ramses arasında bir barış antlaşması yapılmıştır. Söz konusu antlaşmanın yapılması Puduhepa'nın isteğiyle gerçekleşmiştir. Yapılan bu antlaşma, Kraliçe Puduhepa'nın Hititlere bağlı devletlere yönelik politikaları olduğunun göstergesidir (Darga, 1992, s. 31).

Kraliçe Puduhepa uluslararası alanda etkinliğini daha da arttırmak için diplomatik evlilik yolunu kullanmıştır. Prens ve prensesleri siyasi bağlantı içinde olduğu devletlerin yöneticileriyle evlendirmiştir (KBo 19.44, CTH 42.B; KBo 28.113, CTH 51; KUB 21.3, CTH 76; Darga, 1984, s. 42). Hitit Devlet yönetiminde Puduhepa'dan sonra bu kadar etkin bir kraliçe daha olmamıştır.

---

³ KBo 28.4, CTH 158; KUB 3.37, CTH 159; KUB 3.24, CTH 160; KBo 28.52, KUB 3.27, CTH 162; KBo 28.11, KUB 3.47 CTH 164; KBo 9.43, CTH 167; KUB 21.38, CTH 176. Bk. hethport.uni-wuerzburg, 2018, ‘<https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/CTH/index.php?l=Ramses%20II>’.

Yukarıda ki tüm bu verilere dayanarak Hitit Devletinde kraliçelerin dini, adli, siyasi, diplomatik ve daha birçok konuda çok önemli yetkilere sahip oldukları söylenebilir. Hitit kraliçelerinin şahıslarına ait olan ya da kralla ortak kullandıkları mühür baskılarına dayanarak, onların Hitit kralının yanında iktidara ortak oldukları söylenebilir. Hitit kraliçesi, Hitit diplomatik organizasyonunun kraldan sonra ki en önemli üyesidir.

3.3. ELÇİLER

Kelime anlamı olarak elçi ya da diplomat; *“bir devleti, başka bir devlet katında temsil eden kişi, sefir, bir uzlaşma sağlamak veya işi bitirmek için birinin yanına gönderilen kimse ya da peygamber anlamlarını”* taşımaktadır (TDK, 2018).

Elçiler, devletlerarası ilişkilerde başlıca rol oynayanlar temsilcilerdir (Meray, 2014,s. 79). Devlet örgütlenmesinin ilk kez ortaya çıkışından itibaren, uluslararası ilişkilere bağlı olarak, elçilik kurumunun da ortaya çıktığı görülmektedir. Tarihte uygulanan ilk diplomasi şekli, devlet elçilerinin belli başlı nedenlerden dolayı diğer devletlere yaptığı kısa süreli ziyaretlerden ibarettir. Söz konusu diplomasi türüne ‘*AD HOC Diplomasisi*’ denilmektedir (Tuncer, 2015, s. 251). Devletlerarası ilişkiler bu dönemde kısa süreli, dar kapsamlı tek taraflı ve süreklilik göstermeyen bir şekilde devam etmektedir (Daban, 2017, s. 33). Elçiler eskiçağ dünyasında uluslararası ilişkilerin yürütülmesinde etkin rol oynayan önemli kimselerdir (Meray, 2014, s. 80).

Eskiçağda elçi gönderilen devletin, elçiye karşı tavrı çok önemlidir. Hükümdarlar temsilcilere gösterilecek itibarı ve ilgiyi kendilerine yapılmış saymaktadır. Elçiler, bağlı oldukları devleti belirli bir konuda temsil etme görevini geçici ya da sürekli bir şekilde devam ettirir. Bu görevi yapabilmeleri amacıyla diplomatik dokunulmazlıkları, ayrıcalıkları ve muafiyetleri olduğu kabul edilir (Toklu, 2006, s. 370). Elçiler devletin özellikle ekonomik olmak üzere her türlü çıkarlarını ve itibarını korumakla yükümlüdür. Hitit Devleti’ni temsil eden görevlilerin, uluslararası alanda sahip oldukları temsil yetkisinin sınırları tam olarak bilinmemektedir.

Diplomatların ya da elçilerin, bağlı buldukları devletlere karşı sorumlulukları vardır. Günümüzde bu durum yasalarla belli şartlara bağlanmıştır. Elçilerin ayrıcalıkları ve dokunulmazlıklarının süresi, temsilcinin göreve başlamasıyla başlayıp, görevinin bitmesiyle de sona ermektedir (Toklu, 2006, s. 380). Diplomatik temsilciler, bağlı

oldukları devlet tarafından belirlenen dış politikayı yürütmekle görevlilerdir (Uzer, 2007, s. 16). Geleneksel olarak, diplomatik temsilcilerin belirli bir devlet yapılanması veya kabul edilmiş siyasi bir oluşum adına hareket etmesi gerekir. Dolayısıyla diplomatik süreci etkileme olanağına sahip olsalar bile, diplomasi temsilcilerinin bireysel olarak inisiyatif aldıkları süreç diplomasi olarak kabul edilmemektedir (Dağı, 2007, s. 288).

Devletlerin çıkarlarını korumada ve çatışmaları azaltmada diplomasi temsilcilerinin önemli bir rolü vardır (Dağı, 2007, s. 289). Elçiler diplomasi aracılığıyla bağlı oldukları devletlerin stratejik hedeflerini gerçekleştirmektedirler. Yukarıda daha önce belirttiğimiz gibi, Eskiçağ devletlerinde *AD HOC* diplomasisi geçerlidir. Diplomatik temsilciler bağlı oldukları devletin talebini yabancı devlete aktarırken, *AD HOC* temelinde bir süreliğine görevlendirilmekteydi. Tüm bu diplomatik süreç yaşanırken, söz konusu elçilerin iletilmesi beklenen mesajı hafızasında tutması, iyi bir hitap ve gür sesle karşıdakilere aktarması ve karşı tarafı etkileyebilecek donanıma sahip olması gerekmektedir (Dağı, 2007, s. 318).

Hitit Devleti'nde elçilik görevini üstlenmiş birden fazla diplomatik görevli mevcuttur. Bu görevlilerden bazıları sadece haber götürüp getirmekle kalmayıp uluslararası alanda diplomatik görev üstlenmiştir (Taş, 2008c, s. 108). Hitit çivi yazılı metinlerde karşımıza çıkan bu görevlilerden bazıları aşağıda verilmiştir:

Halugatalla: (Akadça karşılığı *Mar Şipri*), (Ünal, 2007, s. 52) Devletin diğer ülkelerle iletişimi *Halugatalla* adındaki elçiler tarafından sağlanmaktadır (Alp, 2000, s. 151, Taş, 2008, s. 108). Hititçe çivi yazılı belgelerden öğrenildiği kadarıyla *Halugatallalar* dış ülkelerde sürekli olarak bulundurulmakta ve elçilerin Hitit ülkesine geri dönüşleri yabancı devletin izni ile gerçekleşmektedir (Alp, 2000, s. 151). Bu durum Hititler'in klasik eskiçağ elçilik sisteminden (*AD HOC*) biraz daha farklı bir sisteme sahip olduğunu göstermektedir. Bu yöntem günümüzdeki diplomasi sistemiyle de benzerlik göstermektedir.

LÚKARTAPPU: Kartappu Sümerce 'yem torbasını tutan kişi 'at dizgini' anlamlarına gelen kir₄.dab sözcüğünden türetilmiştir (Imparati, 1987, s. 199, Taş, 2008c, s. 107, Weeden, 2011, s. 254). J. Friederich *LÚKartappu* kelimesini 'arabacı' ve 'emir eri' anlamlarında çevirmektedir (Friederich, 1952, s. 311, Ünal, 2016, s. 266). Ayrıca *LÚKartappu* kelimesi '(hayvan) sürücüsü' olarak çevrilmiştir (Black vd., 2000, s. 149) *LÚKartappu*'nun öncelikli görevi at arabalarını ve seyisleri kontrol etmek, kral ailesine ve kralın kendisine hizmet etmektir. *LÚKartappu* görevlilerinin seçimi titizlik içerisinde

yürütülmektedir. Bu görevliler saray içerisindeki yetenekli kişiler arasından özenle seçilmekteydi (Taş, 2008c, s. 107). Söz konusu kişilerin görev tanımları zaman içerisinde değişikliklere uğramıştır.

LÚKartappu'lar M.Ö. 13. yy'da Suriye Devletleri ve Hitit sarayı arasında ki diplomatik ilişkileri yürütmüşlerdir. *Halugatalla*'nın görevi, Hitit Devleti ile diğer devletler arasında ki iletişimi sağlamaktır ancak *LÚKartappular*'ın görev tanımı *Halugatalla*'dan çok daha farklıdır. Bu kişiler sadece habercilik yapmamışlar, aynı zamanda uluslararası alanda çok önemli ve karmaşık diplomatik görevleri de içine alan diplomatik bir misyona sahiptirler (Weeden, 2011, s. 254). *LÚKartappu*'ların görevleri günümüzde diplomatlarla benzerlik göstermektedir. M.Ö. 13 yy'da Hitit dış ilişkilerinin yürütülmesinde mihenk taşı sayılabilecek bu görevliler Hitit Devleti'nin en önemli vassalı olan Kargamış Devleti'nde ve diğer vassal devletlerde görev yaparak, vassal devletlerin çıkarları doğrultusunda da hareket etmektedir (Taş, 2008c, s. 108; RS 15.19).

LÚKartappular, Hitit Krallığına vassal devletler konusunda diplomatik danışmanlık yapmaktadırlar. Bu çerçevede Hitit yönetim merkezi ile vassallar arasındaki haberleşmenin güvenli bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak ve merkezi yönetime ait orduyu denetlemek görevleri arasındadır (Taş, 2008c, s. 111).

LÚSAG: *LÚSAG* görevlilerinde *LÚKartappu* gibi diplomatik ilişkilerde önemli görevler aldıkları yapılan araştırmalarla belgelenmiştir. *LÚSAG* görevinin kâtiplik, yöneticilik veya *LÚKartappu* gibi sorumluluklarla uyşur nitelikte bir hizmettir. Hititçe çivi yazılı belgelerde Palla isimli bir şahsın *LÚSAG*, yazman ve *LÚKartappu* sıfatlarının her üçüyle birlikte anılabildiği görülmektedir; benzer şekilde ünlü Anuwanza'nın *LÚSAG*, yazman ve Nerik'in Efendisi olarak tanımlandığı tespit edilmiştir. Yine Zuzu isimli bir başka şahsın ise *LÚSAG*, yazman ve *LÚKartappu* sıfatlarıyla birlikte tanımlandığı dikkati çekmektedir. Bazı metinlerde *LÚSAG lar*'ının "hükümdar" veya "kral oğlu" olarak tanımlanmış kişiler veya bazı durumlarda yurtdışında görevlendiğini kesin olarak bildiğimiz *LÚKartappu* isimli görevliler ile ilişkilendirilmiş olduğunu ifade etmek iyi olacaktır. Ayrıca *LÚSAG* adamlarının kendi üstlerine düşen görevleri Hitit sarayıyla tam bir uyum içinde yerine getirdikleri ve yabancı saraylara özel görevle yollanabildiklerini göstermektedir (Imparati, 1987, s. 187). *LÚSAG* görevlileri, çok önemli ve hassas görevlerin verildiği yüksek memurlar olarak ortaya çıkmışlardır. *LÚSAG*'in görevleri içerisinde kral ve ailesini korumak, fark edilen her düşmanca eylem veya bilgiye karşı eylemde bulunmak ve önemli diplomatik görevleri gerçekleştirmek bulunmaktadır. Bu

görevliler saray içerisinde en içteki odalara ve devlet sırlarına erişebilecek yetkiye sahiptir (Mora, 2015, s. 19-20).

DUMU.LUGAL: Akadça karşılığı Mar Šarri) *DUMU.LUGAL* “kral oğlu, prens” anlamlarına gelmektedir. Akadça’sı *mar šarri* olan kelimenin Hititçe’si bilinmemektedir (Friedrich, 1952, s. 26). *Mar šarriler*’in bir kısmı Hitit kraliyet ailesinden kişiler olmasıyla birlikte, Hititçe çivi yazılı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, kraliyet ailesinden olmayan kişilerde bu görevi üstlenebiliyordu. *Mar šarriler*, Hitit merkezi yönetimi tarafından, diplomatik ve idari görevler doğrultusunda Suriye bölgesine gönderilmektedir. Vassallar ve Hitit Devleti arasında elçilik görevini üstlenen bu memurlar aynı zamanda başka görevleride yürütmektedirler. *Mar šarriler* gittikleri bölgelerde yargıçlık, şahitlik ve noterlik görevi üstlenmiştir (RS 17.314; KBo IV 10; RS 17.29). Gittikleri bölgelerde dini görevler üstlenen *mar šarriler*’de mevcuttur. Vassal devletler tarafından Hitit Devleti’ne gönderilen malların denetimini de bu memurlar yapmaktadır (Taş, 2008c, s. 97-107).

3.4. KÂTIPLER

Yazı, insanlık tarihinin en önemli buluşlarından birisidir. Yazı, gerek bireysel olarak insan için gerekse devlet yapılanması için bulunduğu tarihten itibaren vazgeçilmez bir önem arz etmiştir. Devletler yazıyı ekonomik faaliyetlerde, tarih yazıcılığında, siyasi yazışmalarda, bürokraside, inanç aktarımında kısacası her alanda kullanmıştır. Burada da kâtipler ön plana çıkmıştır çünkü eskiçağda yazı yazmak önemli bir iştir ve halkın çok az bir kısmı yazı yazmayı bilmektedir. Bu nedenle devlet adamları kâtiplere çok önem vermiştir. Kâtipler tüm toplumlar da olduğu gibi Hititler ’de de çok büyük öneme sahiptir. Hititler hakkında ki günümüze ulaşmış tüm bilgileri Hititli kâtipler sayesinde öğrenmekteyiz. Krallara ait yıllıklar, hukuki metinler, uluslararası antlaşma metinleri, fermanlar, yönetimle ilgili metinler, kararnameler, dini metinler, ritüeller, fal ve kehanetler, mitolojik metinler, Hititli kâtipler tarafından yazıya geçirilmiştir.

Hitit Devlet yapılanmasında da kâtiplik görevi çok önemli bir konumdadır. Kâtipler saray memurları arasında ki en önemli memurlardır denilebilir. Kâtipler kendi aralarında görev ve unvan bakımından şu sınıflara ayrılmaktadır:

GAL.DUB.SAR (Baş katip): (kalın yap demiş) En üst konumdaki katiptir. Hititlerde ki kâtiplik kurumunun başkanıdır denilebilir. Kâtipler (^{LÚ}DUB.SAR), yazma işinde etkin olan memurlardır. Yapılan araştırmalardan edinilen bilgilere göre, kâtipler okullarda yetiştirilmektedir. Boğazköy'deki 'yamaç evinin' kâtip okulu olduğu düşünülmektedir. Yazman evinde ele geçirilen bazı tabletlerin kolofonlarında GAB.ZU.ZU 'Öğrenci Kâtip' ifadesine rastlanmıştır (Alparslan, 2013, s. 376). Bu durum bize kâtiplerin okullarda yetiştiğini göstermektedir. Ayrıca ele geçirilen diğer metinlerde de ^{LÚ}DUB.SAR.TUR 'küçük yazman' ifadesi bulunmaktadır (Alparslan, 2013, s. 382). Bu iki ifade bize, kâtiplerin sistemli bir eğitimden geçtiklerini gösterir. Belgeleşmiş bir diğer unvan da, ordu kâtibi DUB.SAR.KARAS' tır.

^{LÚ}DUB.SAR.GIŠ: Kazılarda ortaya çıkan belgelere göre bir diğer kâtip, tahta tabletlere yazan ağaç yazıcı kâtiplerdir (^{LÚ}DUB.SAR.GIŠ). Ağaç yazıcı kâtiplerde kendi içlerinde sınıflara ayrılmaktadır. Baş tahta yazıcı kâtip (GAL.DUB.SAR.GIŠ), ordunun tahta tablet kâtibi ise ^{LÚ}DUB.SAR.GIŠ.KARAS' tır (Alparslan, 2013, s. 382). Tahta tabletler kullanılan malzemeden dolayı maalesef günümüze ulaşamamıştır. Ortaya çıkan belgelerden tahta tabletler hakkında bilgi sahibi olmaktayız.

Kâtiplerin uluslararası politikadaki yeri, farklı dilleri bilme zorunlulukları ve kâtiplik mesleğinin Hititler'deki önemi düşünüldüğü zaman, kâtiplik okullarında eğitim alan öğrencilerin çok sıkı bir eğitimden geçtikleri anlaşılır. Hititler'de kâtiplik mesleğiyle ilgili bir diğer bilinmesi gereken durum ise, bu mesleğin babadan oğula geçmesidir (Karasu, 1995, s. 118).

Kâtiplerin Hitit Devleti yapılanmasında ki kuşkusuz en önemli görevi siyasi yazışmaları, antlaşmaları ve ferman niteliğindeki diğer metinleri kaleme almaktır. Kâtipler Hitit diplomasisinin bel kemiğidir. Devletlerarası yazışmalarda kullanılmakta olan Akadça'ya hâkimdirler. Kâtipler bazı antlaşmalar ve mahkemelerde metni kaleme almanın dışında şahit olarak ta yer almışlardır (Alparslan, 2013, s. 384).

Hititlerde kâtipler sadece yazman olarak değil, devlet adamı olarakta karşımıza çıkmaktadır. II. Muvattalli döneminde başkent Hattuša'dan Tarhuntaša'ya taşınması sırasında, başkâtip Mitannamuwa, Hattuša'da kralın makamına vekâlet etmiştir (Collins, 2007, s. 54). Kâtipliğin önemine dair bir diğer buluntu ise, Erken Hitit Krallık Dönemi'ne

ait bir Tabarna mührüdür. Adı geçen mühür baskısının üzerinde kâtip işareti vardır (Alparslan, 2013, s. 385-386).

Hititli kâtiplerin tüm bu görevlerinin yanında tabi ki en asli görevleri devlet arşivlerinden sorumlu olmalarıdır. Kâtipler, tabletleri yazıma hazırlama, yazma, kurutma ve depolanmasından sorumludurlar.

4. HİTİT DEVLETİNE AİT DİPLOMATİK BELGELER VE MÜHÜRLER

4.1. ANTLAŞMALAR

M.Ö. 18. yüzyıldan itibaren yakın doğunun genel yapısına bakılacak olursa; küçük siyasi birimler ve bunların üzerinde hâkimiyet kurmak için kendi aralarında yarışan, Mısır ve Babil Devletleri de dâhil olmak üzere üç ya da dört büyük devlet mevcuttur. Ayrıca Hititler, Asur Devleti ve Kuzey Suriye de ki Mittanni-Hurri Devleti Mezopotamya'nın mevcut durumunun değişmesinde önemli rol oynamıştır. Söz konusu coğrafyada büyük ve küçük siyasi birimler arasında yapılan girişimler, işbirliği ve rekabet, değişen faaliyetleri yönlendiren ve şekillendiren diplomatik ilişkiler bulunmaktadır (Beckman, 2006, s. 280).

Devletlerin oluşmasında antlaşmaların özel bir yeri vardır (Doehring, 2002, s. 59). Hitit uluslararası ilişkilerinde antlaşmaların rolü çok büyüktür. Hititler'in kendisine eşit statüde olan devletler ve kendisine bağlı olan vassal devletler ile ilişkileri antlaşmalar ile düzenlemiştir. Hitit antlaşma metinlerine bakıldığında devletin siyasi yapısı ile ilgili birçok bilgiye sahip olunmaktadır. Ayrıca Hititler'in yaptıkları antlaşmalardan uluslararası arenada diğer devletlere karşı tutumlarını, uluslararası itibarlarını ve diğer devletlerin Hititler'e karşı aldığı tutum görülmektedir. Hitit Devlet Antlaşmaları, devletin başlangıcından yıkılışına kadar ki gelişim ve değişim sürecinde uluslararası alandaki davranış ve tutumların da gözler önüne sermektedir.

Hitit Devleti için diğer ülkeler düşman (nakru) ve dost (şalmu) olmak üzere iki gruba ayrılmaktaydı. Düşman bir devletin dost sıfatıyla anılması için, Hititlerle tanrılar tarafından onaylanmış resmi bir anlaşma yapılması gerekmektedir. Ancak böyle bir anlaşma yapılmadığı sürece bütün devletler Hititler için düşman sınıfındaydı. Yabancı devletlerin dost veya düşman sayılmasına, Hitit dış politikasının baş belirleyicisi olan büyük Hitit kralı karar vermektedir (Taş, 2008, s. 88).

Hitit büyük krallarının eşit statüye sahip oldukları ülke yöneticileriyle yapmış oldukları antlaşmalar, vassal devlet antlaşmalarından içerik açısından farklıdır. Hitit büyük krallarının, kendileriyle eşit kabul ettikleri diğer devlet kralları ile ilişkileri birbiriyle yaptıkları antlaşmalar ile belirlenmiştir. Hitit kralı kendisini, Babil, Mısır Ahhiyawa ve Asur kralları ile eşit görmektedir (Taş, 2008a, s. 223). Eşit olan devletler ile yapılan antlaşmalar, taraflar arasında tam bir eşitlikle karakterize edilmektedir. Eşit devlet antlaşmalarında (vassal devlet antlaşmalarının aksine) hiçbir devlet diğerine dayatmada bulunmaz. Aksine, her kral, gönüllü olarak belirli yükümlülükleri üstlenir. Özellikle, II. Hattuşili ve Mısır Firavunu II. Ramses arasında yapılan antlaşmada eşitlik kavramının baskın bir şekilde vurgulandığı gözlemlenmektedir. Söz konusu antlaşmada hükümdarlar, eski antlaşmaların yeniden teyidi, saldırganlığın karşılıklı feshedilmesi, karşılıklı bir savunma paktı, Hitit hükümdarının tayin edilmiş varisinin resmi olarak tanınması ve kaçakların iadesi konularında ortak mutabakata varmıştır (Beckman, 1996, s. 4).

Hitit Devleti kendisine eşit olan devletler ile yapmış olduğu antlaşmalara verilebilecek en önemli örnek Hitit Mısır Barış Antlaşması'dır. M.Ö. 1280 yılında Mısır ile Hititler arasında yapılan Hitit-Mısır Barış Antlaşması dünya tarihi açısından çok büyük önem taşımaktadır. Hitit-Mısır Barış Antlaşması'nın Hattuşa'da bulunan Akadca metninin büyütülmüş bir kopyası, New York'ta Birleşmiş Milletler binasında, Güvenlik Konseyi odasının giriş bölümünde sergilenmektedir. Modern dünya devletleri arasında barış ve iyi niyetin sembolü olarak görülen söz konusu antlaşma, uluslararası çıkar sağlamada sürekli savaş yönteminin uygulandığı bir çağda gerçekleştirilmiştir. Geç Bronz Çağında yapılan antlaşmalar, barıştan ziyade mevcut durumdan yararlanma ve stratejik ittifaklar kurmak için yapılmaktadır. Ancak Hitit-Mısır Barış Antlaşması çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Antlaşma sonrasında Hitit ve Mısır Devletleri birbirlerine 'Kardeşim' diye hitap etmiştir ve devrin iki büyük devleti arasında uluslararası bir ittifak kurulmuştur. Bu iki devlet antlaşma sonrasında karşılıklı olarak sevgi ve saygı içeren mektuplar yollayıp, büyük ittifaklarını diplomatik evliliklerle pekiştirdiler. İki devlet arasında kalan bölgeler ve halkların kontrolü tartışmalı bir konu olsada askeri müdahaleler yaşanmamıştır (Bryce, 2006, s. 1).

Hitit-Mısır Barış Antlaşması'nın yapılmasına neden olan Hitit-Mısır Savaşı iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin daha iyi anlaşılması için önemli bir olaydır. Hitit-Mısır Savaşı M.Ö. 1280 yılında Hitit Kralı II. Muvattalli ve Mısır Firavunu Ramses zamanında gerçekleşmiştir (Sürenhagen, 2006, s. 59). Savaşın nedeni Kuzey Suriye üzerinde iki devlet çıkarlarının çatışması ve aynı bölgelere hâkim olma isteğinden kaynaklanmıştır (Collins, 2007, s. 53). Savaş sonrasındaki diplomatik ilişkiler muhtemelen savaş öncesinde yumuşak ve etkili bir şekilde kullanılmamıştır. Savaşın sonunda iki devlet birbirlerine karşı bir üstünlük sağlayamamıştır. Söz konusu antlaşma, iki devlet arasında ki şiddet unsurunun, uluslararası alanda üstünlüğün belirleyicisi olmadığını göstermiştir. İlerleyen yıllarda uluslararası alanda güç dengelerinin değişmesi, bu iki devleti yan yana getirmiştir. Söz konusu iki devlet uluslararası alandaki güvenliklerini pekiştirmek ve yaklaşan ortak tehlikelere karşı bir arada hareket etmek için, ılımlı diplomasi yöntemini kullanarak bir araya gelmiştir.

Hitit-Mısır Barış Antlaşması'na neden olan savaşın en önemli nedeni, Hitit Devleti'nin güney sınırlarını genişletmek ve güvene almak istemesidir. Bu dönemde Hitit topraklarını tehdit eden Batı Anadolu'daki bölgesel unsurlar, Kuzey Anadolu'da Gaşkalılar ve giderek büyüyerek neredeyse Kuzey Suriye'deki tüm Hitit topraklarını tehdit eden Asur tehlikesi söz konusudur. Bütün bu tehlikeler karşısında uluslararası alanda kuvvetli bir ortağa ihtiyaç duyan Hitit Devleti için, en güneyindeki sınırlarını güvence altına alan bir anlaşmanın önemi büyüktür (Bryce, 2006, s. 3).

Hitit-Mısır Barış Antlaşması'nın bir diğer önemli nedeni de ekonomidir. Dünyada geçmişten günümüze büyük savaşların, en kapsamlı antlaşmaların ve yapılan ortaklıkların nedeni de devletlerin ekonomik çıkarlarıdır. Uluslararası alanda diplomasinin etkin kullanılmasının en çarpıcı nedeni de budur. Her çağda değişen koşullar, farklılaşan ekonomik ihtiyaçlar, azalan kaynaklar ve daha birçok ekonomik neden, devletleri birbirleriyle uzlaşma yoluna itmiştir. Tabiki bu uzlaşma eski çağlarda birinci adım değildir; istilacı bir zihniyete sahip olan eski çağ devletlerinde ilk adım şiddet unsurunu kullanarak diğer devletlerin topraklarını işgal etmek, yeraltı ve yerüstü kaynaklarına da bu yöntemle sahip olmaktır. Şiddet unsurunun bir şekilde yetersiz kaldığı durumlarda diplomatik girişimlere başvurulmaktadır. Hitit-Mısır Antlaşması'nın ekonomik nedenleri de jeopolitik ve stratejik tehditler kadar önemlidir. III. Hattuşili'nin Mısır ile kalıcı ve

istikrarlı bir ilişki kurmaya istekli olmasının başka bir nedeni olduğu düşünülemez. Varlığının son yüzyılında, Hitit Devleti, tahıl üretimindeki eksikliklerden giderek daha fazla zarar görmüş ve dışarıdan ithal edilen mallara, giderek daha fazla bağımlı hale gelmiştir. III. Hattuşili'nin hükümdarlığı sırasında Heşhmi-Şarrumma adlı bir Hitit Prensi, yurduna gönderilecek bir tahıl ticaretini yapmak üzere Mısır'a gönderildi. Bu olay belki de, Mısır'dan Hitit dünyasına düzenli olarak hububat ithal edilmesinin başlangıcı olabilir ve Mısır ile kalıcı bir barışın yan ürünlerinden biridir. Hattuşa kazılarında elde edilen bilgilere göre, şehirde iki adet tahıl silosu keşfedilmiştir. Kapasiteleri, yaklaşık olarak 20.000 ila 30.000 kişinin yıllık tahıl ihtiyacını sağlamak için yeterliydi ve şüphesiz şehir içinde başka tahıl depolama alanları da vardı. Silolar, özellikle yerel üretimdeki eksikliklerin olduğu zamanlarda kullanılmak üzere, yurtdışından ithal edilen tahılların uzun süreli depolanması için yapılmış olabilir (Bryce, 2006, s. 9).

Hitit Devleti ile vassal devletler arasında olan antlaşmaların şartları coğrafi bölgeye, askeri güce ve vassalın siyasi gücüne bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Vassal devletler iç işlerinde özerk bir yapıya sahipken, dış işlerinde tamamıyla Hitit Devleti'ne bağlıdırlar (Taş, 2008, s. 222). Hitit Devleti hem emperyalist güçlerle hem de iç isyanlarla karşı karşıya geldiği zamanlarda, Hitit vassali merkezi otoriteye askeri yardım yapmak zorundadır. Vassal devlet, kesinlikle bağımsız olarak diğer devletler ile diplomatik temaslar gerçekleştirmez ve elçi kabul edemezdi. Ayrıca Hitit Devleti'nin egemenliği altında olan diğer devletler ile savaşa girmesi de yasaktır. Ayrıca vassal devlet belirli zaman aralıklarında, Hitit Devleti'ne vergi ödemek zorundadır. Hitit Devleti'ne bağlı vassallar arasında anlaşmazlık çıktığı zaman, Hitit kralı ya da yardımcısı iki vassal devlet arasında hakemlik yapmaktadır. Ayrıca vassal devletler toprakları içerisindeki Hititli kaçakları da iade etmek zorundadır. Dikkat çeken bir yaptırımında, Hitit Devleti ile vassal devlet arasında gerçekleşen antlaşma metninin unutulmaması ve antlaşmaya her zaman sadık kalınması için düzenli olarak vassal devlet yöneticileri tarafından okunmasının zorunlu olmasıydı (Beckman, 2006, s. 285, Taş, 2008a, s. 223).

Hitit Devleti ile vassal devletler arasındaki antlaşmalar, belli kalıplardan oluşmaktadır. Vassal antlaşmalarının çoğu benzer bir model izlemektedir. Bu antlaşmalarda birinci bölüm önsözdür. Önsözde Hitit büyük kralının soyağacı görülmektedir. Bu bölümde antlaşma yapılan vassal devletten bahsedilmemektedir (Beckman, 1996, s. 2).

Aşağıda ki satırlar Amurru Kralı Šaušga-muwa ve IV. Tudhaliya arasındaki antlaşmanın giriş bölümüne aittir. Antlaşmanın giriş bölümünde Hitit Kralının soy ağacı verilmiştir:

“Hatti Ülkesi [kralı, kahraman Büyük Kral] Tuthaliya'nın [neslinden]; Hatti Ülkesi Kralı, Kahraman Büyük [Kral] Muršili'nin torunu; Hatti ülkesi [Kralı, Kahraman Büyük Kral Hattuşili'nin oğlu]; Arinna Şehri Güneş Tanrıçası'nın Sevgilisi; Hatti ülkesi [kralı], Kahraman Büyük Kral, [Tabarna Tudhaliya şöyle söyler].” (Karauğuz, 2002, s. 198).

Önsöz bölümünün devamında ‘tarihsel giriş’ kısmı yer almaktadır. Metnin bu bölümü, Hitit Devleti ile vassal devletler arasındaki ilişkilerin önceki gidişatını ortaya koymaktadır. Hemen hemen tüm vassal devlet antlaşmalarında iki ülke arasındaki ilişkiler kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu bölümde, Hitit Kralı'nı yüceltmek için vassal devlet yöneticisi tarafından Hitit kralına edilen bazı şükran cümleleri oldukça geniş yer tutmaktadır (Taş, 2008, s. 222).

Aşağıda Hitit devlet antlaşmalarından bir tanesinin tarihsel giriş kısmı örneklendirilmiştir. Söz konusu metin, Wiluša Kralı Alaksanduš ve II. Muwattalli arasındaki antlaşmanın tarihsel metin bölümüdür:

“Eskiden atam Labarna, Arzawa Ülkeleri'nin tamamı ve Wiluša Ülkesi ile savaşmıştı. Ve onları köle yap(mış)tı. Sonradan Arzawa Ülkesi tekrar düşman oldu. Ve Wiluša Ülkesini, Hatti Ülkesi'nden ayırdı. Fakat mesele uzun zaman(dır bilinmektedir). Hangi kraldan olduğunu (bilmiyorum). [Ve] onlar [elçilerini (düzenli olarak) onlara] gönderdi. Fakat Tudhaliya, Arzawa Ülkesi'ne karşı [ ] geldiğinde, o, [Wiluša Ülkesi] girmedi. Onunla barış içinde idi. Ve düzenli olarak ona [elçiler] gönderdi. veTudhaliya [Ar]zawa Ülkesi'ndeki ataları [ ]” (KBo 12.36, KUB 21.3; CTH 76; Karauğuz, 2002, s. 139).

Tarihsel giriş bölümünün devamında antlaşma hükümlerini oluşturan bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde ödenecek vergiler, askeri yardım sağlanması, Hitit

Devleti'ne karşı savaş açmış olan yabancı ülkeler ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi gibi konular bulunmaktadır (Beckman,1996, s. 3). Bu bölümlerdeki en önemli konu, haraç ödemesidir. Aşağıda verilen örnek metinde Amurru Ülkesi Kralı Tuppi-Teşup ve II. Murşili arasındaki antlaşmanın haraç ödenmesini belirleyen hükümlerini içermektedir. Ayrıca bu madde Hitit kralının, vassal devletlerin veraset sisteminin belirleyicisi olduğu ortaya koymaktadır:

“Babanın isteği üzerine ben sana baktığımdan seni babanın yerine yerleştirdim. İşte bak, sana Hatti Ülkesi kralı, Hatti Ülkesi, oğullarınım ve torunlarım üzerine yemin ettirdim. Tanrı yemininive kralın otoritesin(i) koruyun. Ben majestem, sen Tuppi-Teşup'u koruyacağım. Ve sen bir kadın aldığında (ve) bir erkek çocuk yaptığında, o, Amurru Ülkesi'nde kral olsun. Ve sen nasıl majestemi korursan, aynı şekilde bende senin oğlunu koruyacağım. Sen Tuppi-Teşup, gelecekte Hatti Ülkesi kralını, Hatti Ülkesini, oğullarımı ve torunlarımı koru. Babanın ve dedenin üzerine yüklenen vergi, senin üzerine de yüklensin. Onlar birinci sınıf ve iyisinden, Hatti Ülkesi tartı sistemi ile saf üçyüz şekel altın ödedi. Sen de aynı şekilde (bu miktarı) öde. Gözlerini başka birine çevirme. Senin ataların Mısır Ülkesine vergi ödedi. [fakat] sen onu [ödeme]” (KBo 50.28; CTH 62; Karauğuz, 2002, s. 186-187).

Vassal devlet antlaşmalarının hükümlerini oluşturan bölümlerde kaçak iadesi konusuna oldukça geniş yer verilmektedir. Aşağıda ki satırlar Mira Kuwaliya Kralı Kupanta-Kurunta ile II. Murşili arasındaki antlaşmadan alınmıştır. Hititler'e bağlı bir görevlinin Mira-Kuwaliya topraklarına kaçması sonrası Hitit kralı tarafından suçlunun iadesi istenmiştir. Mira Kuwalia Kralı'da söz konusu kaçağı iade etmiştir.

“Sonra Maşhuiluwa'nın gitmiş olduğu Maşa Halkı'na, ben Majestem bir şahsı gönderdim. Onlara şöyle(haber) gönderdim: 'Maşhuiluwa benim yeminli adamım idi. Ve benimle münakaşaya girdi. Fakat o, bana (karşı) suç işledi. Ve bana (karşı) benim kölelerimi kışkırttı. Az daha benim önümde savaşacaktı. Şimdi ise o, benim önümden kaçtı. İşte bak, o, size geldi. Siz onu yakalayınız. Onu bana teslim ediniz. Eğer onu siz yakalayamazsanız bana teslim etmezseniz, geleceğim ve sizi ülkenizle beraber mahvedeceğim.'

Maşalılar bu durumu işittiklerinde, korktular. Ve Maşhuluwa'yı yakaladılar. Ve onu, bana teslim ettiler. Ve onun elinden tuttum. Ve ben Majesteme suç işlediği [için] onu, Hattuşa şehrine götürdüm.”(Kbo 50.37; CTH68; Karauğuz, 2002, s. 121).

Hitit Devleti ile vassal devletler arasında yapılan antlaşmaların şartlarını oluşturan bir diğer önemli konuda askeri yardım konusudur. Aşağıda Hapalla Kralı Targaşnalli ve II. Murşili arasında yapılan antlaşmaya ait bazı hükümlere yer verilmiştir. Söz konusu satırlarda herhangi bir karışıklık durumunda, vassal devletin askeri yardım yapmasından ve vassal devlet yöneticisinin Hitit Devleti'ne karşı herhangi bir komplo kurulduğundan haberdar olduğu zaman, hemen durumu büyük krala iletmesi gerektiği gibi hususların altı çizilmiştir:

“[Üstelik] Hatti Ülkesi'nde (isyanla ilgili) kötü bir mesele ortaya çıkarsa ve sen onu işitirsen, majesteme yardım için derhal yerini al. [Eğer] senin için gelmek [mümkün olmazsa, (sen) majestemin yardımına [yaya] ve arabalı savaşçıları gönder. Herhangi bir bey onlara kılavuzluk etsin. [fakat eğer] sen, [her nasılsa] kötülüğü göz ardı eder ve şöyle söylersen: 'Bu kötülük olsun.' İşte bak, sen, [bu yüzden], tanrı yeminini bozacaksın. Ve eğer [sen] kötü bir meseleyi önceden [işitirsen ve] ya [Hititli] ya da senden ayrılmış [Arzawalı her hangi biri suç işlerse] ve sen, majesteme önceden hemen yazmazsan ve [bu adamları] göz ardı edersen ve şöyle söylersen: 'Bu kötülük olsun' İşte bak sen tanrı [yeminini bozmuş olacaksın].” (KBo 5.4; CTH 67; Karauğuz, 2002, s. 113-114).

Sonraki bölümde antlaşmanın yazıldığı tabletin, tam olarak tanrıların gözetimi altında olacak şekilde vassal krallığın tanrıçasının tapınağında tutulması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca antlaşmanın, yılın belirli zamanlarında yüksek sesle okunması istenmiştir (Beckman 1996, s. 3). Bu bölüme örnek olarak, Mitanni Kralı Şattiwaza ile I.Şuppiluliuma arasında yapılan antlaşmadan bir bölüm aşağıda ki satırlarda yer almaktadır:

“Bu tabletin benzer bir kopyası, Arinna Şehri'nin güneş tanrıçası krallığı ve kraliçeliği yönettiği için, Arinna Şehri'nin güneş tanrısının huzuruna

konuldu ve benzer bir kopyası Mittani Ülkesi'nde Kahat Şehri'nin Kurinnu'sunun beyi Fırtına Tanrısı'nın huzuruna konuldu. Ve (bu tablet) Hurrili'lerin ve Mitanni Ülkesi kralının huzurunda sonsuza kadar sürekli olarak okunsun. Kahat Şehri'nin Kurinnu'sunun Beyi Fırtına Tanrısı huzurunda her kim bu tabletin sözlerini değiştirirse ya da gizli bir yere onu koyarsa, eğer onu kırarsa, eğer tabletin sözlerini değiştirirse, bu antlaşmayla ilgili olarak biz yeminin teminatçıları olan tanrıları, gizlerin tanrılarını çağırdık.”(KBo 28.113; CTH 51; Karauğuz,2002, s. 212).

Antlaşmanın devamında ki bölüm, kutsal tanıkların listesinin okunmasıdır: Her iki ülkenin tanrıları da, hükümlere ve yeminlere tanıklık etmek üzere çağrılır (KBo 12.36, KUB 21.3; CTH 76; Beckman 1996, 3; Karauğuz, 2002, s. 146-147; Kbo 19.44; CTH 42; Karauğuz, 2002, s. 152-153. Ayrıca bk. ‘Diplomaside Teokrasinin Rolü’ bölümü). Antlaşmayı ortaya koyan tablet, vassalın baş tanrısının kutsal alanında tutulacak, kelimenin tam anlamıyla tanrıların gözetimi altında olacaktır. Belirtilen aralıklarla vassalların önünde yüksek sesle okunacaktır. Böylece her zaman yükümlülüklerini hatırlayacaklardır (KBo 12.36, KUB 21.3; CTH 76; Beckman, 2006, s. 286).

Vassal devletlerle yapılan antlaşmaların son bölümünde, lanet ve kutsamalar yer almaktadır. Bu bölümde büyük krallar antlaşmanın garantörleri olan tanrıların önünde, antlaşmaya uyulmaması durumunda karşı tarafın lanetlenmesini dilemektedir. Antlaşma metnine sadık kalınırsa karşı tarafa iyi dileklerde bulunmaktadır (Beckman, 1996, s. 3).

Aşağıda verilen satırlar Nuhaşşi ülkesi kralı Tette ile I. Şuppiluliuma arasında yapılan antlaşmanın ‘lanet ve kutsama’ bölümüne aittir. ‘Lanet ve Kutsama’ bölümünde vassal devlet antlaşmayı ihlal ederse, tanrılar tarafından helak olunacaktır. Eğer antlaşmayı ihlal etmezse de tanrılar vassal kralı ve ülkesini sonsuza dek kutsayacaktır. Lanet ve kutsama maddeleri diplomasinin üzerinde din faktörünün ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

“Dağlar, Nehirler, Pınarlar, Büyük Deniz, Yer, Gök, Rüzgârlar ve Bulutlar. Onlar bu antlaşmaya ve yemine tanık olsun. Bu tablet üzerine yazılan yeminin ve antlaşmanın tüm sözlerine, eğer Tette uymazsa, tanrı yeminini bozacak.

Sonra bu yemin tanrıları Tette'yi [bizzat kendini], karılarını, oğullarını, torunlarını, evini, şehrini, ülkesini ve malı mülküyle birlikte mahvetsinler. Fakat eğer Tette, [bu tablet üzerinde yazılan] yemin ve [antlaşmanın bu] sözlerine uyarsa, [bu yemin tanrıları Tette'yi bizzat kendini, karılarını, [oğulları, torunları], ailesi, [evi], şehri, ülkesi, [malive mülküyle birlikte] korusunlar.” (KBo 1.4; CTH 53; Karauğuz, 2002, s. 239).

Hitit vassalları, Hitit kralı öldüğü zaman isyan etmesin diye başka politikalar da geliştirilmiştir. Vassalların, Hitit kralına bağlılığını sağlamanın en önemli yolu, diplomatik evliliklerdir. Diplomatik evlilikler sıkça kullanılan bir Hitit diplomasi yöntemidir. Diplomatik evlilikler, kimi zaman vassal devlet antlaşmaları içerisinde de yer almıştır. Aşağıda yer alan satırlar da I. Şuppiluliuma'nın kızıyla, Mitanni Kralı Şattiwaza'nın evlilikleri konu edilmiştir. Ayrıca III. Hattuşili zamanında Amurru Kralı Bentešina ile Hititli Prenses Gaşşuliawia ile evlenmiştir (KBo 28.116; CTH 92; Karauğuz, 2002, s. 193). Ayrıca vassal krallık Ugarit ile de diplomatik evlilik yoluyla ilişkiler geliştirilmiştir (Beckman, 1996, s. 3-4).

“Prens Şattiwaza Mitanni Ülkesine kral olsun. Ve Hatti Ülkesi kralının kızı, Mitanni Ülkesi'ne kraliçe olsun, kumalar sen Şattiwaza için hoş karşılsın. Fakat hiç bir kadın benim kızımdan daha büyük olmasın. Sen hiçbir kadının onunla eşit olmasına izin verme. Ve hiç kimse onun yanında eşit şekilde durmasın. Sen benim kızımı ikinci dereceye indirme. Mitanni Ülkesi'nde o, kraliçeliğe alınsın.”(KBo 28.113;CTH 51;Karauğuz, 2002,s. 210, Ayrıca bk.Uluslararası evlilikler bölümü).

Büyük Hitit kralı, boyunduruk altına aldığı devletlerin yöneticilerini sınır bölgelerine vali olarak atamaktadır. Hitit Devleti, savaştıkları devlet ve halkının kendilerine savaşmadan teslimi halinde, söz konusu devletin sınır güvenliğini ve egemenliğini tanıy ve güvenliklerini garanti eden antlaşmalar yapar (Doğan, 2008, s. 156).

Hitit krallarının yönetimleri altına aldıkları vassal devletlerden en önemli istekleri; Hitit merkezi otoritesine ve Büyük Hitit kralına mutlak bağlılıktır. Yukarıda bazı örneklerini verdiğimiz vassal devlet antlaşmalarında Hitit büyük kralına sadakati

sağlamak için; bağlılık yemini, şeref ve namus üzerine ant içme, tehdit, iyilik, şantaj, tanrıların laneti ve ilahi cezalar gibi diplomatik olmayan bazı psikolojik yöntemlerde zaman zaman başvurulduğu da tespit edilmiştir (Ünal 2005, s. 100-101).

4.2. DİPLOMATİK MEKTUPLAR

Mektubun günümüzde ki anlamı, “*Bir şey haber vermek, sormak, istemek veya duyularını bildirmek için birine çoğunlukla posta yoluyla gönderilen, zarfa konulmuş yazılı kâğıt, namedir*”(TDK, 2018). Mektuplar, yazının icat edildiği dönemden itibaren günümüze kadarki süreçte insanlar arasındaki iletişimin sağlanmasında etkin rol oynayan araçlardan biridir. Eski Çağ’da devlet örgütlenmelerinin gerçekleşmesi ve yazının bulunmasıyla beraber mektuplar, diplomatik ilişkilerin devam ettirilmesinde kullanılan en önemli araçlardan birisi olmuştur. Eskiçağda devletler sahip oldukları gücü devam ettirmek, diğer devletlerin mevcut politikalarından haberdar olmak ve büyük güçlerin bölgeyi ilgilendiren konularda ki tutum ve davranışlarını öğrenmek için sık sık mektuplaşma yoluna gitmişlerdir. Ayrıca ele geçirdikleri devletlerin üzerinde daimi egemenliklerini uygulamak ve eşit devletler ile çıkar ilişkileri geliştirmek, bölgeyi ilgilendiren ortak tehditler için ittifaklar oluşturmak gibi nedenlerle de, mektuplaşma yoluna gitmişlerdir. Bir devletin, diğer devletlerin gücüne, etkinliklerine ve olası hareket yönlerine ilişkin bilgi toplaması açısından da mektuplaşma önem taşımaktadır.

Eski Çağ’da M.Ö. 3.binin yarısında çivi yazısı tradisyonunun (geleneğinin) son bulunduğu tarihe kadar mektuplar değiş tokuş edilmiştir. Bu yazışmalar Sümerce, Akadça, Ugaritçe, Hititçe ve Hurrice dillerinde gerçekleştirilmiştir. Mısır’da eski Mısır dilinin hemen hemen tamamını kapsayacak bir zaman dilimi içinde mektuplaşmaların var olduğu tespit edilmiştir; bunların dışında, Pers idaresi döneminde konuşulan Arami dilinde ve M.Ö. 1.binde Suriye-Filistin bölgesindeki mektupların, İbrani dilinde yazılmış olduğu tespit edilmiştir (Hoffner, 2009, s. 3).

Mektuplar bize, Yakın Doğu dünyasının kaderlerini elinde bulunduran devletlerle ilgili çok çarpıcı bilgiler sunmaktadır. Mektuplar, yaşanan dönemle ilgili kamu anıtlarında ve araştırmalarda elde edilen birçok belgede olmayan bilgileri açığa

çıkarmaktadır. Mektuplar birçok açıdan bizi, kâtiplerin yaşadığı zamana götürmektedir. Her şeyden önce, gördükleri dönemi algı ve tepkileriyle yeniden inşa etmemizi sağlıyorlar. Büyük kralların ülkeler arası ilişkilerinin temel dayanakları arasında kullanılan tüm mektuplar, diplomatik bir göreve sahiptir. Özellikle bu belgelerde, Yakın Doğu'daki uluslararası diplomasi işleyişi görülmektedir. Yazışmaların içeriği çeşitlilik göstermektedir. Bazı mektuplar diplomasi ve devlet adamları hakkında çok az bilgi vermektedir. Mektuplarda hediyeleşme, kraliyet elçilerine karşı yapılan olumsuz muameleler gibi, birçok olumlu ve olumsuz içerik bulunmaktadır. Bu tür içerikler küçük olaylar gibi görünebilir, ancak bütün bu mesajlaşmalar ve içerikler bize uluslararası alanda yapılan diplomatik antlaşmalar ve içeriklerin temelini anlatmaktadır (Bryce, 2003, s. 13).

Eski Çağ'da mektuplar genellikle kil veya taş tabletler üzerine yazılmaktadır. Bal mumu kaplı yazı tahtaları üzerine paralel bir yazı sisteminin uygulandığını kanıtlayan belgelerde mevcuttur. Bir yazmanın en önemli görevi yazılı metinleri kaleme alma ve onları gerektiğinde kopyalamadır. Mektuplar iki farklı şekilde kaleme alınmaktadır; mektup ya bizzat gönderen kişi tarafından hazırlanmakta ya da orijinal metin, mektubu yazdıran şahsın kâtibi tarafından sonradan temize geçirilmektedir. Krali nitelikli daha uzun mektuplar ise, özellikle uluslararası nitelikli diplomatik yazışmalar, muhtemelen ilk olarak daha sonra tüm metni uygun stil ve formda kaleme alacak olan bir yazmana not biçimde dikte edilmektedir. Bu gibi müsveddeler, gerçekte metnin taslağını hazırlamakla sorumlu yazmanın kaleme alacağı son metin için bir iskelet görevi görmektedir. Doğrudan dikte yolundan ziyade, notlardan yola çıkarak bir metni kaleme almanın pek çok avantajı bulunmaktadır; böylelikle metni hızlı yazma gereksinimi ortadan kalkmakta ve kâtibin mesajın uzunluğuna uygun ölçülere sahip bir tablet seçmesine olanak tanınmaktadır. Hitit Devleti'nin yazım geleneğinde, uluslararası nitelikli bir mektubun yerel dilde kaleme alınmış bir müsveddesi hazırlandıktan sonra, Akkadca'ya tercüme edilerek yollandığı anlaşılmaktadır (Hoffner, 2009, s. 6-22).

Hitit Devleti için diplomatik mektupların güvenliği çok önemliydi. Diplomat ve elçilerin beraberlerindeki mektupları açmaması için çeşitli önlemler alınmaktadır (Hagenbuchner, 1989, s. 9).

Hitit mektup yazmanları, hazırladıkları mektuplarda alıcılar eğer kendileri ile denk ya da daha yüksek bir statüde ise kalıplaşmış bir iyi dilek metni kullanmaktadır. Mektupların giriş bölümünde kullanılan bu metinlerin bir bölümünü, alıcının sağlığı ile ilişkili basmakalıp temenniler oluşturmaktadır (Hoffner, 2009, s. 59-64).

Hitit Devleti'nde, uluslararası alanda diplomatik ilişkilerin yürütülmesinde mektuplar çok büyük önem taşımaktadır. Devletin kurucu kralı olan I. Hattuşili ile başlayan uluslararası mektuplaşmalar, II. Şuppiliuma dönemine kadar devam etmiş olup aşağıda bu mektuplardan bazıları çalışmamızın konusu çerçevesinde incelenmiştir.

Anadolu coğrafyasındaki mektuplaşmanın bilinen ilk örnekleri, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Eski Asur lehçesinde yazılmış olan ve Asur ile Anadolu arasındaki haberleşmeyi sağlayan ticari mektuplardır. Hitit Devlet geleneğini yansıtan diplomatik mektuplar ise, Hitit coğrafyasının belli başlı merkezlerinde bulunmuştur: Başkent Hattuşa'da çıkarılan bütün ve parçalı mektupların sayısı 500'ü bulmaktadır. Söz konusu mektupların büyük çoğunluğu Hititçe'dir. Ayrıca devletlerarası yazışmalarda, çağın diplomatik dili olan Akadca ile yazılmış mektuplar da mevcuttur. Diplomatik mektuplar yazılırken yer yer Hititçe'de kullanılmıştır. Hitit Devleti'nin iç siyasette ve uluslararası alanda kullandığı en önemli materyallerden olan mektuplar Maşat Höyük (Tokat-Zile), Alacahöyük, Tel El Amarna (Mısır), Tel Açana (Hatay), Alalah (Suriye), Ras Şamra (Ugarit), Emar (Suriye-Meskene) ve Şapinuva'da (Ortaköy) ortaya çıkartılmıştır (Alp, 2000, s. 156-157). Söz konusu arkeolojik merkezlerin arşivlerinde ele geçen diplomatik nitelikli mektuplar, Hitit Devleti'nin iç siyasette ve uluslararası diplomatik ilişkilerde izlediği strateji hakkında bize önemli bilgiler vermektedir. Bu mektuplardan bazıları aşağıda incelenecektir.

Hitit Devleti'nin teşkilat yapısı, devlet kurumlarının işleyiş şekli ve devlet politikasının temellerinin atıldığı dönem I.Hattuşili Dönemi'dir. Bu dönemde I. Hattuşili kendisine bağlı olan Tikunani Kralı Tuniya'ya bir mektup⁴ göndermiştir (Yiğit, 2006, s. 103). Bu mektup, Eski Hitit Krallığı Dönemi'nin, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye

---

⁴ M. Salvini (1994;1996) tarafından yayınlanan Tikunani Mektubunun içeriğinde, I.Hattuşili'nin Hahhum kentine yaklaşan saldırı konusunda Kral Tuniya'nın ne yapması gerektiğini anlatan talimatlar oluşturmaktadır bk. Miller,2001, "Hattuşili's Expansion into Northern Syria in Light of the Tikunani Letter",

politikası hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamakta olan, diplomatik bir mektuptur. Bu dönemde Hitit Kralı I. Hattuşili Kuzey Suriye Bölgesi'ne iki büyük sefer düzenlemiştir. İkinci Kuzey Suriye seferinde Hahhu/Hahha kenti ele geçirilmiştir (KBo 10.2; CTH 4). Mektupta I. Hattuşili kendisine bağlı olan Kral Tuniya'dan yapılacak Hahha seferi için destek istemiştir (Miller, 2001, s. 10, Yiğit, 2006, s. 103) . Söz konusu belge:

*"Hizmetkârım, Tuniya'ya söyle: Labarna, Büyük Kral (şöyle) der:
"Hizmetkârım olarak benim tarafımda ol ve ben seni hizmetkârım olarak koruyacağım. Tikunan(i) benim kentim ve sen benim hizmetkârımsın ve senin ülken benim ülkem ve bu nedenle seni korurum. Benim yolum açık (askeri sefer başladı). Bu yüzden Hahhum Kralı ile olan ilişkide erkek ol!(ona karşı gel). (Onun ağzından) lokmayı bir köpek gibi kopart! Alacağın (yağmalayacağın) büyük baş hayvanlar senin olacaktır. Alacağın koyun ve keçiler de senin olacaktır. Onunla olan ilişkide erkek ol! Ben bu taraftan (saldıracağım), sen o taraftan (saldır). Onların Nihriya kentinden geri getirdikleri demir ve aslanı bana hemen yolla. Ve onun düşmanca sözlerini dinleme! Boğa'nın boynuzunu tut ve aslanın tarafında ol, her zaman düşmanca şeyler yapan tilkinin tarafını tutma! Zalpa'ya davranmış olduğum gibi, ona da öyle davranacağım. Sağdan soldan sözleri dinleme (kimsenin sözünü dinleme) ! Benim sözlerime uy!" (Peker, 2009, s. 36)*

I. Hattuşili tarafından Tikunani Kralı Tuniya'ya gönderilen mektup, Eski Krallık Dönemi'ne ait bilinen tek mektup örneğidir (Peker, 2009, s. 36). Tuniya Mektub'u diplomatik açıdan değerlendirildiğinde, o döneme ait önemli bilgiler sunmaktadır. Bu mektup, I. Hattuşili'nin Kuzey Suriye politikasına ışık tutmaktadır. Söz konusu mektup sayesinde, dönemin diplomatik üslubu hakkında da fikir sahibi olunmaktadır. Ayrıca bu mektup ile Hititler'in söz konusu dönemde uluslararası bir müttefike sahip olduğu kanıtlanmaktadır (Bryce 2005, s. 80). Hitit kralı bu mektupta Tikunani Kralı Tuniya'yı 'hizmetkâr' sıfatı ile hitap etmiştir (Peker, 2009, s. 36). Bu durum söz konusu devletin Hitit Devleti'nin vassalı olduğunu bize işaret etmektedir. I. Hattuşili bu mektupta Tikunani kralından diplomatik ve askeri destek istemektedir. Bunun karşılığında Tikunani Devleti'ni korumayı vaad etmektedir. Ayrıca Kral Tuniya'ya yardımı karşılığında maddi kazanç elde etme fırsatı sunmaktadır.

Kronolojik sıra gözeterek Hitit diplomatik belgelerine devam edecek olursak, karşımıza Hitit Orta Krallık Dönemi'ne tarihlenen I/II. Tudhaliya dönemine ait olan bir mektup çıkmaktadır. Söz konusu mektup (KBo 31.40, KUB 3.51; CTH 170) dönemin Hitit-Mısır ilişkilerini hakkında ipucu vermektedir (Edel, 1996, s. 114-117, Klinger, 2006, s. 316). Söz konusu mektup, I/II. Tudhaliya devrine tarihlenen Kuruştama Antlaşması ile aynı zaman dilimi içinde yazılmış olmalıdır (KBo 8.37, KUB 40.28, CTH 134; KUB 14.8, KUB 14.8, CTH 378, Sürenhagen, 1985, s. 22). Kuruştama Antlaşmasının taraflarını I/II. Tudhaliya ve Mısır Firavunu II. Amenhotep olarak kabul edilecek olursak; I/II. Tudhaliya zamanına tarihlenen söz konusu mektubun bu antlaşma ile alakalı olduğu düşünülmektedir (Peker, 2009, s. 98). Söz konusu mektubun ilgili satırları şöyledir:

KBo 31.40;CTH 170:

“7. zi-ik a[m-mu-u]k A[-N]A ŠEŠ-KA EGIR-pa n[e-ya-at-taat]

8. x x x[ ]e-eš-mi 'x' [(...)] ...

7. sen b[an]a, kardeşine, tekrar geri d[öndün]

8. ... [ ] [ ] iyi dostun] olacağım.”

Yukarıda konu edilen mektup, orta krallık döneminin uluslararası ilişkilerinin anlaşılması için önemlidir. Mektupta geçen “sen b[an]a, kardeşine, tekrar geri d[öndün]” cümlesinden iki taraf arasında daha önce bir anlaşmazlık olduğu ve tekrar biraraya geldikleri anlaşılmaktadır. Sonraki satırda “[ ] [ ] iyi dostun] olacağım.” cümlesiyle bir ittifak kurulduğu anlamı çıkartılması mümkündür. Bu sebeple söz konusu mektup dönemin diplomatik ilişkilerine ışık tutması açısından önemlidir.

Hitit İmparatorluk Dönemi'ne ait çok sayıda diplomatik yazışma günümüze ulaşmıştır. Hitit Devleti'nin siyasi anlamda en güçlü olduğu bu dönemde mektuplar, Hititler'in uluslararası alandaki gücünü kanıtlayan önemli resmi belgelerdendir. İmparatorluk çağının önemli krallarından olan I. Šuppiluliuma Dönemi'ne ait diplomatik nitelikli mektuplar da mevcuttur. Bu dönemde I. Šuppiluliuma'nın, Kuzey Suriye seferi

öncesi bazı diplomatik girişimlerde bulunmuş olduğunu da, bu mektuplar sayesinde öğrenilmektedir. I.Şuppiluluma, Ugarit Kralı Niqmadu'ya bir mektup yazarak, Ugarit'i kendi müttefik yapmayı başarmıştır (RS 17.132; CTH 45). Bu mektup sonucunda iyi ilişkiler devam etmiş ve Niqmadu ile I. Şuppiluliuma arasında bir antlaşma yapılmıştır (RS 17.340; CTH 46, Peker, 2009, s. 122). I. Şuppiluliuma'nın ustaca gerçekleştirmiş olduğu diplomatik manevralar sonrasında imzalanan antlaşmayla Ugarit, Hitit İmparatorluğuna bağlı bir yönetim birimi haline gelmiştir (Taş, 2008a, s. 143). Ayrıca I. Şuppiluluma Dönemi'nde Mısır ve Hitit arasında daha sonrasında diplomatik krize, hatta savaş sebebine dönüşen bir mektuplaşma da gerçekleşmiştir. Söz konusu olaylar Mısır Firavununun karısı tarafından I. Şuppiluliumaya gönderilen bir mektuplaşma ile başlamıştır (KBo 49.13, KUB 19.20; CTH 154). Kraliçe mektubunda kocasının öldüğünden bahsederek I. Şuppiluliuma'nın oğullarından birisini kendisine eş olarak istemiştir. I. Şuppiluliuma ilk olarak bu duruma kuşku ile baktıysa da oğullarından birini, Prens Zannanza'yı, Mısır'a göndermiştir. Hititli Prens, Mısır topraklarında öldürülmüştür. Oğlunun ölüm haberini alan I. Şuppiluliuma Mısır Devleti'ne bir mektup göndermiştir (KBo 49.13, KUB 19.20; CTH 154). Söz konusu mektupun başlangıç kısmında, Hitit Devleti'nin askeri ve siyasi gücünü överek adeta bir güç gösterisinde bulunan I. Şuppiluliuma, daha sonrasında oğlunun öldürülmesine olan öfkesinden bahsetmektedir. I. Şuppiluliuma mektubun son bölümünde, Mısır Devleti'ne tehditler savurmuş ve mektuptan anladığımız kadarıyla, I. Şuppiluliuma Mısır'a sefer hazırlığına başlamıştır (Collins, 2007,s. 49). Söz konusu mektuplaşma sonrasında gerçekleşen olaylar, Hitit-Mısır diplomatik ilişkilerine sekte vurmuş ve çağın iki büyük devletini karşı karşıya getirmiştir.

İmparatorluk Dönemi'nde uluslararası alanda en yoğun mektuplaşmalar III. Hattuşili Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Hitit-Mısır ilişkileri bu dönemde altın çağını yaşamıştır. III. Hattuşili ile II. Ramses arasında Hitit-Mısır Barış Antlaşması imzalanmış ve en üst seviyeden diplomatik ilişkiler yürütülmüştür. II. Ramses ve III. Hattuşili ile eşi Kraliçe Puduhepa arasında mektuplaşmalar gerçekleşmiştir. Bu mektuplardan bazılarının içerikleri farklı olmakla beraber hepsi diplomatik amaçlarla yazılmıştır. KBo 28.3; CTH 155 ve KBo 1.15; CTH 156 numaralı mektupların konusu Hattuşili'nin tahttan zorla indirip yerine geçtiği Urhi-Teşup ile ilgilidir. Urhi- Teşup III. Hattuşili tarafından tahttan indirildikten sonra, Nuhaşşe Kentine sürgün edilmiştir. Urhi-Teşup, Nuhaşşe'den

kaçtıysada, III. Hattuşili'ye bağlı birlikler tarafından yakalanmıştır. III. Hattuşili, Urhi-Teşup'u bu sefer sınır bölgesine sürgün etmiştir. Urhi-Teşup, sürgün edildiği yerden tekrar kaçarak Mısır'a sığınmıştır (Collins, 2007, s. 60). Bu durum sonrasında, III. Hattuşili II. Ramses'e mektup yazarak diplomatik yollarla Urhi-Teşup'u istemiştir. Söz konusu mektupta, Urhi-Teşup verilmez ise, Mısır'a savaş açma tehditinde bulunulmuştur (Collins, 2007, s. 60). Mısır Firavunu bu mektuba karşılık olarak yolladığı mektupta III. Hattuşili'ye karşı övgü dolu sözler sarfetmiş ve III. Hattuşili'nin 'Hitit Devleti'nin Büyük Kralı' olduğunu söylemiştir. Urhi-Teşup'un verilip verilmediği bilinmemekle beraber, II. Ramses ılımlı diplomasi yöntemini kullanarak bu gergin havayı dağıtmıştır (Bryce, 2003, s. 84). Ayrıca III. Hattuşili bu mektup ile Urhi-Teşup'u tahtan indirmesini uluslararası alanda meşru göstermeye çalışmıştır. III. Hattuşili'nin durumu meşru gösterme davranışı bize kalırsa, önemli bir diplomatik manevradır.

KBo 28.21, CTH 157;KBo 28.4, CTH 158; KUB 3.37, CTH 159 numaralı mektupların konusu II. Ramses'le III. Hattuşili'nin kızlarının evlenmesiyle alakalıdır. Hitit-Mısır Antlaşması yapıldıktan sonra gelişen diplomatik ilişkiler sonucunda, her iki devlet arasında akrabalık bağları oluşturulmak istenmiştir. III. Hattuşili iki kızını, II. Ramses'e eş olarak göndermiştir. Söz konusu evlilikler gerçekleşmeden önce, bazı diplomatik yazışmalar yapılmıştır. İmparatorluk çağında diğer ülkeler ile ilişkileri geliştirmek için, uluslararası diplomatik evliliklere sıklıkla başvurulmuştur. Kral III. Hattuşili'de Mısır Devleti ile devam eden olumlu ilişkileri diplomatik evlilikler yoluyla biraz daha pekiştirmek istemiş olabilir. Söz konusu mektuplarda evlilik konusu ve çeyiz pazarlıkları detaylı şekilde anlatılmıştır (bk. Diplomatik evlilikler bölümü).

III. Hattuşili döneminde Mısır ile yapılan diğer yazışmalar: III. Hattuşili ve II. Ramses'in oğlu Prens Şutahapşap arasında gerçekleşen KBo 28.47, KUB 3.70; CTH 169 numaralı mektup, Kraliçe Puduhepa ve II. Ramses arasında gerçekleşen KUB 3.24; CTH 160, KBo 28.11, KUB 3.47, CTH 164; KUB 21.38, CTH 176 numaralı mektuplar ve KBo 28.52, KUB 3.27; CTH 162, KBo 9.43;CTH 167' numaralı mektuplardır (hethport. uni-wuerzburg, 2018).

Hitit Devletinin güçlü imparatorlarından olan IV. Tudhaliya zamanında da uluslararası alanda önemli adımlar atılmış, özellikle bölgenin güçlü devleti olan Asur

Devleti ile ilişkiler geliştirilmiştir. IV. Tudhaliya ile Asur kralı arasında diplomatik yazışmalar yapılmıştır. KUB 23.92, KUB 23.103; CTH 178 numaralı mektuplar, IV. Tudhaliya tarafından Asur Kralı I.Tukulti-Ninurta'ya gönderilmiştir. Ustalıkla hazırlanan mektuplarda ılımlı bir diplomatik dil kullanılmak suretiyle, Asur Devleti ile iyi ilişkiler kurmak hedeflenmiştir (Taş, 2008a, s. 58). Asur Kralı I. Tukulti Ninurta da, IV. Tudhaliya'ya diplomatik mektuplar göndermiştir. Söz konusu mektuplarda diplomasi dili etkin bir şekilde kullanılmıştır. I.Tukulti Ninurta'nın, IV. Tudhaliya'ya gönderdiği mektubun içeriğini sınırda gerçekleşen olumsuz durumlar oluşturmaktadır. Bu mektuplaşmalara bakarak, söz konusu dönemde Asur ve Hitit Devleti arasında olumlu ilişkilerin yaşandığı düşünülmektedir (Taş, 2008a, s. 67-68). Ayrıca Hitit Devleti ile Asur Devleti arasında gerçekleşmiş olan bazı olumsuz olayların anlatıldığı bir başka mektup gün ışığına çıkartılmıştır. RS 34.165;CTH 114 numaralı bu mektubun yazarı tabletin tahrip oluşu nedeniyle okunamasa da, mektubun içeriğinden gönderenin Asur kralı olduğu anlaşılmıştır. Olasılıkla, Asur kralı tarafından Ugarit kralına gönderilen söz konusu mektupta, IV. Tudhaliya'ya karşı bir savaş yapıldığı ve bu savaşın kazanıldığı yazmaktadır. Ayrıca mektupta, o dönemde atılmış diplomatik adımlar ve askeri eylemler detaylı olarak anlatılmış olup; söz konusu mektup bu dönemin siyasi gelişmeleri hakkında dabizlere bilgi vermektedir (Taş, 2008a, s. 89).

Boğazköy arşivlerinde, Hitit Devleti ile Batı Anadolu'daki krallıklar arasında yapılan bazı yazışmalar ele geçmiştir. Bu mektuplar, Hitit Devleti ile Batı Anadolu arasında gerçekleşen diplomatik ilişkilere kısmen ışık tutmaktadır.

Hitit Devleti ile Batı Anadolu Devletleri arasında yapılan diplomatik yazışmalara verilebilecek önemli örneklerden birisi Tavagalava Mektubu'dur (KUB 14.3;CTH 181). Tavagalava Mektubu, Hitit Büyük Kralı tarafından Ahhiyawa Devleti'ne gönderilmiştir. Bu mektup Hitit Devleti ile Ahhiyawa Devleti arasındaki diplomatik ilişkilerin anlaşılması konusunda çarpıcı bir örnektir. Mektup Piyamaradu isimli bir kaçağı konu edinmektedir. Söz konusu mektuptan anlaşıldığına göre, Piyamaradu isimli bir kişi Hitit Devleti'nin batısındaki krallıklara karşı saldırılar yapmaktadır (Hoffner 2009, s. 298). Mektuptan anlaşıldığı kadarıyla Hitit Kralı, Piyamaradu'nun saldırgan tavırlarına karşın diplomatik anlaşma yollarını denemiştir. Ancak Piyamaradu'nun meydan okuyan tavırları yüzünden diplomatik yöntemler işe yaramamıştır. Diplomatik yöntemler sonuç vermeyince, Hitit

kralı Piyamaradu'nun peşine düşmüştür. Piyamaradu ise, Ahhiyava ülkesine kaçmıştır (Beckman vd., 2011, s. 121). Bu durum sonrasında Hitit kralı Ahhiyava kralına bu mektubu göndermiş ve Piyamaradu'yu Hitit Devleti'ne iade etmesini istemiştir (Hoffner 2009,s. 298). Mektubun sonucunda gerçekleşen gelişmeler bilinmemektedir. Mektupta Hitit kralı Ahhiyava kralına 'kardeşim' ve 'büyük kral' gibi kelimelerle hitap etmiştir. Bu durum iki ülke arasında eşitlik ilkesine dayalı bir diplomatik ilişkili olduğunun göstergesidir.

Hitit Devleti ile Batı Anadolu krallıkları arasındaki diğer bir önemli yazışma örneği Milavata Mektubu'dur (KBo 18.117, KUB 19.55;CTH 182). Mektup önemli ölçüde tahrip olduğu için, mektubu yazan ve mektubun alıcısı okunamamaktadır. Ancak mektubu yazanın Hitit kralı, alıcısının ise, Batı Anadolu'daki bir kral olduğu düşünülmektedir (Hoffner 2009,s. 316). Mektubun II. Muwatalli ya da IV. Tudhaliya dönemine ait olduğu düşünülmektedir (Bryce 1985, s. 16, Hoffner, 1982, s. 134, Hoffner 2009, s. 31, Starke 1997, s. 454). Ayrıca alıcının da, Şeha Nehri Ülkesi kralı ya da Mira kralı olduğu düşünülmektedir. Büyük Hitit kralı mektubun alıcısına 'oğlum' diye hitap etmektedir. Mektupta, Wiluša kralı olarak adı geçen Walmu'nun mektubun alıcısı tarafından tahtından indirildiği ve rehin tutulduğu anlatılmaktadır. Hitit kralı mektup aracılığı ile Walmu'nun tekrar Wiluša tahtına oturtulması konusunda diplomatik bir girişimde bulunmaktadır. Hitit Devleti bu diplomatik krizi çözebilmek için, Milavata Mektubu'nun gönderildiği ülkeye Kulawana-ziti isimli bir elçi göndermiştir (Ünal, 2003, s. 41-42). Ayrıca mektupta yer alan bazı önemli satırlar aşağıda verilmiştir:

“Oğlum, bana Walmu'yu hemen teslim et! Ben Walmu'yu Wiluša'ya tekrar kral yapmak istiyorum. Onu serbest bırak, eskisi gibi Wiluša tahtına kral olsun. Walmu, her ikimiz içinde (ortak) köle olsun !” (KBo 18.117, KUB 19.55;CTH 182, Ünal, 2003, s. 42). Bu satırlardan anlaşıldığı kadarıyla Hitit kralı, Wiluša gibi stratejik öneme sahip bir bölgenin otoritesini mektubun alıcısı olan kral ile paylaşmak istemiştir. Bu durum, mektubun alıcısı olan ve adı geçmeyen bu krallığın, bölgede söz sahibi ve güçlü bir krallık olduğu fikrini akla getirmektedir. Ayrıca Hitit kralı, söz konusu mektupta yapıcı ve ılımlı bir diplomatik dil kullanmıştır. Hitit kralının Wiluša Kralı Walmu'nun serbest kalması ve tekrar Wiluša'da kral olması için yaptığı bu diplomatik girişimlere bakılarak; Hitit Devleti'nin Batı Anadolu Bölgesi'nde istikrarlı ve güvenli bir yapı oluşturmak istediği

çıkarmı yapılabilir. Hitit kralı, Hitit Devleti'nin Batı Anadolu'da ki sınırlarını korumak için diplomatik yöntemler kullanarak önlem almıştır. Söz konusu mektupta ayrıca, Tavagalawa Mektubu'nda adı geçen Piyamaradu'nun Batı Anadolu'da ki olumsuz faaliyetlerinden bahsedilmektedir (Hoffner, 1982, s. 130). Hitit Kralı tarafından Batı Anadolu'da başlatılan diplomatik sürecin en önemli nedeni olasılıkla; Piyamaradu tehlikesine karşı önlemler aldıktan hemen sonra, Batı Anadolu'da Hitit Devleti lehine kalıcı bir barış ortamı sağlamaktır.

Hitit Devleti'ne Šeha Nehri Ülkesi Kralı Manapa-Tarhunta tarafından bir mektup gönderilmiştir (KBo 19.79, KUB 19.5; CTH 191). Literatüre 'Manapa-Tarhunta Mektubu' ismiyle geçen diplomatik yazışma, yazıldığı dönemdeki Hitit dış politikasıyla ilgili bazı ipuçları vermektedir. Söz konusu mektup II. Muvattalli Dönemi'ne tarihlendirilmektedir (Hoffner 2009, s. 293-296). Manapa-Tarhunta, Hitit siyasi tarihinde adı geçen etkin bir kişidir. II. Murşili döneminde, diğer Arzavalı krallar ile birlikte Hitit Devleti'ne karşı ayaklanmıştır. II. Murşili'nin Batı Anadolu seferi sonrasında Manapa-Tarhunta ile bir antlaşma yapılmış ve Šeha Nehri Ülkesi, Hitit Devleti'nin vassalı yapılmıştır. II. Muvattalli Manapa-Tarhunta'yı tahttan indirmiş olup; yerine oğlu Masturi'yi getirmiş ve kız kardeşi ile evlendirmiştir (Bryce, 2003, s. 114). Manapa-Tarhunta söz konusu mektupta, Batı Anadolu Bölgesi'nde gelişen olumsuz olayları Hitit kralına rapor etmiştir. Mektupta, Piyamaradu, Atpa ve Kupanta-Kurunta isimleri geçmektedir. Mektubun içeriğinden, Piyamaradu ve Atpa'nın Hitit Devleti'ne karşı bir isyan içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Kupanta-Kurunta'nın ise Hitit Devleti'ne bağlı olduğu görülmektedir (Hoffner, 2009, s. 293-296). Mektubun son bölümü kırık olduğu için devamında yazılanlar bilinmemektedir. Manapa-Tarhunta mektubu, bölgede gerçekleşen olaylar hakkında Hitit kralına bilgi vermek için yazılmıştır. Mektupta diplomatik içerikli bilgilere pek rastlanmamış olmakla birlikte, mektubun yazım tekniği ve mektupta kullanılan üsluba bakıldığında diplomasi diliyle yazılmış olduğu görülmektedir.

Arzava Mektubu (KBo 2.11; CTH 209); Arzava Kralı'ndan Hitit Kralı'na gönderilen ve oldukça tahrip olmuş bu mektubun yazarı ya da alıcısı okunamamaktadır. Diplomatik bir mektup olan bu belge, daha önce Hitit kralının Mısır ve Ahhiyava

krallarına gönderdiği hediyeleri konu edinmiştir (Beckman, vd., 2011, s. 145-148, Gerçek, 2014, s. 104, Hoffner 2009, s. 353).

Hitit diplomasi tarihi incelenirken Amarna Çağı (M.Ö. 1353-1336) adı verilen döneme ayrı bir başlık açmak gerekmektedir. Söz konusu dönemde Yakın Doğu'da ki devletler birbirleriyle önemli yazışmalar yapmıştır. Bu çağda krallar savaşmak yerine barışı korumak adına diplomatik girişimlerde bulunmuş ve gerekli tüm adımları atmıştır. Amarna Arşivi, bu yeni düşünceden yararlanmayı hedefleyen krallar arasında yapılmış belgeleri ve antlaşmaları içeren eşsiz bir koleksiyondur. Arşivde bulunan belgelerin cevaplarına henüz ulaşılammış olsada, dönemin diplomasisi hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bu belgelerde dönemin krallarının birbirlerine genellikle "kardeşim" şeklinde hitap etmeleri ise, uygulanan diplomasinin niteliği hakkında kesin ve net bilgiler vermektedir (Podany, 2010, s. 187).

Literatürde 'Amarna Tabletleri' adıyla anılan mektuplar, Hitit Devleti'nin çağdaşı olan devletlerin (Asur, Hitit, Mittani, Mısır, Arzawa, Alaşiya) birbirleriyle olan ilişkileri hakkında bize önemli bilgiler vermektedir. Amarna Tabletleri M.S. 19. yy'ın sonlarına doğru, Nil Nehrinin doğu kıyısında olan Kahire Şehri'nin yaklaşık 300 km güneyinde yer alan Amarna Kenti'nde bulunmuştur (Goren, 2002, s. 196). 'Amarna Mektupları' olarak adlandırılan bu belgelerden 44'ü; çoğu büyük güçler arasında gelişen uluslararası gelişmelerin konu edildiği yazışmalar niteliğindedir. Geri kalan 306 belge, Mısır firavunu ile Suriye-Filistin bölgesindeki vassal krallar (Biblos, Amurru, Ugarit, Nuhaşşe, Qatna, Mediggo, Damascus, Sidon, Tyre, Beyrut) arasında yapılmış yazışmalardan oluşmaktadır. Uluslararası nitelikteki 44 mektuptan 3'ü neredeyse tamamıyla okunamaz durumda olup; 13 mektubun, Mitanni kralları tarafından, Mısırlı firavunlara gönderilmiş olduğu tespit edilmiştir. Geri kalan mektuplardan 11'nin Babil, 7 mektubun Alaşiya, 4 mektubun Hitit, 2 mektubun Asur ve 1 mektubun ise, Arzawa krallığından Mısır'a gönderilmiş olduğu tespit edilmiştir. Amarna Çağı'nda ele geçen tüm bu belgelerin içinde, Mısır firavunu tarafından diğer krallara gönderilmiş 4 adet mektup vardır (Mektuplardan biri Arzawa, üçü ise Babil ülkesine gönderilmiştir). (Podany, 2010,s. 186).

Amarna Tabletleri, krallar, vezirler, bazı durumlarda kraliçe ve prensler arasında yapılan yazışmalardan oluşmaktadır. Bu mektuplar; eşit vassal statüye sahip krallıklar arasında yapılan yazışmalar, saraylar arasında yapılan lüks mal alış veriş, krali nitelikli

evlilikler, devletlerarası ziyaretler, iki ülke arasında ulak ve mal taşıyan karavanların emniyetlerinin sağlanması gibi konuları içermektedir (Hoffner, 2009, s. 21-22). Ayrıca Amarna Çağı öncesi döneme ait krallar olan II. Amenhotep ile IV. Thutmosis'e gönderilmiş mektuplar ile Babil, Mitanni, Hatti, Asur, Arzawa ve Alaşiya'daki saraylarda arşivlenmiş mektuplarda keşfedilmiştir. Bu yazışmalar, devletler arasındaki mevcut diplomatik ilişkilerin ortaya çıkışı hakkında pek fazla bilgi vermesede eskiçağ devletleri arasında bir diplomasi geleneğinin var olduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir.

Amarna Tabletleri'nin hemen hemen çoğu Akadca yazılmıştır. Ancak bazı tabletlerin farklı dillerde yazıldığı görülmektedir. Farklı dillerde yazılan tabletler: Asur dilinde yazılmış olan, Asur kralı Aşşur-Uballit tarafından Mısır Firavunu IV. Amenhotep'e gönderilen EA 15 (Mynarova, 2007, s. 46; Mynarova, 2007, s. 60), Hurrice ve Asurca yazılmış olan ve Mitanni kralı Tušratta tarafından Mısır Firavunu III. Amenhotep'e gönderilen EA 24 (Moran, 1987, s. 63; Mynarova, 2007, s. 46; Yılmaz, 2015, s. 99-100) ve Hititçe yazılmış olan, Mısır-Arzawa yazışmalarını içeren EA 31 ile EA 32'dir (Mynarova, 2007, s. 46). EA 31 ve EA 32 Mısır ve Arzawa ülkeleri arasında yapılan yazışmalar olsa da, Hitit Devleti hakkında da önemli bilgiler veren belgelerdir. EA 31 Mısır firavunu III. Amenhotep tarafından, Arzawa Kralı Tarhundaradu'ya gönderilmiştir. Mektupta iki ülke arasında gerçekleştirilecek olan diplomatik bir evlilik konu edilmiştir. Bryce'a göre gerçekleştirilmesi planlanan evliliğin amacı, Mısır ve Arzawa devletleri arasında bir ittifak kurulmasını sağlamak ve bölgedeki Hitit gücünü azaltmaktır (Yılmaz, 2015, s. 98). Ayrıca EA 31 numaralı mektupta, Gaşkalılar tarafından Hitit Devleti'ne yapılan saldırılar ve bu durumdan Hitit Devleti'nin olumsuz olarak etkilenmesi konu edilmiştir. III. Amenhotep tarafından Arzawa kralı Tarhundaradu'ya gönderilen EA 31 numaralı mektuba cevap olarak ise; Arzawa kralı Tarhundaradu tarafından Mısır firavunu III. Amenhotep'e EA 32 numaralı mektup gönderilmiştir. Bu mektupta ki '*Buraya gönderilentüm tabletler Hitit dilindedir*' ifadesi dikkat çekicidir (Moran, 1987, s. 103). Bu durumdan Arzawa Ülkesinde Akadca'nın pek bilinmediği ve yazışmalarda Hititçe kullanıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu durum, Hitit Devleti'nin Arzawa Ülkesini'ni kültürel açıdanda etkilediğinin kanıtıdır.

Amarna Dönemi'nde Hitit Devleti tarafından, Mısır firavununa gönderilmiş 4 adet mektup gün yüzüne çıkartılmıştır. Söz konusu mektuplar EA 41, EA 42, EA 43 ve EA 44

şeklinde numaralandırılmıştır. Bu mektuplardan EA 41 ve EA 42, I. Şuppiluliuma tarafından Mısır firavununa gönderilmiştir (Mynarova, 2007, s. 196). EA 43 numaralı mektubun neredeyse tamamı tahrip olmuştur. Bu sebeple mektubun göndereni ve alıcısı okunamamaktadır (Moran, 1987, s. 116). EA 44 numaralı mektup ise, Hitit Prensi Zita tarafından Mısır firavununa gönderilmiştir (Mynorava, 2007, s. 198). Aşağıda söz konusu mektuplar detaylı şekilde açıklanmaktadır.

EA 41: I. Şuppiluliuma tarafından Mısır firavununa gönderilmiştir. Mektubun hangi Mısır firavununa gönderildiği belirlenememiştir. 43 satırdan oluşan mektubun bazı bölümlerinde eksiklikler söz konusudur (Moran, 1987, s. 115). Mektup diplomatik bir belge olup; dönemin Hitit-Mısır ilişkilerine ışık tutmaktadır. I. Şuppiluliuma mektuba iyi dilek ve temenniler ile başlamıştır. Devam eden satırlarda dostluk ilişkilerinden bahsederek şu cümleyi kurmuştur: *“Baban firavun iken onunla aramızda iyi ilişkiler vardı. Ve baban bana bütün istediklerimi verdi. Bende ona bana davrandığı gibi iyi davrandım. Baban ile ilişkimiz dostça idi”*. İlerleyen satırlarda da: *“Kardeşim sen babanın tahtına geçtin. Baban gibi sende bizimle dost olmak istiyor olmalısın. Biz seninle dost olmalıyız”* (Moran, 1987, s. 115). Bu satırlardan I. Şuppiluliuma'nın daha önceki Mısır firavunu ile dost olduğu ve yeni firavun ilede iyi diplomatik ilişkiler kurmak istediği anlaşılmaktadır. Ayrıca yukarıdaki satırlardan anlaşıldığı kadarıyla mektup, yeni tahta çıkmış bir firavuna hitaben yazılmıştır. EA 41 numaralı mektubun son bölümünde ise, iki devlet arasında yapılacak olan hediyeleşme konusundan bahsedilmiştir. I. Şuppiluliuma tahta yeni geçen ancak belgede adı zikredilmeyen firavuna : *“Neden kardeşim hediye konusunda babası gibi davranmaktan çekiniyor.”* diyerek serzenişte bulunmuştur. Mektubun son satırında ise I.Şuppiluliuma Mısır'a gönderdiği hediyelerden bahsetmektedir (Moran, 1987, s. 115). Hediyeleşme konusu bu dönemde, diplomatik ilişkilerin yürütülmesinde etkin bir araç olarak kullanılmaktadır.

EA 42: Amarna Çağı'nda, I. Şuppiluliuma tarafından Mısır firavununa gönderilen diğer bir mektuptur (Mynorova, 2007, s. 61). Mektubun giriş kısmında diğer mektuplarda da var olan selamlama ifadeleri yer almaktadır. Söz konusu mektup sert bir dilde yazılmıştır. I. Şuppiluliuma mektubun bazı satırlarında Mısır firavununu azarlamış ve şu sözleri söylemiştir: *“Sen göndermiş olduğun mektupta neden kendi ismini benim ismimin üstüne yazdın? Bunu yazarken aklında barış yanlısı bir düşünce var mıydı? Biz birbirimize kardeşim diyor isek, sen neden böyle yaptın?”*. Bu satırlardan Mısır

firavununun I. Šuppiluliuma'ya, bir mektup göndermiş olduğu anlaşılmaktadır (Moran, 1987, s. 115). Mısır firavunu söz konusu mektupta kendi ismini, I. Šuppiluliuma'nın isminin üstüne yazmıştır. I. Šuppiluliuma bu durum karşısında sessiz kalmamış ve rahatsızlığını EA 42 numaralı mektup ile dile getirmiştir. Mısır firavunu kendi adını bilinçli olarak, Hitit kralının adının üzerine yazmış olabilir. Bu durumun nedeni olarak da, Mısır firavununun kendisini Hitit kralından daha üstün görmesi düşünülebilir. Hitit Kralı I. Šuppiluliuma'da Mısır firavununa tepki göstermiş ve kardeşlik vurgusu yaparak, iki ülke arasındaki ilişkilerin eşitlik ilkesine dayanması gerektiğini arzu ettiğini belirtmiştir.

EA 43: Hitit Devleti tarafından Mısır'a gönderilmiş bir mektuptur. Söz konusu mektubun çok büyük bir kısmı tahrip olmuştur. Mektubun bazı satırlarında 'kardeşim' ifadesine rastlanmaktadır (Moran, 1987, s. 116). Bu ifade, Amarna Çağı'nda eşit devletler arasında kullanılan diplomatik bir ifadedir. Söz konusu ifadeden, bu mektubun diplomatik bir mektup olduğunu düşünülebilir.

EA 44: Hitit Prensi Zita⁵ tarafından Mısır firavununa⁶ gönderilmiştir. Mektubun içeriği tüm Amarna dönemi mektuplarında oldukça geniş yer tutan hediyeleşme konusu ile ilgilidir. Hititli Prens, Mısır firavununa çeşitli hediyeler gönderdiğinden bahsetmekte olup, kendisinde Mısır firavunundan bolca altın istemektedir (Hoffner, 2009, s. 279-281). Prens Zita, Mısır firavununa 'efendim', 'güneşim' ve 'babam' gibi kelimelerle hitap etmiştir (Mynarova, 2007, s. 198). Bu durum Mısır firavununun, Hititli Prens Zita'dan daha büyük bir statüye sahip olmasıyla açıklanabilir (Yılmaz, 2015, s. 97).

---

⁵ EA 44 numaralı mektubun üçüncü satırında DUMU.LUGAL ifadesi yer almaktadır. Söz konusu ifade prens anlamında kullanılmaktadır. Bk. Mynarova, 2007;198 'Amarna Letters' The Encyclopedia of Ancient History'.

⁶ W.L. Moran'a göre EA 44 numaralı mektubun alıcısı III. Amenhotep'dir. Bk. Moran, 1987, 'Les lettres d'EI-Amarna. Correspondance diplomatique du pharaon. Traduction avec la collaboration de Haas V. et Wilhelm G. Trad. française de Collon D. et Cazelles H'.

4.3. DİPLOMASİDE MEŞRUIYET GÖSTERGESİ OLAN MÜHÜRLERİN YERİ VE ÖNEMİ

“Mühür; günümüzde bir kimsenin, bir kuruluşun veya unvanın tersine kazılı bulunduğu metal, lastik vb. materyallerden yapılmış, araç, damga, kaşe olarak tanımlanmaktadır” (TDK,2018).

Mühür kullanımı tarih öncesi çağlara kadar dayanmaktadır. M.Ö. 7000’li yıllarda Kuzey Suriye, Hatay, Güneydoğu ve İç Anadolu Bölgeleri’nde Eski Ön Asya’nın ilk mühür örneklerine rastlanmıştır. ‘Bulla’ adı verilen mühür baskıları taşıyan kil parçalara ise, ilk kez M.Ö. 6100’lü yıllarda Kuzey Suriye (Tel Sabi Abyad) ve Güneydoğu Anadolu’da (Hakemi Use) rastlanmıştır (Özkan, 2010, s. 148).

Mühürlerin, yazının daha insan hayatına girmediği tarih öncesi çağlarda ki işlevine bakıldığında, çömlüklerin ve sepetlerin kapatılması, kayıt altına alınması ve korunması amacı ile kullanıldığı görülmektedir (Basmaz, 2011, s. 4). Ayrıca yazının henüz icat edilmediği devirlerde mühürlerin şahıs, tanrı ve amuletlerle ilişkili olarak da kullanıldığına rastlanmıştır (Kaçmaz, 2006, s. 13).

Çalışmamızın bu bölümünde diplomatik bilimi açısından mühürlerin, Hitit Devlet sisteminde üst düzey saray görevlileri tarafından kullanımı incelenecektir. Hitit merkezlerinde yapılan arkeolojik kazılarda ele geçen mühürlerin devlet sisteminde görevli kişilerin statülerine göre şekil, değer ve birçok konuda birbirinden farklı olduğu tespit edilmiştir. Eski Krallık Dönemi’nden, İmparatorluk Dönemi’nin sonuna kadar görevlilerin kullandığı mühürler gerek üzerindeki semboller gerekse şekil bakımından değişikliğe uğramıştır (Darga, 1992, s. 203).

Hititlerde kral ve kraliçe tarafından kullanılan mühürlerin dışında kalan Hitit mühürleri kullanıcıların sosyal statüsüne göre sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre birinci grup mühürler, soylular, memurlar ve rahipler tarafından kullanılırken; ikinci grup ise, halktan kişiler tarafından kullanılan mühürlerdir (Taş, 2012, s. 324). Hititlerde devlet hiyerarşisinin en üst kısmında olan kral ve kraliçeler, eski krallık döneminden

devletin yıkılışına kadar ki döneme kadar zaman içerisinde şekil ve biçimsel olarak farklılık gösteren birçok mühür kullanmıştır. Araştırmacılar tarafından bu mühürler, ‘Anonim Tabarna Mühürleri, salt çivi yazılı mühürler, Aedicula mühürleri, kucaklama sahneli mühürler, Labarna unvanlı mühürler’ gibi sınıflara ayrılmıştır (Dinçol ve Alparıslan, 2013, s. 399-403). Kral ve kraliçelere ait mühürlerde, halk mühürlerinden farklı olarak çivi yazısı kullanılmıştır (Dinçol ve Alparıslan, 2013, s. 393).

Kral ve kraliçeden sonra gelen soylu sınıfa ait mühürler, kraliyet ailesine mensup yüksek rütbedeki şahıslar, üst sınıf yöneticiler, memurlar ve din adamları tarafından kullanılmaktadır. Birçok üst düzey görevliye ait mühürlerde ‘kral oğlu/prens’ unvanının yer aldığı görölmektedir (Taş, 2012, s. 324). Bu gruptaki mühürler çeşitli kazılardan ele geçirilmiş ya da satın alma yoluyla araştırmacılar tarafından elde edilmiştir (Darga, 1992,s. 200). Söz konusu mühürler; prens, saray muhafızı, saray görevlisi, general, arabacı, rahip, mühür kazıyıcı, asa taşıyıcı, saki, ülke beyi, şehir beyi, kâtip gibi unvanları taşıyan görevlilerce kullanılmıştır (Dinçol ve Alparıslan, 2013, s. 395).

Soylu kişiler ve memurlar dışında kalan halktan sıradan insanlara ait de mühürler bulunmuştur. Halk mühürleri, soylu kişiler ve memurların mühürlerine nazaran daha değersiz olan lentoid/mercek şeklinde taştan yapılmış mühürlerdir. Bazen bu mühürlerin bir yüzünde erkek bir yüzünde kadın adı bulunmaktadır. Üzerinde yalnızca kadın ismi bulunan lentoid/mercek taştan yapılmış mühürlerde bulunmuştur (Darga, 1992, s. 207). Bu durum halktan sıradan kadınlarında kendine ait mühürleri olduğunu göstermektedir.

Eski Çağ’daki diğer toplumlarda olduğu gibi Hititler ’de de mühürlerin kullanım alanları üç kısma ayrılmaktadır. Bunlardan ilki “güvenlik garantisi” olarak bilinmektedir. Mühürlerin bu işlevi, yazının kullanılmadığı dönemlerde eşyaların güvenliğini sağlamak için kullanılmaktadır. “Mülkiyet garantisi” ise; bir sepet, çömlek, gibi eşyaların üzerine basılan mühürlerdir. Bu işlemdeki amaç eşyaların kime ait olduğunu belli etmektir. “Onama/tasdik etme”amacı taşıyan mühürler, günümüzdeki imzanın yerine geçmektedir. Belgelerin onaylanmasında, belgeleri hazırlayan ya da adına belge düzenlenen kişilerin kim olduğunu belli etme işine yarayan mühürleme işlemi; yazının kullanıldığı dönemden itibaren kullanılmaya başlanmıştır (Dinçol ve Alparıslan, 2013, s. 392).

Hitit diplomasisinde, Hitit krallarının meşruluğunu gösteren en önemli kanıtlardan biride onlara ait mühürlerdir. Mühürler, kralların gücünü, kurmuş oldukları düzeni, dinsel açıdan üstünlüklerini kanıtlarlar. Ayrıca uluslararası yazışmaların hangi krallar arasında yapıldığına dair ipuçlarını da antlaşmalardaki mühürler sayesinde gün yüzüne çıkarmaktadır.

Mühürler kralların politik amaçla yaptıkları faaliyetlerinde kanıtıdır. Bu duruma Kral IV. Tudhaliya örnek verilebilir. Kralın tahta çıkmadan önce, Hurrice bir ad kullandığı öne sürülmektedir. Bu sayede, halkın dini duygularını kullanarak siyasi varlığını pekiştirmeyi amaçlamıştır. Bu duruma dayanak olarak ta, iki dilli Ugarit kil tableti üzerine yazılmış olan IV. Tudhaliya mühür baskısı gösterilmektedir (RS 17.159; Taş, 2008a, s. 13). Ayrıca bu dönem dışındaki mühürlerde kullanılmayan bir unvan olan *LUGAL KIŠŠATI* “Evrenin Kralı” IV. Tudhaliya tarafından Asur Devleti ile yapılan yazışmalar sırasında kullanılmıştır. Söz konusu mühür üzerindeki yazı şöyledir: “Mühür Majestem Tudhaliya, Büyük Kral, Evrenin Kralı”. Kral IV. Tudhaliya, bu unvan ile Asur Devleti karşısında üstün olduğunu bir mühür aracılığıyla göstermek istemiştir (Taş, 2008a, s. 28). Bunun gibi kral ve kraliçe mühürleri sayesinde, söz konusu objelerin diplomatik alanda oynadıkları rol çok daha iyi bir şekilde anlaşılmaktadır.

Hitit krallarına ait bazı mühürlerde, kralın koruyucu tanrısı ile beraber temsil edilmesi de, Hitit Devlet’nin yönetiminde dini olguların geniş yer tuttuğunu ve kralın gücünü tanrıdan aldığını göstermektedir. Mühürler dinsel propaganda aracı olarak kullanılmıştır (Darga, 1992, s. 203).

Bu duruma verilebilecek en güzel örnek Muvattali mühürleridir. Hitit Kralı (II. Murşiliden sonra) Muvattalli’nin kullandığı mühürlerin üzerinde, ‘Hitit kralı ile koruyucu tanrısı’ beraber temsil edilmektedir. Büyük Kral Muwattalli söz konusu mühür baskılarıyla, krallığın ne denli dine bağlı olduğuna, Hitit Devleti’nin kral tarafından ‘tanrı adına’ yönetildiğine vurgu yapmıştır. Ayrıca bu mühürler Hitit krallarının güç propagandasının bir çeşit ifadesidir (Darga, 1992, s. 203).

Kuzey Suriye Bölgesi’ndeki Ugarit, Kargamış, Emar gibi belli başlı merkezlerde ele geçen mühürler de, bize Hitit Devleti’nin Kuzey Suriye politikası hakkında ipuçları

vermektedir. Kuzey Suriye’de Ugarit kazılarında II. Murşili’ye ait olduğu düşünölen malta haçı şeklinde niteliksiz taştan yapılmış bir mühür bulunmuştur. Bazı bilim adamları bulunan bu mührün büyük Hitit kralı adına sahte belge hazırlamak için yapıldığı üzerinde durulmaktadır (Dinçol ve Alparslan 2013, s. 401). Hitit kralı adına sahte belge hazırlama konusu önemlidir. Bu durum Büyük Hitit Kralı’nın Kuzey Suriye Bölgesi’nde etkin olduğunu bize gösteriyor olabilir.

Hititler’de kraldan sonra en etkin kişi olan kraliçelerin de mühürleri önemlidir. Kraliçelere ait mühürleri ikiye ayrılmaktadır. Birinci grup mühürler kraliçelerin krallar ile beraber isimlerinin kazındığı ortak mühürlerdir. İkinci tip mühürler ise kraliçelerin bağımsız mühürleridir (Darga, 1992, s. 205). Kraliçelerin Hitit kralları ile ortak kullandıkları bazı mühürler ile uluslararası antlaşmalar ve mektuplar da kullanılmıştır. Bu duruma verilebilecek en önemli örnek, Kraliçe Puduhepa’nın III. Hattuşili ile ortak kullandığı mühür baskılarıdır. Söz konusu mühürler Kraliçe Puduhepa’nın uluslararası alandaki etkinliğinin kanıtlarıdır. Mühürlerin varlığıyla Hitit kraliçelerinin uluslararası siyasette ne kadar önemli olduklarını bir kez daha anlamaktayız.

5. ARŞİVLER

M.Ö. 3000’lerde yazının bulunmasıyla o dönemde yaşayan Eskiçağ toplumları tarih, din, bilim, dil ve kültürlerini gelecek nesillere aktarma imkânı bulmuşlardır. İnsanlık tarihi yazının icadı ile başlamaktadır. Yazı, insanların, konuşma dışında duygu, düşünce ve isteklerini anlatabilmek için başvurdukları, belli işaretler ile işaret sistemlerinden oluşmuş kalıcı bir anlatım aracı olarak yorumlanabilmektedir (Karasu, 2006, s. 48).

Uygarlıklar arasındaki diplomatik, sosyal, ticari, dini ilişkiler yazının icadı ile en üst seviyeye çıkmıştır. Yazının icadı ile beraber devletlerin de halk üzerindeki otoritesi artmıştır. Siyasi, bürokratik, hukuki işlemler sistematik bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Devletlerarası antlaşmalar, fermanlar, ticari alışverişler, dini metinler yazı sayesinde kayıt altına alınmaya başlamıştır. Toplumlar, yazının bulunmasıyla ortaya çıkan yazılı kültür öğelerini, saklama ihtiyacı duymuşlardır. Bu durum, arşivcilik ve kütüphanecilik kurumlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Eski Çağ’da yazı materyalleri olarak genelde kilden yapılmış tabletler ve stylus adı verilen ucu sivri günümüzdeki kalemin yerini tutan bir nesne kullanılmıştır (Doğan-Alparslan, 2013,s. 376).

Bazı bilim adamlarına göre dünya üzerindeki ilk yazılı belgeler şu anda Güney Irak sınırları içerisinde bulunan ve Varka adı verilen antik Sümer Kenti Uruk’ta bulunmuştur (Alkan, 2015, s. 17). Sümerler tarafından bulunan yazı daha çeşitli yollarla tüm dünyaya yayılmıştır. Suriye Fara’daki (Eski Şuruppak) “tablet evi” ve Ebla (Tell Mardikh)’daki kraliyet sarayında bulunan L. 2769 numaralı oda dünyada oluşturulmuş ilk arşivler olarak kabul edilmektedir (Alkan, 2015, s. 18).

M.Ö. 3000’li yıllarda Mezopotamya’da bulunmuş olan yazı, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’nde (M.Ö. 1950-1700) Anadolu’ya gelmiştir. Bu dönemde Anadolu’ya gelen Asurlu tüccarlar yazıyı etkin biçimde kullanmaktaydılar; çünkü yazı, ticari belgelerin sistematik bir biçimde kayıt altına alınmasını sağlamaktaydı. Kayseri ili sınırlarındaki Kaniş/Kültepe’de Asurlu tüccarlara ait bir arşiv bulunmuştur (Erol, 2007,

s. 1306). Bulunan bu arşivin Anadolu da daha sonraları özellikle Hitit Devleti zamanında oluşturulacak olan arşivlerin başlangıcı olduğunu düşünebiliriz.

Hitit Devleti siyasi, idari, hukuki, dini, sosyal, ticari ve daha birçok alanda yazıyı çok etkin bir biçimde kullanmıştır. I. Hattuşili Suriye seferi dönüşünde Babilli kâtipleri Hitit ülkesine getirmiştir. Babilli kâtipler muhtemelen kâtip okullarının temellerini atmışlardır (Alparslan, 2013, s. 376). Hitit devlet teşkilatında kâtipler, en üst düzey memurlardır. Birden çok görevi olan kâtipler vardır. Hititli kâtipler, uluslararası antlaşmaları hazırlar, ayrıca antlaşmalara şahitlik ederlerdi. Devlete ait yazışmaları yaparlardı. İdari, sosyal ve dinle alakalı tüm evrakları yazıya geçirip kayıt altına alırlardı. Bütün bunların yanında kâtiplerin en önemli görevi tabletleri korumak, kırılan tabletleri düzeltmek ve tüm bu tabletleri arşivlemektir. Hitit coğrafyasında şimdiye kadar kazılarda ele geçirilmiş sistemli bir şekilde muhafaza edilmiş olan, binlerce Hittite çivi yazılı tablet bize Hitit Devleti'nde arşivleme sisteminin var olduğunu göstermektedir. (Doğan-Alparslan, 2013, s. 382, Taş vd., 2010, s. 1839).

Hitit Başkenti Hattuşa'daki (Bugünkü Boğazköy) arşivler ile Hitit Devleti içinde politik, ekonomik ve dini düzeyde görev yapan, krallık kurumlarının denetiminde görev almış kralın emrindeki kimseler tarafından kaleme alınmış tabletlerden oluşan koleksiyonlar oluşturmaktadır. Maşat Höyük Tapikka'ya (Tokat) gönderilmiş bir eyalet valisine ait bir arşivde gün ışığına çıkarılmış olup; bunun dışında Suriye topraklarındaki Ugarit (Ras Şamra), Alalah (Tell Açana) ve Emar'da (Tell Mardikh) açığa çıkarılmış birbiriyle ilişkili birkaç yazışma metni, diplomatik mektuplar ve idari nitelikli çeşitli kayıtların söz konusu olduğunu ifade edelim (Beckman, 1995, s. 529).

Boğazköy arşivinden çıkan belgelerin çözümlenmesi, Hitit devlet yapılanmasının nasıl gerçekleştiği konusunda önemli bilgiler vermektedir. Bu arşivde kral yıllıkları, uluslararası antlaşmalar, mektuplar, idari yazışmalar; arazi bağış belgeleri, hukuk belgeleri ve yasalar; dini metinler, fal, büyü, kehanet metinleri; tıbbi reçete metinleri ve sözlükler bulunmaktadır (Alkan, 2015, s. 24). Arşivler sayesinde Hitit Devleti'nde ki diplomasi sistemi ve diplomatlar hakkında önemli bilgiler edinilmektedir (CTH 61, Akdeniz, 2001, s. 22)

Hitit kâtipleri arşivlerde günümüzdeki kütüphanelerdeki gibi bir katalog sistemi oluşturmuştur. Bu sistem arşivdeki tabletler hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca arkeolojik kazılarda elde edilmiş bir bronz tablet ⁷ dışında madeni bir tablet bulunmamasına rağmen, arşivlerde ele geçirilmiş belgelerden başka madeni tabletlerinde olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin bulunan bir tablette "*Ben Majesteleri, Dattasa Memleketi'nin Kralı Ulmi-Teşub'a verdiğim ve hudutlarını tespit ettiğim yerleri demir bir tablet üzerine kazdırdım.*" Bu ifade ile günümüze ulaşmayan bir demir tabletin varlığından haberdar olmaktayız. Ele geçen bir diğer metinde de, I. Şuppiluliuma'nın kahramanlıklarını anlatan metnin kolofonunda: "Yedinci tablet bitmedi. Bronz tablet de henüz hazır değil" şeklinde bir kayıt tutulmuştur (Otten, 1961, s. 209).

---

⁷Bronz tablet 1986 yılında Hattuša'da (Boğazkale) ele geçirilmiştir. 1988 yılında H. Otten tarafından yayımlanmıştır. Detaylı bilgi için bk.Otten,1988, '*Die Bronzetafel aus Boğazköy. Ein Staatsvertrag Tuthalijas IV*'.

6. HİTİT DEVLETİ'NDE DİPLOMATİK BARIŞIN SAĞLANMASINA YÖNELİK DIŞ POLİTİKA UYGULAMALARI

6.1. ADALET VE EŞİTLİK DURUMU

Adalet kavramı, 'hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme' anlamlarında kullanılmaktadır (TDK, 2018). Adalet kelimesi "adl" kökeninden gelmekte olup İngilizcedeki "justice" sözcüğünün karşılığıdır. İngilizce 'justice' sözcüğünün kökeni olan 'jut' kelimesi ise "düzenin veya sistemin iyileştirilmesi için yapılması gerekenler" anlamına gelmektedir. Günlük dilimizde "adalet" kavramı; bir davranışın veya hareketin, adalete uygunluğunu, doğruluğunu ve bireylerin dürüstlüğüne ifade etmek için kullanılır. Siyasi örgütlenmelerde 'örgütsel adalet' kavramı ise; siyasi örgütlenmelerle ilgili olarak, yöneticilerin adaletli ya da adil olma durumunu tanımlamak için kullanılmaktadır (Colquitt vd., 2001, s. 425, İçerli, 2010, s. 68-69, Pillai vd., 1999, s. 900).

Eşitlik kavramı ise "*kanunlar yönünden, insanlar arasında ayırım bulunmaması ve bedensel, ruhsal başkalıkları ne olursa olsun, insanlar arasında toplumsal ve siyasi haklar yönünden ayırım bulunmaması*" durumları ile açıklanmaktadır (TDK, 2018). Adalet kavramının öz değeri eşitlik ilkesidir. Adalet ve eşitlik kavramları çoğunlukla birbirleriyle karıştırılmaktadır; ama adalet her zaman eşitlik getirmez. Adalet hukuksal bir kavramdır. Eşitlik ve tarafsızlık ilkeleri adaleti oluşturan temel yapı taşlarıdır. Adalet arayışı, adaletsiz düzenlemeler üzerine inşa edilmektedir. Ayrıca adalette, kesinlik belirsiz ve imkânsızdır (Balkır, 2014, s. 70-71).

Eski Çağ'da siyasi örgütlenmelerin yeni olduğu zamanlarda, adalet, güvenlik ve düzen kavramları, devletin oluşması için gerekli olan en önemli soyut değerler olarak görülmüştür. Bir devlet bu kavramlar etrafında şekillendiği zaman, meşru olarak kabul edilmektedir. Ayıca bu dönemde devlet yöneticileri tanrının yeryüzündeki temsilcileri olarak görülmektedir. Adalet ve eşitlik kavramının kıstaslarını dini olgular belirlemektedir (Ateş, 2007, s. 41-42). Antlaşmalar uluslararası alanda adaletin

belirleyici olan sözleşmelerdir. Eski Çağ'da devletler M.Ö. 3000'li yıllarda adaleti gerçekleştirmek için bilinen ilk barış antlaşmalarını yapmıştır (Ünlü, 2011, s. 11). Hitit Devleti de, kuruluşundan itibaren hak ve adalet anlayışını sağlam temeller üzerine kurmuştur. Hitit toplumu farklı sosyal sınıflardan oluşmaktadır. Hitit adalet sistemi, sosyal sınıfın en alt tabakasındaki kölelere bile belli haklar vermiştir (Koçak, 2014, s. 169).

Hitit adalet sistemine bakıldığında, adalet ve eşitlik kavramının içiçe olduğu görülmektedir. Hitit coğrafyasında yaşayanlar, zenginliğine, mensup olduğu halka, statüye bakılmaksızın 'eşit' sayılmaktadır (Doğan, 2007, s. 74). Uluslararası alanda, durum farklıdır. Hititler, uluslararası alanda, adalet ve eşitlik kavramını, diplomatik ve ekonomik çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. Hitit Devlet Antlaşmaları'nda, adalet ve eşitlik dengesi, karşı taraftaki devletin statüsüne göre değişmektedir (Beckman, 2006, s. 282). Hititler'le aynı statüde olan denk devletler ile karşılıklı eşitlik çerçevesinde antlaşmalar yapılmaktadır. Bu diplomatik araç, taraflar arasında tam eşitliğe sahip olma özelliği taşır. Hitit kralı kendisine eşit olarak gördüğü krallara "kardeşim" şeklinde hitap etmektedir. Vassal devletler için ise durum çok farklıdır. Vassal devlet antlaşmalarında, bağlı olan devletin sınır ve haklarını Hitit kralı belirlemektedir. Vassal devlet kralı, Hitit kralını yücelten hitaplar kullanmak zorundadır. Ayrıca Hitit kralı kendisini, yerel krallardan ayırmak için 'Büyük kral' unvanını kullanmaktadır. Bu duruma örnek olarak, Amurru Kralı Bentešina ve III. Hattuşili arasındaki antlaşmanın, tarihsel giriş bölümündeki bazı maddeler verilebilir:

"Büyükbabam Šuppiluliuma'nın zamanında, [Amurru Ülkesi Kralı] Aziru, Mısır Ülkesi için [tebaalığını?] feshetti. Ve büyükbabam Šuppiluliuma'nın ayaklarına [kapandı]. Büyükbabam ona [acımış] ve onun için bir antlaşma tableti yazmıştı. Onun soyuna Amurru Ülkesi'nin sınırlarını yazdı. Ve ona, onu [tableti] verdi." (CTH 92, Karauğuz, 2002, s. 192). Bu metine bakıldığında vassal devlet ile Hitit Devleti arasında yapılan antlaşmada kuralları koyan tarafın Hitit Devleti olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca ülke sınırlarında Hitit kralı belirlemiştir. Bu durum adalet ve eşitlik kavramını zedeleyen gelişmeler olsa da, Hitit Devleti'nin kendine bağlı vassal devletler üzerinde uyguladığı politikaların, Eski Çağ'da hüküm süren diğer devletlere nazaran, daha adil ve ılımlı olduğu söylenebilir (Sever, 1987, s. 425).

Adalet, ideal devlet düzenini ortaya çıkarmayı hedefleyen bir sistemdir. Devletler arası ilişkilerde zenginlik, güç ve şiddet kritik rol oynamaktadır. Bu yöntemler karşı tarafı kontrol altına almak için kullanılırken, kimi zaman adaletsizlikler ortaya çıkabilmektedir. Ancak devletler arasında yapılan her türlü adaletsiz eylemin, çoğu zaman yine adaletin sağlanması uğruna gerçekleştirildiği savunulmaktadır (Ünlü, 2011, s. 9). Hitit krallarının bazen ilişki içerisinde olduğu devletlerin krallarından da doğal olarak talepleri olmuştur. Arşivlerde ele geçen çivi yazılı belgelere göre bu talepleri şöyle sıralayabiliriz: Çoğunlukla kendisine düşmanlık yapan bir ülke ile ittifak yapılmaması; kendi siyasi çıkarlarıyla çatışan, kendi ile uyumsuz bazı siyasi karakterlerin (bunlar bazen kralın kendi oğlu bile olabilir) diyalog halinde olduğu memleketin sınırları içine alınmaması ve talep edildiğinde Hitit Devleti'ne iade edilmesi. Karşı tarafa isteklerini sunan Hitit kralı eğer istekleri gerçekleşmezse söz konusu ülkeye işgal ile tehdit etmektedir. Hitit kralları hiçbir hukuki kuralı dikkate almadan bu sözleri sarf etmektedir. Bu duruma gerekçe olarak da, düşman ülkenin kendisine yaptığı adaletsizlikleri göstermektedir. Bu duruma örnek olarak Mira Kuwaliya Kralı Kupanta-Kurunta ve II. Murşili arasında geçen antlaşmanın bir bölümü verilebilir:

“Sonra Maşhuluwa gitmiş olduğu Maşa Halkı'na, ben majestem bir şahsı gönderdim. Onlara şöyle (haber) gönderdim: ‘Maşhuluwa benim yeminli adamım idi. Ve benimle münakaşaya girdi. Fakat o, bana (karşı) suç işledi. Ve bana (karşı) benim kölelerimi kışkırttı. Az daha benim önümde savaşıyordu. Şimdi ise, o, size geldi. Siz onu yakalayınız. Onu bana teslim ediniz. Eğer onu siz yakalamazsanız, onu bana teslim etmezseniz, geleceğim, ülkenizle beraber sizi mahvedeceğim. Ve Maşalılar bu durumu işittiklerinde, korktular. Ve Maşhuluwa'yı yakaladılar. Ve ben onun elinden tuttum. Ve ben majesteme karşı suç işlediği [için], onu Hattuşa şehrine götürdüm.” (KBo 50.37, KUB 6.48; CTH 68, Karauğuz, 2002, s. 121).

Hitit Devleti yetkilileri, uluslararası antlaşmaları oluştururken ister eşit devletler ile isterse de vassal devletler ile antlaşma yapmış olsun, adalet konusunda tanrıları şahit göstererek, tanrılar karşısında adalet yemini etmektedir. Bu durum iç siyasette de böyledir. Hitit kralı gerçekleştirdiği bütün olumsuz davranışlar için, tanrıya hesap vermek zorundadır. Ülkenin başına kötü olaylar geldiği zaman bu durum Hitit kralının yaptığı adaletsiz eylemlere bağlanmaktadır (KBo 51.18b; CTH 376, Bryce, 2005, s. 205-206).

6.2. ANTLAŞMALARDA MÜLKİYET HAKKI TANIMA

Mülkiyet kavramı, ekonomik kavramların en önemlilerinden birisi olup, mülkiyet ilişkileri, üretim ilişkileri ve toplumsal olayların temelinde yatan bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Kavramın ortaya çıkışı, ilkel topluluklara kadar uzanmakta olup; meydana gelen önemli sosyal, ekonomik, dini ve siyasi gelişmelerle birlikte anlam ve içerik bakımından önemli değişikliklere uğramıştır. Toplumun sınıflara ayrılmasının, sınıflar arasındaki çatışmaların en temel noktası olan mülkiyet kavramının ne olduğunun anlaşılması, ekonomik ve toplumsal çözümler yapmak için oldukça önemlidir (Kılıç ve Demirçelik, 2011, s. 181-190).

Hitit Devleti'nin geniş coğrafyalara yayılmış olması idari, siyasi, askeri ve iktisadi açıdan bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Hitit Devleti'nde ele geçirilen topraklar ülkenin tek yöneticisi olan büyük Hitit kralının malı olarak görülmektedir (Sevinç, 2008, s. 17). Hitit Ülkesi'ni Fırtına tanrısı Hitit kralına vermiştir (Erkut ve Reyhan, 2012, s. 81).

“Ülke Fırtına Tanrısı'na aittir. O (Tanrı) Labarna'yı yönetici yaptı ve O'na Hatti Ülkesi'ni (topraklarını) verdi. Birakalım Labarna kendi arazileriyle birlikte tüm Hatti toprakları idare etsin.”(IBoT I 20).

Hitit kralı tanrıdan aldığı Hitit topraklarının işletim hakkını ise, çeşitli yükümlülükler doğrultusunda bazı kişilere vermiştir. Bu yükümlülüklerin başında ‘*şahhan*’ kelimesi ile ifade edilen kira gelirleri gelmekteydi. Hitit kralı belirli kişilere işletilmek üzere verdiği arazilerden belli miktarlarda “*Şahhan*” vergisi almaktadır. Diğer yükümlülükte “*luzzi*” terimiyle ifade edilen “çalışma mükellefiyeti” yükümlülüğüdür. “*Luzzi*” sisteminden faydalanan kimselerde askeri binaların ve yolların bakımını, ayrıca dini komplekslerin düzenleme ve restorasyonu gibi hizmetleri devlete sunmak zorundadır (Reyhan, 2009, s. 159). *Şahhan* ve *Luzzi* hizmetleri ile devlet hem toprağın mülkiyet hakkını elinde tutmuş; hemde toprağın işletme hakkını belli kıstaslar doğrultusunda halka vererek, belli ölçüler doğrultusunda kısmi olarak halkı toprak üzerinde söz sahibi yapmıştır.

Hitit Devleti'nde toprak mülkiyeti konusunda en yetkili kişi olan kral, bazı dönemlerde kendi inisiyatifi ile toprak bağışlarında bulunmuştur. Bu duruma örnek olarak Hitit Kralı Arnuwanda ve Kraliçe Ašmunikal'in Hitit sarayında görevli olan "Kuwatalla"(MUNUS.SUHUR.LA5) isimli bir kadına yaptığı toprak bağışı gösterilebilir (LSU 1, Erkut ve Reyhan, 2012, s. 84-85).

Mülkiyet hakkı devlete ait olan bazı taşınmazların kullanım hakkı zaman zaman çeşitli kurumlara verilmiştir. Šarišša şehrindeki Hattuša şehrinin evine hibe edilen taşınmaz mallar bu duruma örnek olarak verilebilir (LSU 3, Erkut ve Reyhan, 2012, s. 85).

Hitit Devleti için uluslararası alanda savaş veya diplomatik yöntemlerle elde edilmiş olan toprakların mülkiyetide çok önemlidir. Yabancı devletler ile yapılan antlaşmalarda mülkiyet konusu açıkça işlenmiştir.

Hitit Devleti zamanla topraklarını genişlettikçe vassal devlet kavramı ortaya çıkmıştır. Vassal devlet iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde ise büyük Hitit kralına bağlı olan küçük bağımlı, özerk devletlerdir (Taş, 2007, s. 222). Mülkiyet hakkı kavramı, vassal devlet kavramıyla beraber biraz değişikliğe uğramıştır.

Hitit Devleti ile vassal devletler arasında yapılan antlaşmalarda mülkiyet konusuna yer verilmiştir. II. Tudhaliya ve Kizzuwatna Kralı Šunaššura arasında bir antlaşma yapılmıştır (Karauğuz, 2002, s. 52). Söz konusu antlaşmanın bazı maddelerinde mülkiyet hakkı konusuna yer verilmiştir. Antlaşmada ortak ittifak maddesi yer almaktadır. Bu maddeye göre Hitit Devleti'ne her hangi bir saldırı gerçekleştiğinde Kizzuwatna Kralı Šunaššura ve ordusu, Hitit Devleti'ne yardım etmek zorundadır. Bu yardım sırasında Kizzuwatna Kralı Šunaššura'nın kazandığı askerlerin ve NAMRA'ların mülkiyeti kendisine ait olacaktır ancak şehrin mülkiyeti Hitit kralına ait olacaktır. Antlaşmanın devam eden maddelerinde ortak ittifak sırasında Hitit ordusunun ele geçirdiği asker, NAMRA ve toprakların mülkiyeti de Hitit devletine ait olacağı belirtilmektedir (Karauğuz, 2002, s. 57).

"Eğer majestesinin ülkesinde ki herhangi bir şehir, savaşa başlarsa, o, majestesinin düşmanı olduğu gibi, aynı şekilde, Šunaššura'nın da

(düşmanı) olsun. Onlar birlikte savaşsın. Šunaššura ele geçirdiği bir şehrin askerlerini, NAMRA'larını ve malını alsın. Hiç kimse ona itiraz etmesin. Ve majestesi ele geçirdiği bir şehrin askerlerini, NAMRA'larını ve malını alsın. Hiç kimse ona itiraz etmesin. Ancak şehir majestesinin bölgesinde kalsın." (KBo 28.110; CTH 41, Karauğuz, 2002, s. 57).

Hitit Devleti'nde mülkiyet kavramına atıf yapan bir diğer diplomatik metinde Tarhuntašša Ülkesi ile yapılan antlaşmadır. Antlaşma, Ulmi Tešup ve III. Hattušili arasında yapılmıştır. Antlaşmada III. Hattušili tarafından iki ülke sınırları belirlenmiştir. Ayrıca Tarhuntašša Ülkesi'nin mülkiyetinin kime ait olduğu ve ilerleyen zamanlarda veraset sisteminin nasıl şekilleneceği Hitit kralı tarafından belirlenmiştir (KBo 50.60; CTH 106, Karauğuz, 2002, s. 85-92).

Hitit kralı, savaş ile kazanılan toprakların sahibi ve yöneticisi olmaktadır. Ele geçirilen belgelerde bu durum "A-NA mišriya uttir/uttiršunuti-ben onu/onları toprağım yaptım" şeklinde anlatılmaktadır (KBo 28.113; CTH 51). Söz konusu ifadelerin fethedilen toprak parçalarının fethi gerçekleştiren ülkenin bir parçası veya kralın özel mülkü haline gelip gelmediği hususunda, kesin bir hükme varmamız için yeterli bir kanıt yoktur (Altman, 2004, s. 134). Hitit kontekstinde rastlanan veriler, teslim olmaya yanaşmayan kentlerin yakıp yıkılarak boyunduruk altına alındığını, bu kentlerdeki mevcut nüfusun ise sürgün edilerek mülklerinin kamulaştırıldığını göstermektedir (Houwink ten cate, 1984, s. 69-72, Korošec, 1963, s. 160-163). Ayrıca fethi gerçekleştiren kralın fethedilen topraklar ile ilişkili dilediği hükmü vermesi mümkündür. Bu toprakları dilerse ülkesine ilhak edebilirdi. Topraklar kraliyet ailesinin bir üyesine miras olarak bırakılabilir veya kendisinin vassal olarak tayin ettiği başka bir şahsın idaresi altına verilebilirdi. İmparatorluk çağında I. Šuppiluliuma, oğulları Šarri-Kušuh (Piyašili) ve Telipinu'ya, Halpa ve Kargamış krallıklarını miras olarak bırakmıştır (Altman, 2004, s. 135). Arzawa toprakları için de bu türde bir durumun söz konusu olduğunu ifade edelim (KBo 50.37, KUB 6.48; CTH 68). "Ben Arzawa'nın bütün topraklarını zapt ettim. Ben majestem, (ganimet olarak) aldığım şeyleri, Hattuša'ya getirdim. Ben Šeha Nehri Ülkesini, Manapa-Tarhunta'ya verdim. Ben Hapalla Ülkesi'ni, Targašnalli'ye verdim. Ben Mira Ülkesi ile Kuwaliya Ülkesi'ni Mašhuiliwa'ya [ge]ri verdim ve onun babası evi

ile babasının tahtını ben ona [geri] verdim ve ben onu Mira ülkesinde efendi yaptım''(Altman, 2004, s. 135).

Kralın sonradan Hitit Devleti'ne ilhak etmiş olduğu toprak parçalarını müttefiki veya kendi hükmü altına almış olduğu kralıkların yönetimine verebiliyordu. Söz gelimi, I. Şuppiluluma, Mitanni Devleti'nden aldığı Kutmar bölgesini hediye olarak Alše kralına hibe etmiştir (KBo 28.113; CTH 51). Yine I. Şuppiluluma'nın, Mukiş krallığından aldığı toprak parçalarını Ugarit'e bırakmış olduğu da anlaşılmaktadır (RS 17.237, PRU IV; RS 17.340, PRU IV, Altman, 2004, s. 135). II. Hattuşili Halpa'dan aldığı toprak parçalarını Aštata ve Nuhašše krallıklarına hibe etmiştir (KBo 1.6; CTH 75).

Hitit Devleti kendisine eşit olan devletler ile de diplomatik temaslar yürütmüştür. Bu devletlerden kuşkusuz en önemlisi Mısır Devleti'dir. Çalışmamızın birçok bölümünde konusu geçen Hitit-Mısır Antlaşması'nın içeriğinde de mülkiyet hakkı konusuna atıf yapan bölümler bulunmaktadır. Hitit-Mısır Antlaşması, Hitit Kralı III. Hattuşili ile Mısır firavunu II. Ramses tarafından imzalanmıştır. Antlaşmanın içeriği iki ülke için eşit şartlardan oluşmaktadır. Antlaşma metninde, Hitit ve Mısır Devletleri'nin her ne sebep olurla olsun birbirlerinin topraklarına saldırmayacakları kesin bir ifade ile belirtilmiştir. Bu durum iki ülkenin birbirlerinin toprak bütünlüğüne ve mülkiyet hakkına saygı gösterdiğinin kanıtıdır (KBo 28.115; CTH 91, Karauğuz, 2002, s. 242).

Hititlerin diplomatik metinlerine bakıldığında, antlaşma metnindeki mülkiyet hakkının karşıdaki devletin statüsüne göre şekil değiştirdiği görülmektedir (Beckman, 1996, s. 4). Vassal devlet antlaşmalarında, vassal devletin arazi, askerler ve *NAMRA*'lar üzerinde ki mülkiyet hakkı, bizzat Hitit kralının belirlediği şartlara göre şekillenmiştir. Hititler bu tür konularda kesin yaptırımlar uygulamışlardır (Taş, 2007, s. 222-223).

6.3. ANTLAŞMALARA BAĞLILIK

Antlaşmalar iki devletin belli başlı konularda fikir olarak uyuşmasıyla ortaya çıkan akitlerdir. Antlaşmaların genel amacı, taraflar arasında barışı sağlayarak huzur ve güven ortamı oluşturmaktır. Bu huzur ve güven ortamının oluşmasının en önemli nedeni kuşkusuz antlaşmaların hükümlerine uymaktır. Hitit Devleti'nde antlaşmalara bağlılık

çok önemlidir. Antlaşmalar tanrılar şahitliğinde yapılır ve antlaşma maddelerine uymayan taraf için lanetlemeler yapılmaktadır⁸ (Karağuz, 2002, s. 39-40).

Hitit Devleti'nin uluslararası alanda önemli başarılar kazanmasında devletin uyguladığı diplomatik yöntemlerin etkili olduğu söylenebilir. Hitit Devleti antlaşma metinlerinde karşı tarafın her türlü can, mal, namus, emniyetini sağlamayı ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı vassal devleti korumayı vaat eder. Buna karşılık vassal devletler, Hitit Devleti'ne her yıl belli oranda vergi ödemeyi ve askeri yardım yapmayı ve Hititlere bağlılığı kabul etmektedir. Hitit Kralı II. Murşili ve Amurru Ülkesi Kralı Tuppi-Teşup ile yapılan antlaşmanın tarihsel giriş bölümünde, II. Murşili Tuppi-Teşup'a, geçmişte babası I. Şuppiluliuma ve Amurru Kralı Aziru tarafından bir antlaşma (KBo 10.12; CTH 49) yapıldığından bahsederek; bu antlaşmada Hitit ve Amurru ülkelerinin ittifak yaptığını, Amurru'nun vergi ve asker gönderme sözü verdiğini anlatmaktadır. Amurru Devleti'nin itaat ettiğini ve antlaşmaya bağlı kaldığını anlatan II. Murşili, bu durum karşısında II. Şuppiluliuma'nın Amurru Ülkesi'ni koruduğunu söylemektedir (KBo 50.28; CTH 62, Karağuz, 2002, s. 185).

Hitit Kralları'nın imzaladığı uluslararası antlaşma metinlerinde, antlaşmaya sadık kalmak genellikle karşı taraftan beklenen bir davranıştır⁹. Belgelerin hemen hemen hepsinde, özellikle karşı taraftan antlaşmaya sadık olması beklenir. Bu durum, Hitit Devletinin söz konusu vassal devletten kendisini daha üstün görmesi ile açıklanabilir. II. Murşili ve Amurru Kralı Tuppi-Teşup arasında yapılan antlaşmanın son bölümü, bu konuya örnek olarak verilebilir (KBo 50.28, CTH 62):

*“Bu tablet [üzerine] yazılan yemin ve antlaşmanın tüm sözlerini,
eğer Tuppi-Teşup dikkate almazsa, sonra bu yemin tanrıları, Tuppi-Teşup'u*

---

⁸KUB 34.1, CTH 26; KBo 28.110, CTH 41; KUB 26.41, CTH 133; KUB 19.25, CTH 44; ABoT 1.57, CTH 97; KBo 50.60, CTH 106; KBo 5.4, CTH 67; KBo 50.37, KUB 6.48, CTH 68; KUB 19.49, CTH 69; KBo 12.36, KUB 21.3, CTH 76; KBo 19.44, CTH 42.B; RS 17.340, CTH 46; RS 17.338, CTH 66; KBo 10.12, CTH 49; KBo 50.28, CTH 62; KBo 28.116, CTH 92; KBo 28.113, CTH 51.I.C; KBo 1.6, CTH 75; KBo 1.4, CTH 53; KBo 50.17, KUB 3.17, CTH 52. Detaylı Bilgi için bk. Beckman, 1996, 'Hittite Diplomatic texte' ve Karağuz, 2002, 'Boğazköy, Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri'.

⁹KUB 19.49 (CTH 69), KBo 12.36, KUB 21.3, (CTH 76), KBo 19.44 (CTH 42.B), RS 17.340, (CTH 46), RS 17.338 (CTH 66), KBo 10.12 (CTH 49), KBo 50.28, (CTH 62), KBo 28.116 (CTH 92), KBo 28.113 (CTH 51.I.C), Detaylı Bilgi için bk. Beckman, 1996, 'Hittite Diplomatic texte' ve Karağuz, 2002, 'Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri'.

[şahsı], karısı, oğlu, torunları, evi, şehri, ülkesi, malı ve mülküyle beraber mahvetsin. Fakat eğer Tuppi-Teşup, bu tablet üzerine [yazılmış yeminin ve antlaşmanın] bu sözlerine [uyarsa], sonra yemin tanrıları, Tuppi-Teşup'u şahsı, karısı, oğlu, torunları, [şehri, ülkesi], evi, köleleri, malı ve mülküyle birlikte [korusun].”

Söz konusu örnek aynı zamanda başka bir konuya ışık tutması açısından önemlidir. Hitit Devlet Antlaşmaları'nın taraf ve tanıkları her zaman tanrılar olmuştur. Ayrıca antlaşmaya sadık kalınmaması durumunda karşı taraf tanrıların gazabıyla tehdit edilmektedir. Antlaşmaya sadık kalınması durumunda da tanrıların bolluk ve bereket getirmesi dilenmektedir (Karauğuz, 2002, s. 185).

Hitit Devlet Antlaşmaları'nın tarihsel giriş bölümünde, antlaşma yapılan ülke arasında eskiden kurulmuş olan ilişkilerden bahsedilmektedir. Ele geçirilen belgelerden, daha önce yapılan anlaşmaların bozulabildiği görülmektedir. Anlaşmanın bozulması, metinlerde 'tanrı yeminini bozmak' şeklinde ifade edilmektedir. Şeha Nehri Ülkesi Kralı Manapa-Tarhunta ve II. Murşili arasında yapılan antlaşmanın tarihsel giriş bölümü bu konuya örnek olarak verilebilir:

[Hatti Ülkesi] kralı, Kahraman Büyük Kral Majestem Murşili şöyle (söyler): “*Babam sen Manapa-Tarhunta'yı [geride] bıraktı. Ve sen bir çocuk idin. [] Kardeşlerin ve Ura-Tarhunta [seni] öldürmek istediler. Ve seni neredeyse [öldüreceklerdi. Fakat]sen kaçtın. [Onlar, Şeha Nehri Ülkesi] 'nden senin [kaçmana sebep oldular]. Ve sen Karkışa Şehri Halkı'na [gittin. Onlar] senin ülkeni ve babanın evini senden [aldı]. Ve onlar kendileri için aldı. [Fakat ben Majesten, sen Manapa-Tarhunta'yı] Karkışalılar'a [emanet ettim. Defalarca] Karkışalılar'a (hediyeler)[gönderdim. Ayrıca erkek kardeşim senin lehine tanrılara] yalvardı. [Karkışalı]lar sözlerimizden dolayı seni korudu. [Fakat] Ura-Tarhunta, tanrı yemini [bozmak için] geldiğinde yemin tanrıları onu yakaladı. Ve [Şeha Nehri Ülkesi'nin] adamları onu kovdu. Fakat [bizim sözlerimizden dolayı, Şeha Nehri Ülkesi'nin] adamları (geri) aldı. Ve [bizim] sözlerimizden dolayı onlar, seni korudu. Fakat kardeşim [Arnuwanda, tanrı olduğunda (öldüğünde)] ve ben*

Majestem, [babamın] tahtına [oturduğum] sonra ben Majestem geldim. Ve [sana destek oldum]. [Ben], Šeha Nehri Ülkesi insanlarına senin için [yemin ettirdim]. Ve [sözler]imden dolayı, onlar seni korudu. [Onlar.....] seni candan [ ]. ..... Fakat [Uhha-ziti, Arzawa Ülkesi Kralı olduğunda, Majesteme karşı savaşa başladı]. Sonra [savaşa başladın]. Sen [bana] destek olmadın. [Fakat ben] Uhha-ziti ve [Arzawa halkına] karşı bir [sefere gittiğimde], Uhha-ziti benimle ilgili [tanrı yeminini bozmuş olduğu]ndan, yemin tanrıları [onu] yakladı.”(KUB 19.49;CTH 69, Karauğuz, 2002, s. 133).

Hitit Devlet Antlaşmaları'nın Hitit kralı için 'bağlayıcı' nitelik taşıırken, vassal devlet için 'yemin' niteliği taşımaktadır. Tanrılar, Hitit Devleti için antlaşmalardaki önemli bir taraf olarak kullanılmıştır (Beckman,1996, s. 2). Hitit Devleti'nin çağdaşı olan eşit devletler ile yaptığı antlaşmalarda antlaşmaya karşılıklı olarak bağlılık bildirilmektedir. III. Hattuşili ve II. Ramses arasında yapılan Hitit-Mısır Antlaşması, Hitit ve Mısır tanrılarının tanıklığında gümüş bir tablet üzerine yazılmıştır. Ancak bu gümüş tablet, yapılan kazılarda ele geçmemiştir. Antlaşma metninde “sonsuz kadar antlaşmaya sadık kalınacağı” ifadesi, bir kaç kez tekrarlanmaktadır. Söz konusu antlaşma metninde vassal devlet antlaşmalarında yer alan beddua bölümü yer almazken, sık sık iyi dileklerde bulunmaktadır (KBo 28.115; CTH 91, Karauğuz, 2002, s. 242). Bu bize Mısır ile kurulan siyasi ilişkinin oldukça diplomatik bir karakteri olduğunu göstermektedir.

6.4. DEVLET İTİBARINI KORUMA

Diplomatik ilişkilerde üstünlük, askeri alanda ve ekonomik olarak güçlü olmakla mümkündür. Bir devletin dış politikadaki cesur tavrı, büyük bir askeri güce sahip olduğunun göstergesidir. Diplomasi, devletler arası çıkarları korumak için başvurulacak en önemli yöntemlerden biridir (Balcı, 2002, s. 136, Gönlübol, 2000, s. 190). Uluslararası ilişkilerde devletlerin önceliği, ülke güvenliğini korumak ve stratejik öneme sahip bölgelere hâkim olmaktır. Ayrıca kozmopolit yapıdaki halkı bir arada tutmak, diğer bir

önemli konudur (Gönlübol, 2000, s. 95). Ancak alınan tüm kararlar sonucunda halka ve diğer devletlere karşı devlet itibarı korunmasında önemlidir.

Hitit Devleti uluslararası alanda etkin ve itibar sahibi olmak için, askeri yöntemleri ve diplomasiyi etkin kullanmıştır. Hititler için, bu iki kavram birbirini tamamlamaktadır. Öncelikle ekonomik ve stratejik çıkarlar için yabancı devletler ile savaşlar yapılmış, askeri başarılar elde edilmiş; daha sonrasında da diplomatik antlaşmalarla ekonomik ve stratejik kazanımlar desteklenmiştir. Yapılan diplomatik antlaşmalarda, Hititler'in devlet itibarlarını en üst seviyeye çıkartan bölümlere yer verilmiştir. Antlaşmaları hazırlayan Hititli kâtipler sürekli Hitit kralının ve ülkesinin büyüklüğünden bahsetmektedir. Bu durum vassal devlet antlaşmalarında en üst seviyeye kadar çıkmaktadır. Hitit kralları için devlet itibarı çok önemlidir. Yapılan savaşlarda ve antlaşmalarda, Hitit Devleti söz konusu savaşın sebeplerini ve devleti bu savaşa iten haklı nedenleri açıklar. Bu durum özellikle tanrılar karşısındaki itibar için çok önemlidir. Vassal devlet antlaşmalarının tamamında söz konusu açıklamalar mevcuttur¹⁰.

Hitit Devleti kralı I. Šuppiluliuma ile Mitanni Kralı Šattivaza arasında yapılan antlaşmanın ilk bölümü “*Fırtına Tanrısının sevgilisi, Hatti Ülkesi'nin kralı, kahraman büyük kral Majestem Šuppiluliuma .....*” sözleriyle başlamaktadır. Hitit Devleti'nin diğer devlet karşısındaki büyüklüğü, Hitit kralına hitaben söylenen, “Fırtına Tanrısı'nın sevgilisi ve kahraman büyük kral” sözcükleriyle ifade edilmiştir (CTH 51; Karauğuz, 2002, s. 206). Bu antlaşmada olduğu gibi tüm vassal devlet antlaşmalarının ilk bölümlerinde büyük Hitit kralından övgüyle bahsedilmektedir. Söz konusu antlaşmanın devamında Mitanni Ülkesi'nin Kralı Tušratta'nın büyük Hitit kralına sarf ettiği küstahça sözlerden bahsedilmektedir. Büyük Hitit Kralı Šuppiluliuma, bu durum karşısında azametini sürdürdüğünü açıklamaktadır (CTH 51, Karauğuz, 2002, s. 206). Belgenin devamında, aralarında çıkan savaş sonucunda ise, Hitit kralının Mitanni Ülkesi'ni yendiğini açıklamaktadır. Bu örnekten de anlaşılacağı gibi, tüm Hitit Devlet Antlaşmaları'nda öncelik devlet itibarını ön plana çıkartmaktır.

---

¹⁰KUB 34.1, CTH 26; KBo 5.4, CTH 67; KUB 19.49, CTH 69; KBo 12.36, KUB 21.3, CTH 76; RS 17.340, RS 17.340, CTH 46; 670/v, CTH 105; KBo 50.17, KUB 3.17, CTH 52. Detaylı Bilgi için bk. Karauğuz, 2002, 'Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri'.

Hitit Devleti'ne bağılı olan vassal devlet yöneticilerinin Hitit kralına hitap şekilleri ve saygı ifadeleride, Hitit Devleti'nin diğere devletlerin nazarındaki saygınlığının göstergesidir. I.Şuppiluliuma'nın Ugarit Ülkesi Kralı II. Niqmaddu ile yaptığı antlaşmanın bir bölümünde, Kral Niqmaddu'nun I. Şuppiluliuma'ya hitapları yer almaktadır. Aşağıda verilen metin Ugarit Kralı Niqmaddu'nun I. Şuppiluliuma'ya hitaben söylediğı sözler yer almaktadır. Bu sözlere ve övgülere bakıldığında, I. Şuppiluliuma döneminde Hitit Devleti'nin uluslararası alanda saygınlık sahibi bir devlet olduğu açıkça görülmektedir.

“Ugarit Ülkesi Kralı Niqmaddu, Büyük Kral Şuppiluliuma'ya döndü (müracat etti), (şöyle) yazdı: Beyim Büyük Kral, Majestemiz, düşmanımın elinden beni kurtar. Ben beyim Büyük kral majestemizin kölesiyim. Beyimin düşmanına, düşmanım [ve] beyimin dostu ile barış içerisindeyim. Krallar beni sıkıştırıyor(?)”(RS 17.340; CTH 46, Karauğuz, 2002, s. 166).

Hitit Devleti, Orta Anadolu'da kurulmuş, teşkilatçı yapısı ve yayılmacı politikası sayesinde giderek güçlenerek uluslararası alanda söz sahibi bir imparatorluğa dönüşmüştür. Hitit Devleti zamanla çağdaşı olan Mısır, Babil ve Asur gibi büyük devletler ile eş değer bir güce sahip olmuştur. Hitit Devleti ile Mısır arasında yapılan ve eşitlik ilkesine bağılı kalınarak hazırlanan Hitit-Mısır Barış antlaşması, Hitit Devleti'nin büyük devletlerin nazarında gördüğü itibara örnek olarak gösterilebilir.

“Mısır Ülkesi Kralı Büyük Kral Amonun Sevgilisi Ramses; Hatti Ülkesi Kralı, Kahraman Büyük Kral Şuppiluliuma'nın torunu; Hatti Ülkesi Kralı, Kahraman Büyük Kral Murşili'nin oğlu; Hatti Ülkesi Kralı, Kahraman Büyük Kral Hattuşili 'ye şöyle (söyler)”(KBo 28.115, CTH 91).

Bu satırlarda Hitit kralından ve atalarından övgüyle bahsedilmiştir. Bu durum Mısır Devleti'nin, Hitit Devleti'ni uzun yıllardır uluslararası alanda güçlü bir devlet olarak gördüğünün kanıtıdır. Antlaşmanın ilerleyen bölümlerinde II. Ramses'in III. Hattuşili 'ye karşı sarf ettiği cümleler yer almaktadır. II. Ramses, III. Hattuşili 'ye övgü dolu sözler söyledikten sonra Hitit Devleti ile Mısır Devleti'nin sonsuza dek barış içinde olacağını söyler ve kardeşlik vurgusu yapar (KBo 28.115; CTH 91). Mısır Firavunu II.

Ramses ve III. Hattušili'nin birbirlerine 'kardeşim' şeklinde hitap etmesi; Mısır Devleti'nin, Hitit Devleti'ni kendisine denk gördüğünün kanıtıdır. Söz konusu antlaşma ile uluslararası alanda güçlü bir ittifak yapılmıştır. Bu ittifak ile Hitit Devleti'nin uluslararası alanda ki gücü artmıştır.

7. DEVLETLERARASI DİPLOMASİDE EVLİLİK KURUMU

Eski Çağlar'dan başlayıp, Yakın Çağ'a kadar ki devam eden süreçte devletler yeni ittifaklar yapmak, savaflara son vermek, birbirleriyle olan ilişkilerini geliştirmek, karşılıklı ekonomik çıkarlar elde etmek, hanedanlıklar arasında güçlü akrabalık bağları kurmak gibi nedenlerle diplomatik evlilikler gerçekleştirmişlerdir.

Hitit kral ve kraliçeleri, uluslararası ilişkilerde evlilik kurumunu, politik hedeflerine bağlı olarak özellikle imparatorluk çağında sıkça kullanmışlardır. Gerek çağdaşı olan rakipleriyle gerekse kendisine bağlı vassal devletler ile çeşitli siyasi nedenlerle evlilik bağları kurmuştur (Klengel, 1992, s. 171). Bu strateji bağlamında, evlilik yapan prenseslerde, Hitit Devleti'nin dış politikasının bir parçası olmaktadır (Taş, 2007, s. 114).

İmparatorluk Devrinde Kral I. Şuppiluliuma, kayıtlara göre Babilli bir prensesle evlenmiştir. Kayıtlarda söz konusu kraliçe, sadece 'Tavananna' adıyla geçmektedir. Babilli Prens, I.Şuppiluliuma'dan sonra II. Murşili döneminde de Tavananna'lığa devam etmiş, saraydaki etkinliğini devam ettirmek için çeşitli entrikalara başvurmuş ve II. Murşili tarafından saraydan uzaklaştırılmıştır (Bryce, 2003, s. 14). Siyasi bir evlilik yapmak suretiyle Hitit sarayına gelen Babilli Prens; ikinci eş değil, direkt kraliçe olmuştur. Bu durum, evlilik yoluyla Hitit sarayına gelen yabancı prenseslerin, kraliçe olma yolunda önlerinde hiçbir engel olmadığını göstergesidir. Bu konuda Hitit Devleti oldukça hassastır ve diplomatik evlilikler yoluyla başka ülkelere yollanan Hititli prenseslerin gittikleri devletlerde ki konumlarının önceden belirlendiğini belgeler aracılığıyla öğreniyoruz. Yapılan diplomatik evlilik konusunda tüm şartları ortaya koyan tarafın Hitit Devleti olması, Hitit Devleti'nin diğer devletler üzerindeki gücünün en büyük kanıtıdır. Babilli Prens'in I. Şuppiluliuma ile yaptığı evliliğe dair günümüze yazılı bir belge ulaşmamıştır. Fakat I. Şuppiluliuma zamanında Babil ile başarılı ilişkiler geliştirilmiştir (Kuhrt, 2009, s. 333). Söz konusu evlilikte, bu iyi ilişkilerin kalıcılığını sağlamak için atılmış diplomatik bir adım olabilir.

I.Šuppiluliuma döneminde, Hitit Devleti'nde örneğine rastlanmamış ilginç bir olay gerçekleşmiştir. Olayın konusu diplomatik bir evlilik talebidir. Mısır kraliçesi I. Šuppiluliuma'ya mektup göndermiştir. Söz konusu mektupta kocasının öldüğünü ve kendisine eş olarak bir Hitit prensini istediği yazar (KBo 5.6; CTH 40). I. Šuppiluliuma önce olaya kuşku ile yaklaşır. Bunun üzerine Mısır kraliçesi ikinci bir mektupla I. Šuppiluliuma'ya serzenişte bulunur. Bu durum üzerine oğlunu Mısır'a eş olarak yollayan I. Šuppiluliuma'nın endişeleri gerçekleşir. Hititli Prens Zannanza yolculuk sırasında kurulan bir tuzakla öldürülür. Vahim olay sonucunda I. Šuppiluliuma Mısır'a savaş açar (Akurgal, 1995, s. 45-46, Klengel, 1992, s. 111, Kuhrt, 2009, s. 332).

Hitit Devleti'nin idaresi altında bulunan vassal krallıkların devlete olan bağlılığını sağlamlaştırmanın bir yolu da, siyasi evlilikler yoluyla akrabalık bağı kurmaktır. Bu duruma bağlı olarak özellikle imparatorluk çağında birçok siyasi evlilik gerçekleştirilmiştir. Bu evliliklerden ilki I. Šuppiluliuma tarafından Hayaša Ülkesi'ne kral olarak tayin edilen Huqqana ile I. Šuppiluliuma'nın kız kardeşi arasında gerçekleşmiştir (Collins, 2007, s. 120). Söz konusu evliliği diplomatik açıdan değerlendirebilmek için gerçekleşen olaylara ve yapılan antlaşmaya değinmemiz gerekir. I. Šuppiluliuma tarafından Hayaša ülkesi kontrol altına alınmıştır (KBo 5.6; CTH 40). Sonrasında Hayaša bölgesinde yerel bir bey olan Huqqana ile bir antlaşma yapılmıştır (Kbo 19.44; CTH 42, Karauğuz, 2002, s. 151). I. Šuppiluliuma Hitit Devleti'nin sınırlarının güvenliğini sağlamak ve Hayaša'yı kontrol altında tutmak gibi politik nedenlere bağlı olarak Huqqana'yı Hayaša kralı olarak atamıştır. Bu antlaşmaya bağlı olarak kız kardeşini Huqqana ile evlendirmiştir. I.Šuppiluliuma'nın kız kardeşi için Huqqana'dan herhangi bir başlık parası veya bedel almamış olması ile olaslıkla, Huqqana'nın kendisine olan minnet borcunu arttırmayı hedeflemiştir (Altman, 2004, s. 164). Bu önemli bir diplomatik ataktır. Yapılan antlaşmayla Huqqana ile akrabalık bağı kurulmuş, politik olarak Hitit Devleti'ne bağlılığı sağlamlaştırılmıştır. Bu evlilik bize, Hitit Devleti ile Hayaša Krallığı arasında ılımlı ve uzlaşmacı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ayrıca söz konusu antlaşmada I. Šuppiluliuma, Huqqana'ya Hayaša Ülkesi'nde normal karşılanan ensest ilişkiden kesinlikle uzak durmasını emretmiştir (Collins, 2007, s. 121).

I. Šuppililuma, Mitanni Ülkesi'ni ele geçirip vassal devlet statüsüne koyduğu antlaşmaya göre kızlarından birisini, Mittanni Devleti'nin kralı Tušratta'nın oğlu Šattiwaza ile evlendirmiştir. Söz konusu antlaşma metninde bu konudan şöyle bahsedilmektedir:

“Büyük Kral, Hatti kralı — kız çocuğunun hatırına — Mitanni Ülkesi'ne hayat verdi. Ben Tušratta'nın oğlu Šattiwaza'yı maiyetime aldım ve onu kız çocuğumla evlendirdim”(KBo 28.113; CTH 51, Altman, 2004, s. 188).

I. Šuppiluliuma başka bir kızını daha Mitanni Ülkesi Kralı Mattiwaza ile siyasi amaçları doğrultusunda evlendirmiştir. Arzawa Ülkesi Beyi Mashuiluvaš ile de başka bir kızını evlendirmiştir (Cengiz, 2014, s. 12). I. Šuppiluliuma döneminde uluslararası alanda yayılmacı bir politika izlenmiş ve birçok ülke Hitit Devleti'nin vassalı olmuştur. I. Šuppiluliuma kendisine bağlı olan vassal devletler üzerinde baskı yönetimi kurmamış, tam tersi diplomatik evlilikler yoluyla söz konusu devletler ile kendi arasında akrabalık bağları kurmuş ve iyi ilişkiler geliştirmiştir.

I. Šuppiluliuma'nın halefi olan II. Muršili döneminde de diplomatik evlilikler, uluslararası ilişkilerde bir araç olarak kullanılmaya devam etmiştir. II. Muršili kızını Šeha Ülkesi Kralı Manapa-Tarhunta ile evlendirmiştir (KUB 19.49; CTH 69). Ele geçen başka bir belgeye göre de söz konusu prensesi II. Muwattalli, Manapa-Tarhunta'nın halefi Mašturi ile evlendirmiştir (Bryce, 2009, s. 628, Cengiz, 2014, s. 12, Collins, 2007, s. 57).

Hitit-Mısır Barış Antlaşması'nın devamında politik ilişkiler geliştirilmeye çalışılmış ve siyasi evliliklerle de bu ilişkiler sağlamlaştırılmıştır. III. Hattušili ve Kraliçe Puduhepa, iki kızını tahta çıkışının 34. yılında II. Ramses'le evlendirmiştir. Söz konusu evlilikler tamamıyla diplomatik çıkarlar nedeniyle gerçekleşmiştir. İki devlet arasında yapılan bu evliliğin en önemli nedenlerinden biriside giderek büyüyen Asur tehdididir (Kuhrt, 2009, s. 344). III. Hattušili yapılan bu evliliklerle, Asur tehlikesine karşı uluslararası alanda yalnız kalmamayı planlamış olabilir. Ayrıca Kraliçe Puduhepa ve II. Ramses arasında kızlardan gelecek çeyizler için uzun yazışmalar yapılmıştır. Puduhepa kızlarının çeyizi karşılığında Hattuša'da kıtlığı sebep göstererek II. Ramses'ten tahlil

istemiştir (Ünal, 2005, s. 11). Bu durum bize Hattuša'da kıtlığın ne kadar tehlikeli boyutlara ulaştığını göstermektedir.

IV. Tudhaliya döneminde de diplomatik evliliklerin devam ettiğini görmekteyiz. IV Tudhaliya, Amurru Kralı Šaušgamuwa ile kız kardeşlerinden birisini evlendirmiştir. (Klengel, 1992, s. 172). Yine aynı kral döneminde, Ugarit Kralı II. Amištamu ile yine Hitit Devleti'nin başka bir vassalı olan Amurrulu prensesin resmi boşanma davası gerçekleşmiştir. Hitit Kralı IV. Tudhaliya ve Kargamış Kralı Ini-Tešup, söz konusu davada arabulucu rolü üstlenmişlerdir. Amurrulu prenses, III. Hattušili'nin torunu IV. Tudhaliya'nın da yeğenidir (Klengel, 1992, s. 141, Taş, 2007, s. 113-114). Söz konusu evliliğe ve prensesin Hitit hanedanıyla akrabalık bağına bakacak olursak, hem Hitit Devleti'nin sağlam akrabalık bağları kurduğu, hem de vassal devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini diplomatik evliliklerle güçlendirmeye çalıştıklarını anlıyoruz.

Çalışmamızın bu bölümünde, Hitit Devleti'nin dış politika stratejilerinden en vazgeçilmezi olan diplomatik evlilikler konusuna değindik. Diplomatik evlilik stratejisinin Önasya'daki başka diğer hanedanlar arasında M.Ö. 2. binyılın başlarından itibaren uygulandığı göz önünde tutulursa, Hitit Devleti'nin eski ve orta dönemlerinde de diplomatik evlilikler yapıldığına dair kayıtların önümüzdeki süreçte karşımıza çıkma olasılığı yüksektir.

8. HİTİT DIŞ POLİTİKASINDA TEOKRASİNİN ETKİLERİ

Teokrazi sözcüğü, “*siyasi iktidarın, Tanrı'nın temsilcileri olduklarına inanılan din adamlarının elinde bulunduğu toplumsal siyasi düzen, din erki*” (TDK, 2018) anlamlarını taşımaktadır. İnsanların yeryüzünde var olduğu ilk zamanlardan günümüze kadar yaşanan süreçte din kavramı toplumlar için önemli bir kavram olmuştur. İlk kent devletleri tapınaklar etrafında kurulmuştur (Eser ve Kılıç, 2018, s. 417). Eski çağ devletlerinde din siyasi örgütlenmelerin şekillenmesinde de etkin bir rol oynamıştır. Mezopotamya devletlerinden olan Sümerler, Akadlar, Babiller ve Anadolu coğrafyasında hüküm sürmüş olan Hititler, teokratik yönetim biçimini benimsemişlerdir.

Hitit toplumunda din olgusu çok önemlidir. Hititler yaşam tarzlarını, toplumsal kurallarını ve siyasi tarzını tamamıyla dini kurallara göre yapılandırmıştır. Hitit dini kozmopolittir. Bu nedenden dolayı Hitit ülkesine ‘Bin Tanrı Kenti’ denilmektedir (Arıkan, 2017, s. 272). Hititler ele geçirdikleri bölgelerin halklarının inanışlarına ve inandıkları tanrılara saygı göstermişler ve kendi panteonlarına söz konusu tanrıları da eklemiştir (Demirci ve Falay, 2016, s. 36). Bu durum sadece diğer toplumlara saygı ve hoşgörü duymalarıyla alakalı değildir. Hititler gerçekleştirdikleri dini hoşgörü politikasıyla ele geçirdikleri bölgelerdeki halkla sağlam ilişkiler kurmak ve bu bölgelerde kalıcı olmak için dini siyasi bir yayılım aracı olarak kullanmıştır.

Eski Yakın Doğu’daki en temel kavramlardan biri de ülkelerin sınırlarını tayin eden ve sürekli olarak yukarıdan onları gözlemleyen tanrıların söz konusu olduğu düşüncesidir (Altman, 2004, s. 132). Hitit Devleti için de aynı durum geçerlidir. Sınırların haksız gerekçelerle ihlal edilmesi, tanrı tarafından kurulan düzenin ihlal edilmesi olarak algılanmış ve bu yüzden söz konusu durum ciddi bir suç olarak kabul edilmiştir. Esaslı bir şekilde kanıtlanmasa da, bu tür bir eylemden sorumlu tarafın tanrılar tarafından şiddetli bir şekilde cezalandırılacağına inanılırdı. Bu sebepten dolayı, yapılacak eylemin tanrılara uygun bir dille izah edilmesi gerekmektedir. Bu hususta kullanılan ilk ve önemli materyal boyunduruk altına alınan taraf için hazırlanmış antlaşma metniydi. İşgal eylemini haklı çıkarabilmek maksadıyla, işgal hadisesine neden olan

“gerçek” koşullar antlaşma metninde belirtilmekteydi; boyunduruk altına giren kral, antlaşma üzerine yemin ederek, işgal eylemine neden olan politik hadiselerin doğru olduğunu kabul ederdi. Boyunduruk altına giren kralın, gelecekte, imzalamış olduğu vassallık antlaşmasından feragat ederek, tabi olduğu egemenlik şartlarının illegal olduğunu iddia etmesi ve bu hususta tanrıların yardımına başvurması mümkündür. Vassal bir kralın tabi olduğu politik hükümlerliliğin illegal olduğuna dair bir gerekçe ortaya koymak suretiyle, hükümler devlete karşı olan yükümlülüklerinden kurtulabileceğine dair bir kuralın telaffuz edildiği herhangi bir metin parçası söz konusu değildir (Altman, 2004, s. 132-133).

Hitit Devleti'nin başlangıcından itibaren din faktörü siyasi alanında sıklıkla kullanılmıştır (Demirel, 2014, s. 2). Bu duruma en iyi örnek kuşkusuz Anitta Metni'dir. Kuşşara Kralı Anitta Hitit Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilmektedir (Collins, 2007, s. 30). Söz konusu metinde Kuşşara Kralı Anitta yönetme yetkisini tanrıdan aldığını ve tanrının yardımını sayesinde fetihler gerçekleştirdiğini anlatır (KUB 36.98b; CTH 1).

Hitit Devleti'nin en önemli krallarından I. Şuppiluliuma'nın Mittanni Kralı Şattivaza ile yaptığı antlaşmada söz konusu ülkenin işgalinin tanrılara meşru gösterilmesi için çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır (KBo 28.113; CTH 51). Antlaşmanın giriş bölümünde:

“Fırtına Tanrısının Sevgilisi, Hatti Ülkesi'nin Kralı, Kahraman Büyük Kral Majestem Şuppiluliuma ve Hurri Ülkesi Kralı Artatama birbirleriyle bir antlaşma akdettiğinde, Mittanni Ülkesi Kralı Tuşratta, Hatti Ülkesi kralı Kahraman büyük kralın ilgisini çekti. Ve ben Tuşratta'ya dikkatimi çevirdim. (Fırat)nehrinin batı kıyısındaki ülkeleri yağmaladım. Ve Niplani Dağını (ülkeme) kattım. İkinci kez Kral Tuşratta bana (karşı) Küstah idi. Ve şöyle konuştu: “Sen niçin Fırat nehrinin batı kıyısında ki ülkeleri yağmalıyorsun?” Böylece kral Tuşratta: “Eğer sen Fırat nehrinin batı kenarında ki ülkeleri yağmalarsan, sonra bende Fırat nehrinin batı kenarındaki ülkeleri yağmalayacağım.” Kral Tuşratta onu kontrolü altına yapacağım? Eğer bir kuzu ya da ülkemin oğlağı.....-dır.”(Karauğuz, 2002, s. 206-207).

Antlaşmaya bu şekilde giriş yapılmıştır. Paragrafın arkasından gelen satırlarda İşuwa Ülkesi'nin Hititler'e karşı gerçekleştirmiş olduğu kötü eylemlerden bahsedilir. Söz konusu eylemlerin, I.Şuppiluliuma'nın antlaşmanın ilerleyen paragrafında fethini meşru göstermek maksadıyla kullanılmış olduğu görülmektedir. Bu durumun anlatıldığı satırlar şu şekildedir;

“Hatti ülkesinin kralının babası zamanında, İşuwa Ülkesi düşman oldu öylece Hatti Ülkesi'ni askerleri İşuwa Ülkesi'ne girdi. Babamın zamanında Kurtalişša şehri askerleri Haska Şehri askerleri ve Arawanna Şehri askerleri, Zazişa Ülkesi, Kalaşma Ülkesi, Timana Ülkesi, Haliwa Dağı, Karna Dağı, Turmitta Şehri askerleri, Alha Ülkesi, Hurma Ülkesi, Harana Dağı, Tegarama Ülkesi'nin yarısı, Tepurziia Şehri askerleri, Haska Şehri askerleri ve Armata Şehri askerleri düşman oldu. Fakat Fırtına Tanrısı'nın Sevgilisi, Hatti Ülkesinin Kralı, Kahraman Büyük Kral, Majestem Şuppiluliuma onları yendi. Şimdi benden kaçmış olan askerler, İşuwa Ülkesi'ne girmişti. Ve babamın zamanında, düşman olmuş olan bu ülkeler ve askerler, düşman arasında (ve) İşuwa Ülkesi'nin ilerisinde oturuyordu.”(KBo 28.113; CTH 51; Karauğuz, 2002,s. 207).

I. Şuppiluliuma'nın Mitanni Kralı Şattivaza ile yaptığı antlaşmanın son bölümlerinde söz konusu antlaşma tabletinin bir kopyası, Arinna Şehri'nin Güneş Tanrıçası Krallığı ve Arinna Şehri'nin Güneş Tanrıçası'nın huzuruna ve başka bir kopyası Mitanni Ülkesi'nde Kahat Şehri'nin Kurinnu'sunun beyi Fırtına Tanrısı'nın huzuruna konulmuştur. Söz konusu antlaşma metninin sözlerinin değiştirilmesi, gizli bir yere konulması, tabletin kırılması gibi olumsuz durumları engellemek için tanrılar teminatçı olarak gösterilmiş ve son olarak ta tanrılar tanık gösterilmiş ve antlaşmaya uyulmaması durumunda antlaşmaya uymayan tarafın tanrıların gazabına uğraması dilenmiştir (Karauğuz, 2002, s. 212-214). Söz konusu antlaşma satırları şu şekildedir:

“Bu tabletin benzer bir kopyası, Arinna Şehri'nin güneş tanrıçası krallığı ve kraliçeliği yönettiği için, Arinna Şehri'nin Güneş Tanrıçası'nın huzuruna konuldu. Ve benzer bir kopyası Mittanni Ülkesi'nde Kahat Şehri'nin Kurinnu'sunun beyi Fırtına Tanrısı'nın huzuruna konuldu. Ve (bu

tablet) Hurrililer'in ve Mitanni Ülkesi kralının huzurunda sonsuza kadar sürekli okunsun. Kahat Şehri'nin Kurinnu'sunun beyi Fırtına Tanrısı huzurunda her kim bu tabletin sözlerini değiştirirse ya da gizli bir yere onu koyarsa, eğer onu kırarsa, eğer tabletin sözlerini değiştirirse, bu antlaşmayla ilgili olarak biz yeminin teminatçıları olan tanrıları, Gizlerin tanrılarını çağırdık. Onlar dursun, dinlesin ve tanık olsun Hatti ülkesinde krallığı ve kraliçeliği yöneten Arinna Şehrinin Güneş Tanrıçası, Göğün Beyi Güneş Tanrıçası, Hatti Ülkesi'nin Beyi Fırtına Tanrısı, Şerri, Hurri, Nanni Dağı, Hazzi Dağı, Panayırın beyi (?)Fırtına Tanrısı, Karargahın Beyi Fırtına Tanrısı, Yardımın beyi Fırtına Tanrısı, Pittiarik Şehri'nin Fırtına Tanrısı, Nerik Şehri'nin Fırtına Tanrısı, Harabenin Beyi Fırtına Tanrısı, Halep şehri Fırtına Tanrısı, Lihzina Şehri'nin Fırtına Tanrısı, Şamuha Şehri'nin Fırtına Tanrısı, Hurma Şehri'nin Fırtına Tanrısı, Şarişsa Şehri'nin Fırtına Tanrısı, Şapinuwa Şehri'nin Fırtına Tanrısı, Hişaşhapa Şehri'nin Fırtına Tanrısı, Tahaiya Şehri'nin Fırtına Tanrısı,[ ]'nin Fırtına Tanrısı, Kizzuwatna Şehri'nin Fırtına tanrısı, Uda Şehri'nin Fırtına tanrısı, Hatti Şehri'nin koruyucu tanrısı, Karahna Şehri'nin koruyucu tanrısı, Tanrı Zithariia, Tanrı Karzi, Tanrı Hapantaliia, Kırın Koruyucu Tanrısı, Av Çantasının Koruyucu Tanrısı, Tanrıça Lelwani, Tanrı EA, Tanrıça Damken, Tawinniia, Şehri'nin Telipinu'su, Turmitta Şehri'nin Tanrı Telipinu'su, Hanhana şehrinin Tanrı Telipinu'su, Güçlü İştari, Tanrı Aşkasepa, Hububat Tanrısı, Yeminin Beyi Ay Tanrısı, Yeminin Kraliçesi İshara, Göğün Kraliçesi Hepat, Halep Şehri'nin Tanrıça Hepat'ı, Uda Şehri'nin Tanrıça Hepat'ı, Kizzuwatna Şehri'nin Tanrıça Hepat'ı, Savaş Tanrısı, Hatti Ülkesi'nin Savaş Tanrısı, İllaki Şehri'nin Savaş Tanrısı, Aria Şehri'nin Savaş Tanrısı, Tanrı Şarri, Tanrı Sapana, Tanrı Haşamili, Hurma Şehri'nin Tanrı Hantitaşsu'su, Şamuha Şehrinin Tanrı Abarası, Ankuwa şehrinin Tanrıça Katahha'sı, Katapah Şehri'nin Kraliçesi, Tahurpa Şehri'nin Tanrıça Ammamma'sı, Dunna Şehri'nin Tanrı Hallara'sı, Hupışna Şehri'nin Tanrı Huwassanna'sı, Landa Şehri'nin Hanımı, Landa Şehri'nin Kunnitawanni'si, Lulahi ve Hapiri Tanrıları, Hatti Ülkesi'nin tüm dişi ve erkek tanrıları, Kizzuwatna Şehri'nin tüm dişi ve erkek tanrıları, Yeraltı tanrıları, Nara, Namşara, Mimki, Ammunki, Tuhuşi, Ammizadu, Alalu, Anu, Antu, EN.LİL, NİNLİL, Belet-

Ekalli, Dağlar, Nehirler, Deniz, Fırat Nehri, Gök, Yer, Rüzgarlar, Bulutlar...” (KBo 28.113;CTH 51, Karauğuz, 2002, s. 212-213).

Aşağıda yer alan metinde tanrıların teminatçılığından ve şahitliğinden bahsedilmiş, coğrafyadaki tüm tanrılar şahit gösterilmiştir. Bu durum bir nevi yapılan antlaşmanın uluslararası niteliğinin dinsel açıdan vurgulanmasıdır:

“Göğün ve Yerin beyi Fırtına Tanrısı, Ay Tanrısı, Güneş Tanrısı, Harran Şehri'nin Ay Tanrısı, Yer ve Gök, Kahat Şehri'nin Kurinnu'sunun Beyi Fırtına Tanrısı, Kurta Şehri'nin sürülerinin Tanrısı, Uhuşhume Şehri Beyi Fırtına Tanrısı, Bilgelik Kralı Ea-Şarri, Anu, Antu, EN.LİL, NINLİL, Mitra-Wuruna Tanrıları, Ind(a)ra, Naşatiia Tanrıları, Yer Altı Tanrıları, Şamanminnuhi, Waşşukanna'nin Beyi Fırtına Tanrısı, İrrite Şehri Tapınaklarının Beyi Fırtına Tanrısı, Şuta Şehri'nin Tanrı Partahi'si, Tanrı Nubarbi, Tanrı Suruhi, İştari, Gece yıldızı Aşur, Tanrı Şala, Tanrıça Belet-Ekalli, Tanrıça Damkina, Tanrıça İshara, Dağlar, Nehirler, Göğün Tanrıları ve Yerin Tanrıları...”(KBo 28.113;CTH 51, Karauğuz, 2002, s. 214).

Aşağıda verilen antlaşma örneğinin son kısımlarında bedduaya yer verilmiştir. Dinlerine son derece bağlı olan Hititler düşmanları olan ya da yaptıkları antlaşmalara sadık davranmayan şahıs ya da devletlere karşı tanrılara başvurmakta, tanrıların onları cezalandırması için beddua etmekteydiler. Hitit Devlet Arşivleri'nde lanetleme olgusunun kullanıldığı birçok belge karşımıza çıkmaktadır (Taş, 2010, s. 873). Yukarıda bazı bölümleri verilen I. Şuppiluliuma ve Mitanni Kralı Şattiwaza arasında yapılan antlaşmanın en son satırlarında antlaşma metnine sadık davranılması koşulu ile Şattiwaza ve ailesine iyi dileklerde bulunulmuştur:

“Onlar dursun ve antlaşmanın bu sözlerini dinlesin ve tanık olsunlar. Eğer sen prens Şattiwaza ve siz Hurriler bu antlaşmanın sözlerine uymazsanız, yemin tanrıları sizi [ve]siz Hurriler'in karılarını ve mallarını ülkenizle birlikte mahvetsinler. Onlar sizi kabuğundaki malt gibi çıkartsınlar. Nasıl bir pupuwahi'den bitki (tohum) çıkmazsa böylece sen Şattiwaza, (kızımın yerine) aldığın diğer karılarından ve siz Hurrilerin karılarıyla

birlikte, çocuklarından ve ülkenizden zürriyet olmasın. Ve yemin tanrıları sizi fakirliğe ve mahrumiyete bıraksın. Ve onlar senin tahtını devirsinler. Ve sen Şattivaza'yı bu yemin tanrıları, ülkenle birlikte bir kamış gibi parçalasınlar. Senin ismini ve başka bir kadından olma neslini, yeryüzünden kaldırsınlar. Ve sen Şattiwaza'nın, ülken için Hurrililer arasında arayacağın iyilik ve şifa(?) tıkansın, ülken ile birlikte yok ol, sen kayasın diye yer buz olsun ülkenin zemini sen batasın ve geçemeyesin diye bir çamur deryası bataklığı olsun. Sen Şattiwaza'nın ve Hurriler'in bin tanrı düşmanı olsun onlar seni bozguna uğratsın”(Karauğuz, 2002,s. 214).“Eğer sen Şattiwaza ve siz Hurrililer bu antlaşma ve yeminine uyarsanız, bu tanrılar sen Şattiwaza'yı, [Hatti Ülkesi] kralının [kızı] olan karın, oğulların ve torunlarınlabirlikte ve siz Hurrilileri korusunlar. Ve Mittani ülkesi eski durumuna [dönsün]. Zenginleşsin ve gelişsin. Ve sen Şattiwaza'nın [Hatti Ülkesi kralı büyük] Kral'ın kızından olma çocuklarınız ve torunlarınız, Hurrililer sonsuza kadar kral olarak tanısın. [babanızın tahtının ömrü uzun olsun]. Mittanni Ülkesi'nin ömrü uzun olsun.” (KBo 28.113; CTH 51, Karauğuz, 2002, s. 215).

II. Murşili ve Ugarit Kralı II. Niqmepa arasında geçen Antlaşma metninde (RS 17.338; CTH 66) yine aynı yöntem kullanılmıştır. Antlaşmanın son bölümlerinde sırasıyla tanrılar söz konusu antlaşmaya tanık gösterilmiştir. Devam eden bölümde bin tanrı bu antlaşma için çağrılmış ve tek tek isimleri antlaşmaya eklenmiştir. Daha sonraki bölümde ise beddua kısmına yer verilmiştir. Son bölümde ise yine diğer örnekte olduğu gibi antlaşma yeminini bozulmaması şartı ile iyi dileklerde bulunulmuştur (Karauğuz, 2002, s. 173-175).

Eski Çağ Yakın Doğu'sunda tanrısal mahkemelerin en yüksek mahkeme olduğuna dair bir inanış vardır (Altman, 2004, s. 195). Söz konusu dönemde devletler, karşı tarafla yaptıkları yemin akdi ya da antlaşmaların ihlal edildiği zaman, tanrıların lanetine uğrayacaklarını düşünmektedir. Söz konusu inanış, Hitit toplumu içinde geçerlidir. Hititler, askeri seferlere çıkmadan önce, komşu devletler ve vassal devletler ile antlaşmalar yapmaktadır. Söz konusu antlaşma metinlerinin içeriğinin bir kısmında din faktörü kullanılmıştır. Antlaşma metinlerinin son kısmında iki ülkenin tanrıları, yapılan

antlaşmaya şahit gösterilmiş ve eğer söz konusu antlaşmaya uyulmazsa tanrıların gazabına uğranılacağı ifade edilmiştir.

Hitit dininin gelişmiş çok tanrılı bir devlet dini olduğu bilinmektedir. Hitit dini, her birinin kendine ait gelenekleri olan yerel kültürler ile başkent Hattuša'ya bağlı kralın devlet dininden oluşmaktadır. Hitit Pantheonu denince, öncelikle devlet dinini yani başkentte tanınan, saygı gören ve onlara tahsis edilmiş rahiplerle hizmet edilen tanrı ve tanrıçalar akla gelmelidir. Bu pantheon, yerel kültürlerin birleşmeleri sayesinde gelişmiş, karmaşık bir sisteme ulaşmıştır. Bunun en belirgin açıklaması, Hitit kralının vassal krallar ya da diğer yabancı ülke krallarıyla yapmış olduğu antlaşmalara düzenli bir şekilde şahit olarak çağrılan ve “Hatti Ülkesinin Bin Tanrısı” diye bilinen tanrıların listelerinde görülmektedir. Bu tanrılar Hatti, Hitit, Luvi, Hint-Avrupa, Sami etnik kökene aittirler (Arıkan, 2017, s. 272). Hitit kralları politik nedenlerden dolayı Anadolu'nun yerel tanrılarının önemlerini arttırmak için çaba sarf etmiştir (Sevinç, 2008, s. 13).

Hitit kralları, uluslararası alanda diplomatik politikalarını yönlendirirken, din olgusundan yararlanmışlardır. Hitit Devleti'nde din–devlet ilişkisinin uluslararası ilişkilerin şekillenmesinde ve dış politikanın oluşmasında etkisi büyüktür. Hitit kralları tarafından yazdırılan siyasi içerikli belgelerde, dinin dış politikadaki etkisi sürekli hissedilmiştir (CTH 375, Collins, 2007, s. 153, Singer, 2002, s. 40). Bu duruma verilebilecek önemli örneklerden birisi I. Şuppiluliuma dönemine ait bir fermanıdır. I. Şuppiluliuma oğlu Telipinu'ya hitaben bir kararname yayımlamıştır (KUB 19.25; CTH 44). Söz konusu ferman, din faktörünün diplomatik alanda kullanılmasının önemli bir örneğidir. Söz konusu fermanın ilgili kısmı şu şekildedir:

“[Hatti Ülkesi kralı, Büyük kral Gü]neşim Şuppiluliuma [Büyük Kraliçe Henti, Prens Arnuwanda ve Saray Muhafızları'nın Başlı Zida [şöyle (söyler)]: (Biz) onun oğlu Telipinu'yu Kizzuwatna Şehri'nde Tanrı Teşup'un, Hepat'ın ve Şarruma'nın [hizmetine verdik]ve rahip yaptık.6-9 ve ben [büyük kral] Şuppiluliuma, [Büyük kraliçe Henti,] Prens Arnuwanda ve [Saray Muhafızlarının başlı] Zida, Rahip Telipinu, onun oğlu, onun torunu (için geçerli olan)şöyle bir antlaşma [yaptık]. [Aynı şekilde] biz, Güneşim ve kraliçe, Telipinu'yu [tanrıların rahibi]ve hizmetkârı olarak tanıyacağız. Ve

[Arnuwanda'yı] da aynı şekilde bey olarak tanısin. Ve onu aynı şekilde biz koruyacağız. Ve ona [iyi bir şekilde davranacağız. Ve o, bey olarak] Hatti Ülkesi'nde başka bir insanı istemesin".

Bu belgeye göre Prens Telipinu bölgeye rahip olarak; veliaht Prens Arnuwanda ise, bey olarak atanır. Fermanda, Telipinu ve Arnuwanda'nın birbirlerinin görevlerini tanıyacağı, birbirlerine karşı sadık olmaları gerektiği gibi, konulara değinilerek bölgede güvenlik ve istikrarın sağlanması amaçlanır (Pelvanoğlu, 2017, s.108). Kizzuwatna bu sayede, kontrol altına alınmış bir vassal olarak kalacaktır (KUB 19.25; CTH 44; Altman, 2004, s. 162). Kuzey Suriye güzergâhı üzerinde bulunan Kizzuwatna Bölgesi, Hitit Devleti için stratejik ve jeopolitik öneme sahiptir. I.Şuppiluliuma bölgeye diplomatik nitelikli idari ve dini atamalar yapmış ve din faktörünü kullanarak, Kizzuwatna Halkı üzerinde daha etkili olmak istemiştir. Ayrıca Hitit Kralı I. Şuppiluliuma, Kizzuwatna'yı Hitit vassalı yaptıktan sonra, Suriye seferini gerçekleştirmiştir (Peker 2009, s. 120-131).

Hitit Devleti dış politikasında dini olguların kullanılmasına başka bir örnek de, III. Hattuşili döneminde gerçekleşen bir evliliğdir. Hitit Kralı III. Hattuşili, Kizzuwatna Coğrafyası'nda önemli bir dini merkez olan Lawazantiya Kenti din görevlisi Pentipşarri'nin kızı Puduhepa ile 'Tanrının isteği' üzerine evlendiğini iddia etmiştir (KUB 8.72; CTH 81, Ünal, 2005, s. 7). III. Hattuşili'nin özellikle Kizzuwatnalı bir din adamının kızı ile evlenmesinin sebebi, çeşitli bilim adamlarınca politik nedenlere dayandırılmıştır (Akurgal, 1990, s. 89). Hitit Devleti'nde uluslararası ilişkileri geliştirmek için diplomatik evlilikler yöntemine sıkça başvurulmaktadır. III. Hattuşili'nin Puduhepa ile yaptığı evlilik tam olarak diplomatik evlilik kurallarına uymasada; bu evlilik gerçekleşikten sonra, III. Hattuşili ve Kraliçe Puduhepa dini gerekçeler ile yapılan bu evliliği, dış politikada ve yerel siyasette propaganda aracı olarak kullanmıştır (Ünal, 2005, s. 8-9).

Hititlerin dini inanışları, uluslararası alanda attıkları tüm adımları (antlaşmalar, yeminler, mektuplar) şekillendirmiştir. Tüm antlaşma metinlerinde Hitit Pantheonu'na dâhil olan tüm tanrılar tanık gösterilmiştir. Antlaşmanın ihlal edilmesi durumunda, tanrıların ihlal eden tarafı lanetlemesi için beddua edilmiştir. Söz konusu antlaşmanın

bozulmadığı takdirde tanrıların, karşı tarafa iyilik getirmesi dilenmiştir (Bk. Antlaşmalar bölümü).

SONUÇ

Hitit Devleti (M.Ö. 1650-1200) Orta Anadolu Bölgesi'nde kurulmuştur. Kurulduğu ilk dönemden itibaren yayılcı bir politika izleyen Hitit Devleti zamanla Anadolu sınırlarını aşan ve farklı etnik kimlikleri bünyesinde bulunduran bir imparatorluk haline gelmiştir. Uluslararası ilişkilerde çok yönlü hareket eden Hitit Devleti, tüm tarihi boyunca diğer devletler ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. Hitit Devleti'nin diplomatik ilişkilerini iki grupta incelenmekte olup; bunlar eşit devletler ile olan ilişkiler ve vassal devletler ile olan ilişkiler olarak sınıflandırılmaktadır. Hitit Devleti bu iki gruptaki devletlere karşı, çeşitli dış politika uygulamaları geliştirmiştir. Eşit devletler ile yapılan tüm yazışmalar ve diplomatik antlaşmalar eşitlik ilkesi doğrultusunda hazırlanmıştır. Çalışmamızın birçok bölümünde adı geçen vassal devletler iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde ise, Hitit Devleti'ne bağlı özerk yapıda ki devletlerdir. Hitit Devleti vassal devletler üzerinde her dönem baskın bir politika uygulamıştır. Bununla beraber vassal devletler ile diplomatik ilişkiler her dönem canlı tutulmuştur.

Hitit Devleti'nde diplomatik organizasyonun başında büyük Hitit kralı bulunur. Hitit kralı, uluslararası ilişkilerde bizzat aktif rol oynamaktadır. Hitit krallarının diplomatik donanımı ve uluslararası alanda ki diplomasi dilini kullanım şekli, Hitit Devleti'nin çağdaşı olan devletler içerisinde ki yerini belirlemiştir. Hitit kralından sonra uluslararası alanda etkin bir diğer kişi ise, Hitit kraliçesidir. Hitit Devleti ile diğer devletler arasında yapılan antlaşmalar ve yazışmalarda, Hitit kralları ve kraliçeleri ortak mühür kullanmıştır. Bundan ayrı olarak, III. Hattuşili'nin eşi Kraliçe Puduhepa, Hitit kralından bağımsız olarak diplomatik yazışmalar yapmıştır. Hitit Devleti diplomatik organizasyonu incelendiğinde diğer önemli bir görevli olarak karşımıza elçiler çıkmaktadır. Elçiler, devletler arasındaki diplomasi işleyişinin devamlılığını sağlamaktadırlar. *AD HOC* diplomasisinin etkin olduğu Eski Çağ dünyasında, diplomat kavramının karşılığı elçidir. Elçiler bölümü içerisinde incelediğimiz bu diplomatların görev kapsamı değişkenlik göstermektedir. Halugatalla, mar şarri, ^{LÚ}*Kartappu* ve ^{LÚ}*SAG* söz konusu diplomatlardır. Hitit diplomasisi incelenirken değinilmesi gereken bir

diğer görevlilerde kâtiplerdir. Kâtipler diplomat olarak değerlendirilemez ancak diplomatik belgelerin oluşum sürecinde en önemli görevliler kâtiplerdir.

Hitit diplomasisini anlamamızı sağlayan en önemli materyaller, arkeolojik kazılarda ele geçirilmiş belgelerdir. Bu belgeler içerisinde bulunan diplomatik antlaşma metinleri ve uluslararası yazışmalar araştırmamız için önemli kaynaklardır. Söz konusu belgeler sayesinde, Hitit diplomasisinin genel karakteri hakkında bilgi sahibi olunmaktadır.

Hitit diplomasisi için bazı dış politika uygulamaları vazgeçilmezdir. Bu uygulamalardan en önemlisi diplomatik evlilik yöntemidir. Hitit Devleti diplomatik evlilikler ile önemli diplomatik başarılar elde etmiştir. Bu yöntem sayesinde eşit devletler ile yapılan antlaşmalar pekiştirilmiştir. Bu duruma verilebilecek en önemli örnek II. Ramses ile III. Hattuşili'nin kızları arasında yapılan evliliğdir. Bu evlilik ile Hitit-Mısır Antlaşması sonrasında kurulan olumlu ilişkiler devam ettirilmiştir. Vassal devletler ile de diplomatik evlilik yöntemi ile akrabalık bağları kurulmuş ve Hitit Devleti vassal devletler üzerindeki etkinliğini arttırmıştır. Hitit Devleti'nin uyguladığı diğer dış politika uygulamaları; antlaşmalara bağlılık, uluslararası alanda diplomatik ilişkileri devam ettirirken aynı zamanda da devlet itibarını korumak, mülkiyet hakkını korumak, uluslararası alanda adalet ve eşitlik ilkelerini kendi çıkarlarına göre yönlendirmektir.

Hitit Devleti'nin dış politika yöntemlerini oluştururken yararlandığı önemli kavramlardan bir diğeri de, din olgusu olmuştur. Hitit devleti dini propagandayı her alanda kullandığı gibi uluslararası alanda da kullanmıştır. Bunun en belirleyici örneği, Hitit diplomasisinin vazgeçilmez kaynaklarından birisi olan antlaşma metinleridir. Antlaşma metinlerinde dini olgulara sıkça rastlamak mümkündür. Antlaşmalar, tanrılar şahitliğinde yapılmaktadır. Hitit Pantheonu'ndaki tanrılar, uluslararası alanda dini propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Bu doğrultuda ele geçirilen bölgelerdeki tanrılar da Hitit Pantheonu'na eklenmiş ve dini hoşgörü politikasıyla topluluklar etki altına

alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca dini pozisyonlarda dış politikayı geliştirmek amacıyla kullanılmıştır.¹¹

Sözleşmelerin kutsallığı fikri, günümüzde uluslararası hukukun temelini oluşturmaktadır. Dünya tarihinde ‘sözleşmelerin kutsallığı’ fikrini uluslararası sözleşmelerde ilk kez Romalılar’ın kullandığı kabul görmüştür (Reçber, 2011, s. 8). Ancak çalışmamız sonucunda Hitit Devleti’nin Roma’dan yüzyıllar önce ‘sözleşmelerin kutsallığı’ fikrini uluslararası antlaşma metinlerinde kullandığı anlaşılmıştır.

Bu çalışma ile Hitit Devleti’nde o dönem için uygulana gelen diplomasi mekanizması; çivi yazılı belgelerden ve bu konu hakkında çalışmalar yapmış bilim insanlarının çalışmalarından elde edilen detaylı bilgiler doğrultusunda incelenmiştir. Tüm bu veriler ışığında, Hitit Devleti’nin eski çağ devletleri ile kıyaslandığında diplomasiyi etkin ve aktif kullanmış bir eski çağ devleti olduğu tespit edilmiştir. Gerek kullanılan yöntemler gerekse diplomasinin işlerliğini sağlayan kurum ve görevliler, Hitit Devleti’nin dünya diplomasi tarihine önemli katkılar yaptığını göstermektedir.

---

¹¹ Hitit İmparatorluk Çağı’nda, I. Şuppiliuma oğlu Prens Telipinu’yu Kizzuwatna’ya başrahip olarak atamıştır. Bk. KUB 19.25;CTH 44, Altman, 2004, The Historical Prologue of the Hittite Valtman A., The Historical Prologue of the Hittite Vassals Treaties. An Inquiry into the Concepts of Hittite Interstate Lawassals Treaties. An Inquiry into the Concepts of Hittite Interstate Law ,(Ayrıca bk. Diplomaside Teokrasi bölümü).

KAYNAKÇA

- Akdeniz, E. (2006). II. Mursili'nin Arzawa Seferi ve Tarihi Coğrafya Açısından Bazı Öneriler, *Arkeoloji Dergisi*, 7(1), 17-40.
- Akurgal, E. (1990). *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul: Net Turistik Yayınlar.
- Akurgal, E. (1995). *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İstanbul: Net Turistik Yayınlar.
- Akurgal, E. (1998). *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Aktan, C. C. (2015). *İdeal Devlet ve İyi Yönetim: Temel İlkeler, Kurallar ve Kurumlar*, 7 (1), 50-60.
- Albayrak, İ. (2000a). Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Asurlu Tüccarlar ile Yerli Halk Arasındaki İlişkiler, *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri* 6-7 Nisan, Kayseri, 35-42.
- Albayrak, İ. (2000b). Kültepe'den yeni bir vasiyetname, *Archivum Anatolicum*, 4, 1-16.
- Alkan, N. (2015). Anadolu'nun İlk Kütüphaneleri, 38. *ICANAS*, 13-34.
- Alp, S. (2000). *Hitit Çağında Anadolu, Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Kaynaklar*, Ankara: Tübitak Yayınları.
- Altman, A. (2004). *The Historical Prologue of the Hittite Vassal Treaties: An Inquiry in to the Concepts of Hittite Interstate Law*, Israel: Bar-Ilan University Press.
- Andrew H. (2010). *Siyaset*, Çev: B. B. Özipek vd., Ankara: Adres yayınları.
- Arıkan, Y. (2017). Hitit Dini Üzerinde Bir İnceleme, *DTCF Dergisi*, 38 (1/2), 271-285.
- Ateş, H. ve Soner Ü. (2004). Devletin Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusu'nda İdari Hayat, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 21-42.
- Ateş, D. (2007). Ulus Devletin Siyasal Meşruiyeti: Küreselleşmenin Yansımaları, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (2/3), 32-55.

- Balcı, İ. (2002). *H. Ömer Dönemi'nde Diplomasi*, (Doktora Tezi), Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balkan, K. (1957). *Mama Krali Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Yazdığı Mektup*, Ankara: TTK Yayınları.
- Balkır, Z. G. (2014). Adalet Estetiği, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 72 (1), 61-72.
- Baranowski, K. J. (2016). *The Verb in the Amarna Letters from Canaan*, Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns.
- Basmaz, G. (2011). *M.Ö. 3000- M.Ö.500 Yılları Arasında Anadolu Uygarlıklarında Kullanılan Mühürler ve Seramiğin Mühürlerdeki Yeri*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi.
- Bayram, S. (1993). Kültepe Tabletlerinde Geçen Vergiler ve Özellikleri, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, S. 369 dan Ayrı Basım, 1-13.
- Baysal, E. L. (2016). Anadolu ve Levant Epi-Paleolitik İşığında Direkli Mağarası Kişisel Süs Eşyaları, *Anatolia*, 42, 137-154.
- Beal, R. H. (1983). Studies in Hittite History, *JCS* 35, 115-126.
- Beckman, G. (1992). Hittite Administration in Syria in the Light of the Texts from Hattuša, Ugarit and Emar, *New Horizons in the Study of Ancient Syria*, 41-49.
- Beckman, G. (1995). Royal İdeology and State Administration in Hittite Anatolia, *CANE*, 529-543.
- Beckman, G. (1996). *Hittite Diplomatic Texts*, Atlanta: Scholar Press.
- Beckman, G. (2006). Hittite Treaties and the Development of the Cunei form Treaty Tradition, *Witte M. et al.*, 279-301.
- Beckman, G. M., Trevor R. B. and Eric H. C. (2011). *The Ahhiyawa Texts*, Society of Biblical Literature, Atlanta.
- Bilge, S. A. (1958). Jeopolitik, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 13, 150-174.

- Black, J., Andrew G. and Nicholas P. (2000). *A Concise Dictionary of Akkadian. 2nd (Corrected) Printing*, Wiesbaden: (SANTAG 5).
- Bryce, T.R. (1985). A Reinterpretation of the Milawata Letter in the Light of the New Join Peace, *AnSt* 35, 13-23.
- Bryce, T. R. (1998). Tette and the Rebellions in Nuhassi, *AnSt* 38, 21-28.
- Bryce, T. R. (2003). *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East. The Royal Correspondence of the Late Bronze Age*, London: New York.
- Bryce, T. R. (2003). *Life and Society in the Hittite World*, New York: Oxford.
- Bryce, T. R. (2005). *The Kingdom of the Hittites*, New York: Oxford.
- Bryce, T. R. (2006). The “Eternal Treaty” from the Hittit Perspective, *BMSAES* 6 , 1-11.
- Bryce, T. R. (2009). *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia, the Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire*, New york: Routledge is an Imprint of the Taylor & Francis Group.
- Can, H. (2013). *İdeal Siyaset ve İdeal Devlet*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Cengiz, T. B. (2014). Hitit Kralı ve Kraliçesi Arasındaki Dikotomik Eşitlik Üzerine Bazı Tespitler, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33 (56), 19-35
- Collins, B. J. (1998) Hattuşili I, The Lion King, *JCS*, 50, 15-20.
- Collins, B. J. (2007). *The Hittites and Their World*, Atlanta.
- Colquitt, J. A., Donald E. C. , Mihael J. W.,Cristopher O. L. H. P. and Kok-Yee N.G. (2001). Justice at the Millennium: A Meta-Analytic Review of 25 Years of Organizational Justice Research, *Journal of Applied Psychology*, 86 (3), 425-445.
- Çakmak, H. (2007). Uluslararası İlişkiler, Giriş, Kavram ve Teoriler, Ankara: Doğu Kitapevi.
- Çakmak, D. (2012). *Hitit İmparatorluğunun Toplumsal ve Siyasi Yapısı*, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.

- Çeçen, S. ve Hecker K. (1995). İna mati-ka eblum: Zueinemneuen Textzum Wegerecht in der Kültepe-Zeit, *AOAT 240, Neukirchen-Vluyn*, 31-41.
- Çeçen, S. ve Lütfi G. G. (2016). Asurlu Bayan Akadia'nın Ağabeyi Usur-Şa- İstar'a Göndermiş Olduğu Üç Mektup, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 7, 247-264.
- Daban, C. (2017). Uluslararası İlişkilerde Siyasal Aktörler, Bürokrasi ve Jeopolitik Bağlamında Diplomasi: Türkiye Cumhuriyeti Örneği, *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 2 (2), 22-50.
- Dağ, A.E. (2004). *Uluslararası ilişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, (Diplomasi md. s.153), İstanbul: Anka Yayınları.
- Dağı, Z. (2007). *Diplomasi Çatışmanın ve İşbirliğinin Dili, Uluslararası Politikayı Anlamak Ulus Devletten Küreselleşmeye*, Ed. Zeynep Dağı, (ss.278-353), İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Darga, M. (1984). *Eski Anadoluda Kadın*, İstanbul: İstanbul Üni. Edb. Fak. Yayınları.
- Darga, M. (1992). *Hitit Sanatı*, İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Yayınevi.
- Darga, M. (2011). *Anadolu'da Kadın: OnBin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demirci, K. ve Burcu F. (2016). Ana Hatlarıyla Hitit Dini, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 20 (1), 35-60.
- Demirel, S. (2014). Hitit İdari Sistemi İçerisinde Tapınakların Konumu, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 40, 1-8.
- Dinçol, A. ve Metin A. (2013). “Hitit Mühürçülüğü (Glyptik)/Hittite Glyptic”, *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu/ Hittites: An Anatolian Empire*, Ed. Meltem Doğan Alparslan ve Metin Alparslan, (ss. 393-409), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Doehring, K. (2002), *Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku)*, Çev. Ahmet Mumcu, İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Doğan, E. (2008). *Hitit Hukuku, Belleklerdeki "Kayıp"*, İstanbul: Güncel Yayıncılık.

- Doğan-Alparslan M. (2013a). *Kâtipler ve Arşivler/Scribes and Archives*, Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu/ Hittites: An Anatolian Empire, Ed. Meltem Doğan Alparslan ve Metin Alparslan, (ss. 376-391), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Doğan-Alparslan, M.(2013b). Hititlerde Kadın, *Aktüel Arkeoloji*, 32, 70-79.
- Edel, E. (1996). Bo. 92/129, Einneues Brieffragment In Hethitische Rsprache Aus Der Korrespondenz Zwischen Ägypten Und Hatti, *ZA* 86: 114- 117.
- Eser, E. ve Yusuf K. (2018). Mezopotamya'nın İlk Kent Binaları (Tapınaklar) ve İşlevleri, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4 (13), 412-438.
- Erkut, S. ve Esmâ R. (2012). Hititlerde Toprak Edinme ve Arazi Bağış Belgelerinden Örnekler, *ActaTurcica*, 4 (1), 80-86.
- Erol, H. (2012). *Asur Ticaret Kolonileri Devrinde Anadolu Şehir Devletlerinin İdari Yapısı*, 38. ICANAS, 1305-1316.
- Erol E. ve Ekrem S. (2013). Diplomaside Dilin Kullanımı, *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 23 (1), 27 – 37.
- Frangipane, M. (2002). *Yakın Doğu'da Devletin Doğuşu*, Çev: Z.Z. İlkelen, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Goren, Y., Israel F. and Nadav, N. (2002). Petrographic Investigation of the Amarna Tablets, *Near Eastern Archaeology*, 65, 196-205.
- Gökmen, O. (1992). Diplomasi ve Ekonomi, *Siyasal/Journal of Political Sciences*, 1, 147-156.
- Gönlübol, M. (2000). *Uluslararası Politika, İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gülçur, S. (2003) “Kentleşme Yolunda”, Köyden Kente Yakın Doğu'da ilk yerleşmeler 2, Ufuk Esin'e Armağan, Ed. M. Özdođan, H. Hauptmann, N. Başgelen (ss. 491-509) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Günbattı, C. (1997). Kültepe de Akadlı Sargon'a ait bir tablet, *Archivum Anatolium*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Günbattı, C. (2004). *Two Treaty Texts Found at Kültepe*, ed. J.G. Dercksen, (pp. 249-268), Assyria and Beyond.
- Güngör, E. ve Ahmet E. D. (2009). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, (Diplomasi Bilimi md. s. 151), İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Gür, B. (2012). Hititler, Mikenler ve Batı Anadolu'daki Kültür Etkileşimleri, *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 12-22.
- Gurney, O. (1990). *Hititler*, Çev. Pınar Arpaçay, Ankara: Dost Kitabevi.
- Güterbock H.G. (1997). Observations on the Tarsus Seal of Puduhepa, Queen of Hatti, *Journal of the American Oriental Society*, 117, 143-144.
- Hagenbuchner, A. (1989). *Die Korrespondenz Der Hethiter 1. Die Briefe Unter Ihren Kulturellen, Sprachlichen und Thematischen Gesichtspunkten 2. Die Briefe Mit Transkription*, Heidelberg: Übersetzung und Kommentar, (TH 15-16).
- Hethport.uni-wuerzburg, (2018). III. Hattuşili dönemi mektuplaşmalar. Erişim Tarihi: 10 Kasım 2018. <https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/CTH/index.php?l=Pudu%20E1%B8%ABepa>
- Hethport.uni-wuerzburg, (2018), II. Ramses tarafından Kraliçe Puduhepa'ya gönderilen Mektuplar, Erişim Tarihi: 26 Kasım 2018, 'https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/CTH/index.php?l=Ramses%20II'.
- Hoffner, H. A. (1982). *The Milawata Letter Augmented and Reinterpreted*, AfO Beih.19, 130-137.
- Hoffner, H. A.(1997)“Hittites”The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East, Ed. E. M. Meyers, (pp.84-88).
- Hoffner, H.A (2009). *Writings from the Ancient World. Letters from the Hittite Kingdom*, Atlanta: Society of Biblical Literature, Writings from the Ancient World.

- Houwink ten Cate, P.H.J. (1984). The History of Warfare According to Hittite Sources: The Annals of Hattusilis 2, *Anatolica 11*, 47-83.
- Imparati F. (1987). La Politique Exterieurdes Hittites: Tendances Et Problemes, *Hethitica*, 8, 187-207.
- İçerli, L. (2010). Örgütsel Adalet: Kuramsal Bir Yaklaşım, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, S.5/2, 67-92.
- Kaçmaz, L. E. (2006), *Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ndeki Urartu Damga Mühürleri*, (Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kapani, M. (2012). *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi yayınevi: İstanbul.
- Karaköse, H. (2007). *Siyasi Düşünce Tarihi*, Nobel basımevi: Ankara.
- Karasu, C. (1995) Some Considerations On Hittite Scribes, *Archivum Anatolicum*, 1, 117-122.
- Karasu, C. (2006). Çivi Yazılı Belgelere Göre Eski Anadolu Kadını Hakkında Bazı Gözlemler, *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (3), 45-66.
- Karağuz, G. (2002). *Hitit Devleti'nin Siyasi Anlaşma Metinleri*, Konya: Çizgi Kitapevi.
- Kaya, M.A. ve Kevser T. (2017). İlkçağda Kadın: Toplumsal Cinsiyet eşitliği Bakımından Helenistik Çağ Öncesi İlk Çağ Tarihine Genel Bakış, *Türkbilim*, 1-24.
- Kılıç, Y.H. ve Hande D. (2007) Hititlerde Kadın ve Siyaset, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26 (42), 85-99.
- Kılıç, R. ve Mine D. (2011). Mülkiyet Kavramının Gelişmi Sürecinde Ortaçağ ve Reform Hareketleri, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 181-190.
- Kılıç, Y. (2013). Hitit Öncesi Anadolu Toplumlarında Kadının Siyasi ve Sosyal Statüsü, *Aktüel Arkeoloji*, 32, 58-69.
- Kınal, F. (1973). Hitit Devletleri İçin Kuzey Suriye'nin Önemi, *Atatürk Konferansları*, 4, 1970 ten Ayrıbasım, 1-13.

- Klengel, H. (1992). *Syria 3000 to 300 BC A Handbook of Political History*, Berlin: Akademie Verlag.
- Klengel, H. (2011). History of the Hittites, *Insights into Hittite History and Archaeology*, 31-45.
- Klinger, J. (2006). Chronological Links Between the Cuneiform World, *Ancient Egyptian Chronology*, 304-326.
- Koçak, K. (2014). Koloni Çağında Hukuk, *Nevşehir Barosu Dergisi*, 1, 163-181.
- Kodaman, T. ve Ekrem Y. A. (2010). *Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye'ye Bıraktığı Miras*, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22, 75-92.
- Korošec, V. (1963). The Warfare of the Hittites from the Legal Point of View, in: *Iraq* 25, 159-166.
- Köroğlu, K. (2006). *Eski Mezopotamya Tarihi*, İstanbul: İletişim yayınları.
- Kuhr, A. (2009). *Eskiçağ'da Yakındoğu (M.Ö.. 3000-330) I. Cilt*, Çev. Dilek Şendil, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kuzuoğlu, R. (2007). Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu Kraliçeleri, *Belleten*, 71 (262), 795-809.
- Küçükbezi, H. G. (2011). Asur Ticaret Kolonileri Çağında Asurlu Tüccarlar ile Anadolu Halkı Arasında İlişkiler/ Contacts Between Assyrian Merchants and Anatolian Natives in the Assyrian Trade Colony Period, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)/Selçuk University Journal of Faculty of Letters*, 26, 25-58.
- Luttwak, E.N. (2012). *Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi*, Çev. M. Efe Tuzcu, İstanbul: Epsilon Yayınları.
- Macqueen, J.G. (1999) *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Çev. Esra Davutoğlu, Ankara: Arkadaş Yayınevi.

- Meray, S. (2014). Diplomasi Temsilcilerinin Hukuki Statüsü, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 11 (03), 79-117.
- Miller, J.L. (2001). Hattušili I's Expansion into Northern Syria in Light of the Tikunani Letter, *4HitCongr*, 410-429.
- Mora, C. (2015). The LÚMEŠSAG at the Hittite Court, *Fs Liverani II*, 15-24.
- Moran W.L. (1987). *Les lettres d'EL - Amarna. Correspondance Diplomatique du pharaon*, Traduction avec la collaboration de Haas V. et Wilhelm G. Trad. française de Collon D. et Cazelles H., (LAPO 13) Paris 1987.
- Moran W.L. (1992). *The Amarna Letters. Edited and Translated*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Murat, L.(1998). Hitit Dünyasında Gaskaların Yeri, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (16 – 22 Eylül 1996)*, 435-443.
- Murat, L. (2016). Anadolu'da Hitit Döneminde Kadın ve Önemi, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*, 1, 73-80.
- Mynářová, J. (2013). "Amarna Letters" *The Encyclopedia of Ancient History*, First Edition. Edited by Roger S. Bagnall, Kai Brodersen, Craige B. Champion, Andrew Erskine, and Sabine R. Huebner, printpages, (pp.347–348).
- Mynářová, J. (2007). *Language of Amarna-Language of Diplomacy: Perspectives on the Amarna Letters*, Prague: Czech Institute of Egyptology.
- Nicolson, H. (1970). *Diplomasi*, Çev. Mete Ergin, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Otten, H. (1961). Eski Şarkta Kütüphaneler, Çev. Firuzan Kınal, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 19 (3-4), 201-211.
- Otten, H. (1975). *Puduhepa*, Eine hethitische Königin in ihren Textzeugnissen, Wiesbaden: Ak Wisse Lit Abh Geist Sozialwiss Klas, 1975/1.
- Otten, H. (1988). *Die Bronzetafel aus Boğazköy. Ein Staatsvertrag Tuthalijas IV*, (StBoT Beiheft 1) Wiesbaden: y.e.y.

- Ökçün, M. (1998). *Milletlerarası Hukuk Yazıları*, Ankara: Sermaye Piyasa Kurulu- Yayın No:120.
- Özçelik, N.(2009). *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Özkan, S. (1995). Önasya'da Geç Tunç Çağı Ticaret Hayatında Hitit Devletinin Yeri, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 10 (1), 211-217.
- Özkan, S. (2010). Kanişte mühür sanatı, *Anadolu'nun önsözü: Kültepe Kanış-Karumu Asurlular İstanbul'da*, Ed.Fikri Kulaklıoğlu ve Selmin Kangal, (ss.148-153), İstanbul: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Özkan, S. (2015). Önasya'da Geç Tunç Çağı Ticaret Hayatında Hitit Devletinin Yeri, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 10 (1), 211-217.
- Özkaya, V. ve Aytaç C. (2008). Körtik Tepe Kazıları, Erken Neolitik Dönemde Bölgesel Kültürel İlişkiler Üzerine Bazı Gözlemler, *Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları*, Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı, Ed. Birol Can ve Mehmet Işıklı, (ss.85-98), İstanbul.
- Peker, H. (2009). *Suriye Üzerindeki Hitit Hakimiyeti'nin Kurulması: M.Ö.. 2. binyılda Eski Yakındoğuda Süper Güçler ve Küçük Devletler*, İstanbul:İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri / Hititoloji , Doktora tezi.
- Peker H. (2010). *Hitit-Mısır: Büyük Düşmanlıktan İyi Kardeşliğe*, ArkeoAtlas, 7, 82-103.
- Peker, H. (2013). *Hitit Devleti'nin Uluslararası ilişkileri ve Politik Enstrümanları: Savaş ve Diplomasi/International Relationships and Political Instruments of the Hittite State: War and Diplomacy*, Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu/ Hittites: An Anatolian Empire, Ed. Meltem Doğan Alparslan ve Metin Alparslan, (ss. 64-83), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Pekşen, O. (2016). Eski Mezopotamya'daki Savaşlarda Tanrıların Rolü, *History Studies*, 8 (2) , 55-68.

- Pelvanoğlu, T. (2017) *M.Ö. İkinci Binyılda Kizzuwatna Tarihi ve Coğrafyası*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pilloud, M.A. and Clark, S.L. (2011). "Official" and "Practical" kin: Inferring social and community structure from dental phenotype at Neolithic Çatalhöyük, Turkey, *American Journal of Physical Anthropology*, 145 (4), 519-530.
- Podany, A.H. (2010). *Brotherhood of Kings. How International Relations Shaped the Ancient Near East*, New York: Oxford.
- Potkyemkin, V., Bakruşin S., Efimov A., Mintz İ. ve Kosminksi E. (1977). *Uluslararası İlişkiler Tarihi 1*, Çev. Atilla Tokatlı, İstanbul: May Yayınları.
- Reçber, K. (2011). *Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku*, Bursa: Dora Yayıncılık.
- Reyhan, E. (2009). Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım, *Gazi Akademik Bakış*, 2 (4), 157-174.
- Reyhan, E. (2016). Hitit Kültür Dünyasında Bayram Ritüelleri, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11 (16), 89-114.
- Say, S. (2014). Ortaçağ Hıristiyan Dünyasında Uluslararası İlişkiler Düşüncesi, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 97-109.
- Sever, H. (1995a). Anadolu'da Borsa ve Enflasyonun ilk Şekilleri, *Archivum Anatolicum*, 1, 123-133.
- Sever, H. (1995b). Yeni Belgeler Işığında Koloni Çağında (M.Ö. 1970-1950) yerli halk ile Asurlu Tüccarlar arasındaki İlişkiler, *Belleten*, 59 (224), 1-16.
- Sever, H. (1987). Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 31 (1-2), 421-428.
- Sevinç, F. (2008). Hititlerin Anadolu'da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 11-32.
- Singer, I. (2002). *Hittite Prayers*, Atlanta: SBLWritings from the Ancient World 11.
- Singer, I. (2011). *The Calm Before the Storm*, Atlanta: Society of Biblical Literature.

- Sivrioğlu, U.T. ve Muzaffer E.Y. (2017). *İlk Çağ Uygarlıklarında Diplomasi*, U.U. International Journal of Social Inquiry / U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10 (2), 179-227.
- Starke, F. (1997). *Troia im Kontext des historisch-politischen und sprachlichen Umfeldes Kleinasiens im 2. Jahrtausend*, StudiaTroica 7.
- Sürenhagen, D. (1985). Paritätische Staatsverträge Aus Hethitischer Sicht. Zu Historischen Aussagen und literarischer Stellung Des Textes, CTH 379, (StudMed) 5 Pavia 1985.
- Sürenhagen, D. (2006). Fore Runners of the Hattusili-Ramesses Treaty, *BMSAES* 6, 59-67.
- Şahin, H.A. (2007). M.Ö. I. Bin Yılın İlk Çeyreğinde Anadolu'nun En Önemli Ticaret Merkezi Olan Kaniş/Karum Lewantinizmin İlk Örneği Midir? , 38. ICANAS, Türkiye, 10-15 Eylül 2007 Ankara, 2895-2905.
- Şahin, M. (2009). Osmanlı Diplomasisinde Değişim ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletler Sistemine Giriş, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4 (46), 823-834.
- Taş, İ. (2007). Ugarit Kralı Ammiştamru ile Amurrulu Prenses arasındaki Boşanma Davası ve Diplomatik ve Hukuksal Sonuçları, *Mısır-Hitit Ebedi Barış Antlaşması (Kadeş) ve Eski Önasya'da Barış Paneli Kitapçığı*, Nevşehir, 113-125.
- Taş, İ. (2008a). *Hitit Kralı IV. Tudhaliya'nın Asur Devleti'ne ve Suriye'deki Vassal Krallıklara Yönelik Politikası*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Taş, İ. (2008b). Hititlerde Lanet ve Beddua Olgusu Üzerine Bir Çalışma, VII. *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 25-31 Ağustos*, 2, 869-890.
- Taş, İ. (2008c). MÖ 13. Yüzyılda Kargamış Krallığında Görevli İki Hitit Memuru: mârsârri (DUMU. LUGAL) ve ^{LU}Kartappu, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28 (43), 95-117.
- Taş, İ, Marşap B. ve Karakaya M. (2010). A Research about the Existence of Accounting System in Hittites, *2nd Balkans and Middle East Countries Conference on Auditing and Accounting History, İstanbul September 15-18*, 1833-1845.

- Taş, İ. (2012). Haluk Perk Koleksiyonu'ndan 3 Yeni Hitit Mührü, *Ömer Çapar'a Armağan, Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.35/S.60, 323-328.
- TDK, (2018). Büyük Türkçe Sözlük, Erişim tarihi: 14 Kasım 2018. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bec25467d9da9.52021195
- Tok, G. (2011). Uygarlığı Doğuran Halk Sümerler, *Bilim Teknik Dergisi*, 80, 80-85.
- Toklu, V. (2006). *Uluslararası İlişkiler*, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Tuncer, H. (1984). Tarihte ve Günümüzde AD HOC Diplomasisi, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 4 (4), 50-51.
- Tuncer, H. (2015). Eski ve Yeni Diplomasisi (Doktora Tez Özeti), *AÜ SBF Dergisi*, 37, 251-257.
- Umurtak, N.G. (1999). Neolitik Çağda Burdur Bölgesi İle Ege Adaları ve Yunan Karası Arasında Çanak Çömlek Biçimlerine Dayalı Benzerlikler Konusunda Bazı Gözlemler, *Anadolu Araştırmaları*, 15, 27-72.
- Uygun, O. (2008). *İbni Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Ünal, A. (2002). *Hititler Devrinde Anadolu I*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal, A. (2003). *Hititler Devrinde Anadolu II*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal, A. (2005). *Hititler Devrinde Anadolu III*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal, A. (2005). Eski Anadolu'da Feminizmin Öncülerinden Bir Kraliçe Portresi: Kizzuwatnalı Puduhepa, *İDOL Dergisi*, 24, 5-16.
- Ünal A. (2007), *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen / A Concise Multilingual Hittite Dictionary / Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*, (Halugatalla md. S.52), Hamburg.
- Ünal, A.(2016) , *Hititçe-Türkçe, Türkçe Hititçe Büyük Sözlük; Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luvicesi, Çivi Yazısı Luvicesi ve Palaca Sözcük Listeleriyle Birlikte*, (Kartappu md. S. 266), Ankara: Bilgin ve Kültür Sanat yayınları.

- Ünlü, H. (2011). *Uluslararası İlişkilerde Adalet ve Uluslararası Adalet Mekanizmaları*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Versan, R. (1995). Tarih Boyunca ve Günümüzde Diplomasi, *IÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 10, 89-96.
- Waal, W. (2012). "Writing in Anatolia: The Origins of the Anatolian Hieroglyphs and the Introductions of the Cuneiform Script" *Altoriental. Forsch., Akademie Verlag*, 39 (2), 287-315.
- Weeden M. (2011). *Hittite Logograms and Hittite Scholarship*, (StBoT 54) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Yiğit, T. (2000). Akkadlar Devrinde Anadolu'nun Siyasal Yapısı, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40 (3-4), 13-28.
- Yiğit, T. (2003). İlk Tunç Çağı'nın Son Evresinde Anadolu'nun Siyasal Görünümü, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21 (33), 167-182.
- Yiğit, T. (2003). Hitit Krallığı'nda Velihtın Belirlenmesi Üzerine, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 34, 141-147.
- Yiğit, T. (2004). Hitit Krallığı'nda Yönetim Sistemi Üzerine Bir Not, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35, 219-226.
- Yiğit, T. (2006). Eski Hitit Krallığı'nın Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Politikası," *XV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 97-108.
- Yiğit, T. (2007). Eski Krallık Dönemine Ait Bir Ferman, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26 (41), 1-8.

